СБОРНИКЪ

ЗА

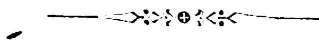
НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ, НАУКА И КНИЖНИНА,

ИЗДАВА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО.

КНИГА XX.

НОВА РЕДИЦА КНИГА ВТОРА.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1904

НАУЧЕНЪ ОТДѢЛЪ.

Съдържание.

I. Наученъ отдѣлъ.

II. Материали.

Диалектни студии.

I.

Поправки и допълнения къмъ Милетичевата книга das Ostbulgarische.

Отъ Б. Цоневъ.

При Виенската академия има отъ нѣколко години уредена една учена комисия, наречена *Balkancommission,* на която цѣльта е да се грижи за научното изслѣдване на Балканския полуостровъ. Тая комисия възлага на компетентни лица изучването на отдѣлни въпроси въ областьта на Балканския п-въ, дава нужнитѣ субсидии и обнародва полученитѣ студии въ особенъ редъ томове подъ общо заглавие *„Schriften der Balkancommission“*. Тая комисия си има свои отдѣли споредъ научнитѣ клонове и е съ една дума специална академия за Балканския полуостровъ, сирѣчъ такава, каквато трѣбаше отдавна да бѫде основана въ нашия балкански Срѣдецъ, а не у Виена. Както и да е, речената комисия или подакадемия възложи по прѣпоръжка на професоръ Ягича (прѣдсѣдатель на филолошкиятъ ѝ отдѣлъ) на трима съ извѣстно вече име славянски учени да изслѣдватъ по нѣкоя область отъ югославянската диалектология, именно г-ну *Решетару* бѣ опрѣдѣлено да изслѣдва *сръбско-хърватското ударение,* г-ну *Милетичу* — да изслѣдва *черноморскитѣ български говори,* а г-ну *Броху* — да изслѣдва *говоритѣ по югоизточна Сърбия.* Въ три-четири години вѫтрѣ и тримата учени свършиха възложената имъ работа и обнародваха студиитѣ си, които сега подъ общо заглавие Südslavische Dialektstudien съставятъ първитѣ три тома отъ езикословния отдѣлъ на балканската комисия, именно:

I. Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, von Milan Rešetar. Wien, 1900.

II. Das Ostbulgarische, von Prof. D-r Lj. Miletič, mit einer Karte. Wien, 1903.

III. Die Dialekte des südlichsten Serbiens, von Olaf Broch, mit einer Dialektkarte. Wien, 1903.

И тритѣ студии сѫ изъ областьта на югославянската диалектология, ала нееднакво и тритѣ засягатъ български езикъ. Студията на Решетара, който познава тъй добрѣ сръбско-хърватското ударение, има, разбира се, несъмнѣно значение за сръбско-хърватската, па и общославянска

акцентология. Но именно защото специаленъ обектъ ѝ с ударението на малъкъ обсегъ сръбско-хърватски говори — понеже се разгледватъ само нѣкои говори по *Черна-гора* и *южна Далмация* — тя досяга само дотолкова българската диалектология, доколкото говоритѣ, чието ударение описва Решетаръ, иматъ общи акцентни свойства съ нѣкои български говори, та би могли да ни обяснатъ нѣкои акцентни явления въ български езикъ. Инакъ, пó-голѣма важность за насъ иматъ другитѣ двѣ студии — на Милетича и на Броха, които сѫ вече направо изъ областьта на българската диалектология, та затова и заслужватъ особено внимание. И азъ употрѣбихъ почти сичкото си свободно врѣме прѣзъ тая година, за да ги разгледамъ и проуча както трѣба; плодъ на тоя ми трудъ сѫ тия *диалектни студии*, които ще обематъ не само прѣгледъ и оцѣнка на Милетичевата и Броховата работа, ами и доста други диалектни бѣлѣжки, отъ които ще се види моето гледище по много въпроси отъ българската диалектология.

Както Милетичъ, тъй и Брохъ разгледватъ части отъ една и сѫща диалектология — българската; но докато Милетичъ има за прѣдметъ цѣлата източна половина отъ българската говорна область, Брохъ разгледва едно малко краище въ югоизточна Сърбия, та и не зима дори подъ внимание продължението на това краище прѣзъ българската и турската граница, дѣто на тришъ пó-голѣмъ просторъ владѣятъ сѫщи говори, каквито описва Брохъ по Пиротско и Вранско. Защото Власинско-Пиротскиятъ говоръ прави нераздѣлно цѣло съ българскитѣ сѣверозападни говори по Бѣлоградчишко, Царибродско, Трънско, Брѣзнишко и Босилоградско, тъй както и Вранскиятъ говоръ е тѣсно свързанъ съ сѣверомакедонскитѣ говори по Кумановско, Кратовско и Паланско. Еднитѣ и другитѣ сѫ *у*-говори, еднитѣ и другитѣ замѣняватъ и двата ера съ тъмно *ъ;* но докато първитѣ сѫ *ч-џ*-говори, вторитѣ сѫ к'-г'-говори, та ако би имало причина да се разгледватъ на отдѣлно, тя би била именно различната замѣна за *tj-dj,* а не случайната политическа граница, която ги е раздвоила безъ никакъвъ обзиръ къмъ тѣхнитѣ фонетични или други особености. Тъй както сѫ схванали и свършили задачата си двамата учени, излиза, че Милетичевата диалектна область е прѣширока и пълна съ разнородни говори, а пъкъ областьта, въ която борави Брохъ, е прѣтѣсна и не обима сичкитѣ еднородни говори, т. е. не схваща онова диалектно цѣло, което се пада по право да бѫде изцѣло прѣдметъ за научно изслѣдване. Като естествено слѣдствие отъ нееднаквия обемъ на говорнитѣ области, които сѫ имали да изучватъ Милетичъ и Брохъ, е и разниятъ мащабъ у двамата изслѣдвачи: докато Милетичъ се простналъ по цѣлата източнобългарска область и едва-едва обима или даже не обима съ погледа си сичкитѣ ѝ разнообразни говори, Брохъ наопаки се залостилъ въ онова малко трижгълниче между Враня, Пиротъ и Лѣсковецъ и прилича на естественикъ, който изслѣдва съ лупа въ рѫка организмитѣ на нѣкое блато. Разбира се тогава, че у Броха ще има излишни повторения, а пъкъ у Милетича — много празнини. Тъй или инакъ студиитѣ и на двамата учени стоятъ вече прѣдъ

насъ, разкошно стъкнати въ академично облѣкло, и намъ се пада длъжность не само да запознаемъ българския свѣтъ съ тѣхното съдържание, но и да си кажемъ мнѣнието за научното имъ достоинство.

За да стане ясно, защо господину Милетичу бѣ възложено да изслѣдва именно *черноморскитѣ български говори,* трѣба да кажа, че когато Виенската академия разпращаше своитѣ сътрудници, за България опрѣдѣли цѣла учена комисия съ задача да изслѣдва българското приморие въ *геоложко* и *петрографско* отношение. Къмъ тая комисия бѣ причисленъ и Милетичъ съ задача да изслѣдва говоритѣ въ сѫщата область. За да отговори на възложената му задача, Милетичъ пѫтувà на три пѫти по източна България (прѣзъ 1897, 1898 и 1900) и даде на два пѫти кратки свѣдѣния за пѫтуването си въ *Извѣстията на Виенската академия* отъ 1897 и 1898 г. (Vorläufige Berichte der Balkancommission, Anzeiger der Wiener Akademie, phil.-hist. Classe, 1897, № XXIII и 1899. № II). Три години слѣдъ това тия свѣдѣния, разширени и обработени, излизатъ сега подъ горното название въ цѣло съчинение по *източнобългарскитѣ говори.*

Das Ostbulgarische на Милетича е не само твърдѣ важенъ, но и твърдѣ обширенъ филолошки трудъ; съдържа (заедно съ образцитѣ) 294 колони или квартни полустраници и е можемъ каза най-крупна студия по българска диалектология.

Такова едно дѣло има значение не само по своята сѫщина, ами и по честьта, която се прави на единъ нашъ ученъ да бѫде членъ-сътрудникъ на една академична комисия, каквато е балканската; има значение и за това, че излиза на единъ свѣтски езикъ, та ще намѣри отзивъ много пò надалеко и нашироко, отколкото ако бѣше излѣзло на български.

Имайки сичко туй прѣдъ очи, длъжность ни е да го разгледаме и проучимъ, както заслужва, да запознаемъ българския наученъ свѣтъ съ онова, що намираме въ него ново, да се поспремъ върху нѣкои точки отъ него, по които нѣмаме еднакво мнѣние съ автора му, или да внесемъ нѣкои поправки и допълнения, дѣто намѣримъ за умѣстно — съ една дума да се произнесемъ всестранно по тоя Милетичевъ трудъ, който и заслужва сѣко внимание. Българската наука само тогава ще тръгне напрѣдъ, когато захване да намира отзивъ помежду ни, когато има кой да я слѣди и дава смѣтка за нея. Па и за самия авторъ, билъ той ученъ или поетъ, е винаги пò-присърце да чуе какво-годѣ мнѣние за съчиненията си, отколкото да замълчатъ за него, и дѣлата му да минатъ безъ ехо, като гласъ прѣзъ пустиня.

I.

Въ единъ кратъкъ уводъ Милетичъ обяснява първомъ, какъ си е разширилъ задачата. Най-напрѣдъ щѣлъ да изслѣдва наистина само крайморскитѣ наши говори, както му било възложено; ала като видѣлъ, какъ сѫ измѣсени и прѣплетени тия говори и въ каква тѣсна връзка стоятъ съ говори пò-навѫтрѣ въ източна България, намѣрилъ за пò-добрѣ да

разгледа *сичкитѣ източни говори,* и тъй произлѣзло съчинение Das Ostbulgarische Азъ намирамъ, че не е било нужно да разширява чакъ до толкова задачата си, за да обеме сичкитѣ източни говори, защото, както ще видимъ, източнитѣ говори не прѣдставятъ такова цѣлокупно цѣло, както си го мисли Милетичъ. Това разширение на студията му станало за смѣтка на добрата прѣгледность и равномѣрность, които липсуватъ сега, понеже Милетичъ като зелъ прѣширокъ обсегъ говори, не можалъ да обхване сичко съ еднакъвъ погледъ; затова гледаме, че нѣкои говори сѫ прѣдставени съ голѣми подробности, други сѫ прѣминати съвсѣмъ отгорѣ-отгорѣ, а трети пъкъ не сѫ ни разгледани.

Подиръ това въ увода се констатира отдавна извѣстниятъ фактъ, че източнитѣ наши говори не сѫ още изслѣдвани както трѣба, нито пъкъ имаме по тѣхъ толкова обнародванъ суровъ материалъ, както по западнитѣ. И право си обяснява М. тоя фактъ съ това, че студии, както и записвания, по източни говори сѫ сравнително пò мѫчни, отколкото по западни, дѣто фонетиката е пò-чиста и пò-лесно уловима.

Сѐ въ увода си М. разказва, какъ събиралъ материалъ за студиитѣ си; именно, гледалъ да го запознаятъ съ нѣкоя бабичка, която той заприказвалъ за „старото врѣме“ и слѣдъ като види, че бабичката се вече не стѣснява отъ него, тогава захващалъ и той да запитва и записва.

Най-сетнѣ въ увода се изказва обща благодарность на сички лица, които сѫ му услужили тъй или инакъ, а най-накрай се съобщаватъ имената на мѫже и жени, отъ които е записвалъ материалъ за студиитѣ си.

II.

Слѣдъ увода се захващатъ разнитѣ отдѣли на съчинението. Въ отдѣлъ I. се опрѣдѣлятъ накѫсо границитѣ на българската рѣчь и се изтъкватъ двата ѝ характерни признаци прѣдъ другитѣ славянски езици: *аналитично склонение* и *запоставенъ членъ*. Слѣдъ това се разграничаватъ източнитѣ говори накъмъ западнитѣ споредъ *ѣ*. Съ право счита и Милетичъ изговора на *ѣ* като единственъ дѣлидбенъ признакъ между източнитѣ и западнитѣ говори, а не, както навеждаха нѣкои (Григоровичъ, Иречекъ) такива нѣколко; ала не е право, споредъ мене, да счита *ѣ* за единственъ дѣлидбенъ признакъ на български езикъ изобщо. Види се, той е ималъ прѣдъ видъ само дѣлидба *на двѣ;* защото инакъ, за дѣлидба на *три* или повече дѣла, има освѣнъ *ѣ* и други тъй сѫщо важни и твърдѣ сгодни класификационни основи за български езикъ. Тъй напр. споредъ изговора на *tj-dj* българскитѣ говори се дѣлятъ на *три хубаво отдѣлени групи* (вж. у мене, Мсб. XVIII., 398—9); освѣнъ това и споредъ *ударението* си българскитѣ говори прѣдставятъ *петь* или даже *шесть* групи и тѣ пакъ съвсѣмъ отдѣлени една отъ друга, безъ никакви кръстосвания. (Вж. моя *Прѣгледъ на българскитѣ говори споредъ ударението имъ,* Мсб. XIX.).

По самата граница за *ѣ* има нѣкои несъгласия между мене и Милетича, но за тѣхъ нѣма да говоря, докато не провѣря хубаво еднитѣ и

другитѣ данни. На най-сетнѣ тѣзи несъгласия сж дребна работа насрѣщу крупното противорѣчие, що изпжква помежду ни веднага *по разпрѣдѣлбата на самитѣ източни говори*. Защото, докато азъ ги дѣля и нататъкъ пакъ споредъ *ѣ* на *сѣвероизточни (ѣ = я и е)* и *югоизточни (ѣ = я)*, а „балканскитѣ“ говори причислявамъ къмъ сѣвероизточнитѣ (Мсб. XVIII, 369), Милетичъ ги дѣли споредъ *членната форма* за м р. наистина пакъ на *сѣвероизточни* и *югоизточни,* ала „балканскитѣ“ говори причислява къмъ югоизточнитѣ, а не къмъ *сѣвероизточнитѣ.* Разиждаме се, значи, по *дѣлидбената основа,* а вслѣдствие на това и по *разграничението* на главнитѣ групи източни говори.

Нека обяснимъ по̀-добрѣ Милетичевото становище, подиръ което ще видимъ, право ли е то. „Безъ да гледаме, казва М. (стр. 9.), на многото диалектни различия, източнитѣ говори можемъ раздѣли споредъ единъ важенъ морфологиченъ признакъ на *двѣ голѣми нарѣчия.* Този признакъ е именно *членната форма* за м. р. ед. ч., която гласи или *о* (безъ ударение *у*), или *ът* (и *ъ*): *мостò, стòло — мостът (мостъ̀), стòлът (стòлъ).* Споредъ това различаваме *о*-диалектъ и *ът*-диалектъ“. *О*-нарѣчие му е *сѣвероизточното* или *дунавско* нарѣчие, което стигало едно врѣме отъ Черно-море дори до Искъръ; *ът*-нарѣчие му е осталата часть отъ източната говорна область „южно отъ дунавската равнина, именно балканскитѣ прѣдѣли съ Тракия до Егейско море“. Това нарѣчие М. нарича *югоизточно* и го дѣли пакъ на двѣ групи: на *балкански* и *рупски* говори. Балканскитѣ говори, т. е. говоритѣ по двѣтѣ страни на Стара-планина и Срѣдна-гора, счита М. като *прѣходни говори* между *сѣвероизточнитѣ* и *рупскитѣ,* а за населението на тия планински мѣста прѣдполага, че е часть отъ *рупското* население, избѣгало по планинитѣ при идването на турцитѣ. Това си прѣдположение М. изказа още въ прѣдварителното си извѣстие на 1899 год. (Anzeiger d. Wiener Akademie, 1899. год. № II). Може и тъй да е, но понеже тая прѣселба ще е станала прѣди петь вѣка и половина, то прѣзъ туй врѣме балканскитѣ говори се приближили толкова много къмъ сѣвероизточнитѣ, щото не можемъ вече да ги дѣлимъ отъ тѣхъ. Погрѣшката у Милетича е слѣдствие на *погрѣшната дѣлидбена основа;* защото, за да брои балканскитѣ говори къмъ югоизточнитѣ, единственъ критерий му е *членната форма,* и за воля на тоя свой дѣлидбенъ признакъ занемарва много други особености на балканскитѣ говори, особености, които имъ даватъ пълно право да си бждатъ нераздѣлна часть отъ сѣвероизточнитѣ.

Да се дѣлятъ източнитѣ говори споредъ членната имъ форма за м. р. е несполучено прѣди сичко за това, защото за дѣлидбена основа служи *морфологиченъ, а не фонетиченъ признакъ.* Знайно е, че фонетичнитѣ особености влизатъ по̀-дълбоко въ езика и криятъ по̀-голѣма старина въ себе се, отколкото морфологичнитѣ. Както въ животното царство сжществена особеность на организмитѣ е тѣхния скелетъ, докато другитѣ имъ бѣлѣзи сж нѣщо второстепенно, тъкмо тъй и въ езика звуковия строй е скелетъ, а формитѣ му сж негови второстепенни

особености. Формата въ езика е нѣщо фъркато: лесно се възприима и лесно се губи, докато звуковиятъ съставъ прѣбѫдва много по̀-дълго врѣме неизмѣнно въ езика. Самиятъ фактъ, че измѣнението на звуковетѣ води слѣдъ себе си и мѣнидба на формитѣ, а не наопаки, показва, колко по̀-голѣма твърдость и важность иматъ звуковетѣ прѣдъ формитѣ. Ето защо и оная говорна класификация ще има по̀-твърда основа и по̀-голѣма научна стойность, която е обоснована върху *фонетични разлики*. Само въ случаи, *когато липсуватъ фонетични признаци,* може да се прибѣгне и къмъ формални. А въ случая съ източнитѣ говори има, както ще видимъ, доста важни фонетични различия, които биха се зели за класификационна основа.

Втора несгодность на приетия отъ М. дѣлидбенъ признакъ е тази, че споредъ него *не може се прокара строго разграничение* между говоритѣ. Самъ М. признава, че *ът*-диалектъ е разширенъ по *цѣла сѣвероизточна България* (стр. 9), па тъй сѫщо наопаки има и въ южната половина доста говори съ *о*-членъ. Азъ бихъ рекълъ даже, че въ южната область говоритѣ съ *о*-членъ сѫ *повече* и *по-сгрупирани,* отколкото въ сѣверната. Тъй освѣнъ говоритѣ по Карнобатско, Айтошко, Бургазко и Одринско, за които М. и самъ говори на стр. 33—34, *о*-членъ се употрѣбя още и въ *Годопитѣ* (Чепино и Рупчосъ) въ *Казълъ-агачко, Каваклийско, Лозенградско, М.-Търновско,* въ *Разлогъ,* по *Неврокопско, Мелнишко, Сѣрско* и *Солунско,* а за тия *о*-говори Милетичъ нищо не споменува на реченото мѣсто. А пъкъ тѣ сѫ много повече и по-сбрани отъ ония по Карнобатско и Айтошко, по́-сбрани даже и отъ сѣвероизточнитѣ *о*-говори. Но и безъ това, щомъ *ът*-говори има горѣ и *о*-говори — долу, не може да се говори за едно *сѣвероизточно о*-нарѣчие и *югоизточно ът*-нарѣчие.

Освѣнъ това има и друго; *о-членъ,* който г. М. като че приписва само на сѣвероизточнитѣ говори, та иска дори да го ограничи до рѣка Искъръ (вж. стр. 9), въ сѫщность е толкова разпокѫсанъ сега съ *ът*- и *ъ*-говори, щото *не е вече правило, а изключение въ тия мѣста.* Отъ самото изброяване на селата съ *о*-членъ въ сѣвероизточна България у Милетича (стр. 24—33) личи ясно, че тѣ сѫ много по-малко въ сравнение съ останалитѣ села и градове съ *ъ*- и *ът*-членъ. Азъ допускамъ, че *о*-членъ е наистина по-старъ по тия мѣста, отколкото другитѣ два (*ът* и *ъ*), но това още не ни дава право при разпрѣдѣлението на говоритѣ да зимаме именно по-рѣдкоупотрѣбително свойство (макаръ било то и по-старо), та споредъ него да даваме име на цѣла область, дѣто прѣобладава сега друго свойство. Споредъ членната си форма днесъ за днесъ говоритѣ въ сѣвероизточна България биха се нарекли съ по-голѣмо право *ъ*-говори, отколкото *о*-говори, защото въ тѣхъ наистина *ъ* или *ът* си е редовната членна форма, а не *о*.

Ето колко несгодности има тая дѣлидба на източнитѣ говори споредъ членната форма. Ала най-сетнѣ ако се помиримъ съ сичко това и стоимъ пакъ на тая дѣлидбена основа, струва ми се, че ще трѣба да признаемъ

не само *три*, а много повече групи източни говори. Защото още въ дунавска България ще трѣбва да различаваме намѣсто една, двѣ групи говори: 1) говори съ членна форма *о;* 2) говори съ членна форма *ъ;* подиръ това идатъ: 3) *балкански говори* съ чл. форма *ът;* подъ балканскитѣ слѣдватъ — 4) *сѣверно-тракийски (поляански) говори*, които заиматъ сѣверната *тракийска долина* (Пазарджикъ, Пловдивъ, Стара-Загора, Хасково) — съ членъ *а-ъ̀;* слѣдъ тѣхъ идатъ наредъ — 5) *рупско-родопскитѣ говори* по Родопитѣ до егейското равнище, дѣто владѣе членъ *ът* съ разнитѣ му изговори *(ът, ᵃат, ат);* 6) говори по *Драмско, Скечанско* и *Гюмюрджинско* съ членна форма а-ъ̀ (*а* безъ ударение, ъ̀ — съ ударение); 7) говори по *източна Тракия* (Казълъ-Агачъ, Лозенградско, Одринско, Малко-Търновско) съ членъ *о*. Ако къмъ тия говори прибавимъ и говоритѣ по *Разлогъ, Неврокопъ, Мелникъ* и пр. съ членна форма *о* — ще получимъ тъкмо осемь групи говори, отъ които първитѣ *шесть* сѫ разположени единъ подъ други въ хоризонтални пластове, а седма и осма група ги заграждатъ отъ изтокъ и отъ западъ. А понеже и въ Дунавската равнина ще е билъ едно врѣме общоупотрѣбителенъ *о*-членъ, то излиза, че *ът*- и *ъ*-говори иматъ за центъръ *Родопитѣ* и *Балканътъ*, а сѫ заобиколени отъ три страни съ *о*-говори.

Тѣзи осемь групи говори иматъ покрай членната форма и други говорни особености — нѐ по-малко важни, отколкото що сѫ напр. отличителнитѣ особености между дунавскитѣ *о*-говори и балканскитѣ *ът*-говори у Милетича. Но азъ не съмъ изобщо за дѣлидба върху членната форма, защото виждамъ на сѣка стѫпка нейната несгода и защото за източнитѣ говори се налага самъ по себе си единъ много по-важенъ и то фонетиченъ признакъ, който Милетичъ отфърля, безъ да е намѣрилъ по-добъръ за цѣльта. Излишно е, споредъ мене, и да се търси друга дѣлидбена основа за източнитѣ говори, докато можемъ да останемъ при сѫщата, съ която си служимъ да ги различаваме отъ западнитѣ говори. Двоякиятъ изговоръ на *ѣ* по източнитѣ говори е твърдѣ характерна отлика на тия говори и помежду имъ. Именно споредъ това, дали *ѣ* се *прѣглася*, или *не*, имаме въ източната говорна область двѣ главни групи говори: *сѣвероизточни (ѣ = ʼа и е)* и *югоизточни (ѣ = ʼа, ᵉа)*. Споредъ тая дѣлба тъй нареченитѣ *балкански* говори спадатъ къмъ *сѣвероизточнитѣ*, дѣто имъ е и правото мѣсто, защото иматъ съ тѣхъ не само еднаквъ изговоръ на *ѣ*, ами и много други общи свойства. Милетичъ избѣгва тази дѣлидба, види се, за туй, защото въ сѣвероизточна България намѣрилъ говори, дѣто *ѣ* не прѣглася. Но тия говори сѫ първо и първо *твърдѣ малко*, много по-малко отколкото сѫ примѣсенитѣ *ъ*-говори между *о*-нарѣчие въ сѫщата область. Освѣнъ това още е въпросъ, дали тия говори въ сѣвероизточна България, въ които *ѣ* не прѣглася, сѫ си *тамшни открай врѣме*, както ги смѣта Милетичъ, или сѫ *отпослешни*. Имайки прѣдъ видъ покрай непрѣгласениятъ изговоръ за *ѣ* още и други граматични и лексикални особености на тия говори, за които ще бѫде по-долу дума, азъ ги считамъ за *отпослешни* въ тази область, считамъ

ги за *прѣнесени* отдолу. За това тѣхниятъ югоизточенъ изговоръ на *ѣ* не разваля поставената граница между горната и долна половина отъ източнобългарскитѣ говори.

И тогава намѣсто една единствена разлика между сѣвероизточнитѣ и югоизточнитѣ говори, каквато е споредъ Милетича *членната форма за м. р.,* ще имаме нѣколко, а именно:

1) Въ сѣвероизточнитѣ говори ударено *ѣ се прѣглася* прѣдъ меки срички, докато въ югоизточнитѣ се *не прѣглася;* горѣ имаме: *мл́ако — млечен, л́ато — летен,* а долу: *мл́ако — мл́ачен, л́ато — л́атен* (или млᵉако, лᵉатен и пр.);

2) Въ сѣвероизточнитѣ говори (съ изключение на *централнитѣ* и близки тѣмъ говори) има *пълна редукция,* т. е. сичкитѣ високи гласни *(а, е, о)* безъ ударение се изговарятъ *редуцирано* (като *ъ- и -у*), а въ *югоизточнитѣ говори* се редуцира напълно само *о,* докато *а* си остава съ ясенъ гласежъ и безъ ударение, а неударено *е* въ повече случаи не само че не се снишава въ *и,* както горѣ, ами се подига къмъ *а,* т. е. гласи като неударено *ѣ:* рᵉачѐ, загу̀бᵉан, клѐпᵉа, зᵉамᵒа̀та.

3) Въ сѣвероизточнитѣ говори се пази още старото ударение, докато въ югоизточнитѣ има нѣкои отклонения. На първо мѣсто разликата докосва 1. л. сег. вр. *у свършенитѣ глаголи,* които въ югоизточнитѣ говори акцентуватъ винаги началния слогъ: да за̀неса, да о̀твора, да за̀плета и пр. Сѫщо тъй и повел. накл. 2. л. ед. число: за̀неси, о̀твори, за̀плети! Такова ударение горѣ *нѣма,* или ако се срѣщне, то е сигурно прѣнесено отъ долу.

Тия три говорни свойства отличаватъ много хубаво сѣвероизточнитѣ говори отъ южнитѣ. Разбира се, че многото прѣселби въ източна България нарушаватъ тукъ-тамъ поставената разлика, но трѣба да се знае, че каквато и отлика да приемемъ, сѐ ще се сблъсва съ тая несгода. Работа е, да се намѣри такава класификация, при която кръстосванията да сѫ *по-незначителни.* Откъмъ тая страна изговорътъ на *ѣ* много по̀ задоволява условията, отколкото членната форма.

III.

Въ отдѣлъ II (отъ стр. 10—22) Милетичъ говори за *старото население* въ сѣвероизточната область, т. е. излага по̀ на кратко сѫщия въпросъ, за който говори подробно въ книжката си: *Старото българско население въ сѣвероизточна България* (София, 1902. год., № 1. отъ *„Българска Библиотека“,* издавана отъ фондъ *„Напрѣдъкъ“*). Фактитѣ и разясненията, що ни дава Милетичъ по тоя важенъ въпросъ, какъвто е — разселението въ сѣвероизточна България, сѫ хубавъ приносъ къмъ нашата млада етнография, но ми се струватъ не дотамъ убѣдителни. Милетичъ приима, че едно врѣме сѣвероизточна България, дѣто сега владѣе компактно турско население, била населена само съ българи, които отсетнѣ турцитѣ принудително потурчили, за да си запазятъ дър-

жавата откъмъ сѣвероизточна страна. За това му свидѣтелстватъ нѣколкото бълг. думи и географски названия срѣдъ турското население по Тузлука и Герлово,[1]) както и нѣколкото черковища по тия мѣста. Тукъ-тамъ се срѣщатъ и прѣдания за това потурчане, па дори имало и досега турски породици съ български имена. Може да е имало наистина потурчане, ала види се, че българското население, що е било принудено да приеме ислямa, не ще е било толкозъ „компактно", щомъ е изгубило тъй скоро езика си. Защото, дѣто е било потурчано компактно българско население, то си е запазило езика и до днесъ: помацитѣ навредъ по Българско си говорятъ и днешенъ день своя чистъ български езикъ. — Не трѣба ли споредъ това да приемемъ по-добрѣ *изселване* на българскиятъ елементъ изъ тия краища, а не *потурчане?* Прѣзъ разнитѣ размирни години сѐ тия краища биватъ засегнати, и българското население по тѣхъ се прѣфърля ту въ Румъния, ту въ Русия, да търси по-безопасни живѣлища, а изпразненитѣ имъ мѣста завзиматъ околни турци или нарочно прѣселени анадолци. Може да е имало най-сетнѣ и потурчване, ала то е засегнало малцина, останали тукъ-тамъ още българи, които не сѫ могли, по едни или по други причини, да се изселятъ. Тия сега малко българи, останали между гѫсто турско население, сѫ могле твърдѣ лесно да изгубятъ волно или неволно и вѣра, и езикъ. Гагаузитѣ, които служатъ Милетичу тъй сѫщо за доказателство на масово потурчване въ сѣвероизточна България, би могли по скоро да свидѣтелстватъ противното; защото ако имаше масово и насилно потурчване по тия мѣста, гагаузитѣ нѣмаше да задържатъ и до днесъ православната си вѣра. По сѣка вѣроятность това загатно племе си е говорило открай-врѣме турско нарѣчие, па ако прѣдположимъ, че се е заселило по ония мѣста *слѣдъ* турското нашествие, то може да бѫдемъ сигурни, че си е дошло тамъ съ православната вѣра и нѣма никаква генетична връзка съ българското (славянско) население по сѣвероизточна България. Трѣба да признаемъ, че както по много други въпроси отъ нашето минало, тъй и по етнографията на сѣвероизточна България, липсуватъ конкретни исторически свидѣтелства, та и Милетичъ е билъ принуденъ да се задоволи съ блѣди народни прѣдания, които въ много случаи не отиватъ по-далечъ отъ 100 години; а какво е било по-прѣди по тия винаги размирни краища, трѣба само да прѣдполагаме и нагаждаме.

Въ отдѣлъ III подъ заглавие „Сегашниятъ обсегъ на *о*-нарѣчие", Милетичъ изброява редомъ по окрѫзи сичкитѣ села въ с.-източна България, дѣто владѣе *о*-членъ. Отъ изброяването му се вижда, че тая членна форма е разпространена много повече по сѣвероизточна България, отколкото си я знаехъ до сега; само че е навредъ изпрѣкѫсана съ *ъ*- или *ъ*-говори, тъй че не прѣдставя една цѣлокупность; а пъкъ областитѣ, въ които *о*-членъ заима по-плътно и по-голѣмо пространство въ юго-

[1]) Тия думи сѫ: *прѝцеп*, *кривѝца* (крива брадва), *сѝбици* (ритли), а географскитѣ названия сѫ: *Зайчи-байр*, *Ливада-чаирла*, *Каконун-чешмеси*, *Селище*, *Градище*, *Тушовица*, *Ганчево* и *Търновца*.

източната половина на българската говорна областъ, Милетичъ и не споменува. Тъй напр. надлъжъ по южната граница за *ѣ*, именно по *Чепинско, Разлогъ, Демиръ-Хисарско* и часть отъ *Солунско,* значи сѐ области, които и по Милетичевото разграничение съставятъ *часть отъ източното наръчие,* владѣе сѐ *о*-членъ, та трѣбаше, споредъ дѣлидбената основа, да влѣзатъ и тѣ въобщото изброяване.

IV.

Въ отдѣлъ IV Милетичъ дава обща характеристика на източнитѣ говори и навежда 11 точки, по които иска да ги отличи отъ западнитѣ. Характеристиката е нагледъ умѣстна и оправдана, доколкото засѣга извѣстенъ дѣлъ източни говори; наистина, сичкитѣ единайсеть фонетични и морфологични бѣлѣзи, що ги навежда М., сѫ свойствени на източни говори, само че нѐ сичкитѣ сѫ само тѣмъ присѫщи и нѐ сичкитѣ заиматъ цѣлата източна областъ. Подробната оцѣнка на тѣзи 11 точки ме довежда сѐ до сѫщо заключение, до каквото бѣхъ дошелъ отдавна, разгледвайки свойствата на източнобългарскитѣ говори, а именно, че освѣнъ *ѣ* никакъвъ други характеренъ признакъ не може се намѣри, който би билъ свойственъ *само* на източнобългарскитѣ говори; сички други признаци освѣнъ *ѣ* или минуватъ прѣзъ *ѣ*-товата граница, или пъкъ не обгръщатъ цѣлата областъ говори, които наричаме източни. И Милетичъ, значи, е падналъ въ сѫща грѣшка, въ която падна едно врѣме Григоровичъ (Очеркъ, стр. 194), а слѣдъ него и Иречекъ (Псп. VIII, 82—83), когато искаха да прокарватъ разлики между източнитѣ и западнитѣ наши говори. Па който и да е, ще падне въ сѫща грѣшка, щомъ иска възъ основа на *ѣ*-товата граница да прокарва и други отличителни бѣлѣзи между източно- и западнобългарски. Тъй е и съ Милетичевата характеристика на източнитѣ говори: тя струва само за една часть отъ тѣхъ, а не за сичкитѣ. Нека прѣгледаме редомъ сичкитѣ единайсеть точки и ще се увѣримъ.

1. Милетичъ казва, че на *сичкитѣ* източни говори е свойствено да изговарятъ ударени гласни различно отъ неударени. Тукъ ще разбираме прѣди сичко изговора на *високитѣ* гласни *а, е, о,* у които се забѣлѣзва най-добрѣ тая разлика, макаръ че М. иска да прави разлика и въ изговора на другитѣ (низки) гласни, та споменува за нюансиранъ изговоръ и на *и* (неударено); то сѫ обаче подробности, които не би трѣбало да влизатъ въ една обща характеристика. Ако останемъ само при *а, е, о,* трѣба веднага да кажемъ, че нѐ у сичкитѣ източни говори се срѣща редуциранъ изговоръ на тия гласни. Характеристиката струва напълно само за *сѣвероизточнитѣ говори* (заедно съ балканскитѣ), и то не по цѣлиятъ имъ просторъ; защото сѣвероизточнитѣ говори, що сѫ разположени надлъжъ по линията за *ѣ, не правятъ разлика* въ изговора на гласнитѣ. Тъй напр. *Плѣвненскитѣ* и *Луковитскитѣ* села съ източенъ изговоръ за *ѣ,* както и цѣла *Тетевенска* околия, послѣ сичкитѣ градовце и села по *западна Срѣдна-гора,* които съставятъ

часть отъ централнитѣ говори, изговарятъ гласнитѣ *безъ никаква редукция.* Вървимъ ли надолу покрай границата за *ѣ,* по Чепино, Разлогъ, Мелнишко, Демиръ-Хисарско, виждаме пакъ, че и тамъ гласнитѣ *а* и *е* си се изговарятъ чисто, а само *о* се редуцира въ *у.* Сѫщото забѣлѣзваме и въ другитѣ югоизточни (родопски) говори — само съ тая разлика, че неударено *е* зима глассѫъ на неударено *ѣ* (= *ʼа*), но е още въпросъ, дали ще сме въ право да считаме този изговоръ на *е* като *ʼа за редуциранъ;* напротивъ, това *ʼа* е повече *разширено,* слѣдов. *повишено* **е**, което стои по́-близу до *а* , отколкото до ъ-звукъ.

Откъмъ изговора на гласнитѣ (неударени) азъ различавамъ *три групи източни говори:* 1) говори съ *пълна редукция:* неударено *а*=ъ, *е*=*и* или ʼъ и *о*=*у;* тѣ сѫ *сѣвероизточнитѣ говори* заедно съ голѣма часть отъ *балканскитѣ;* 2) говори съ *половинъ-редукция: а*=*а, е*=*е* и *ʼа, о*=*у;* тѣ сѫ по̀-голѣмата часть отъ *югоизточнитѣ говори;* 3) говори *безъ редукция: а*=*а; е*=*е; о*=*о;* тѣ сѫ говоритѣ надлъжъ по сѣверната граница за *ѣ,* т. е. говори, които съставятъ часть отъ централнитѣ, или сѫ въ непосрѣдствено тѣхно съсѣдство. Споредъ това не е оправдано да смѣтаме редукцията за общо свойство на източнитѣ говори. Отъ друга страна тъй сѫщо нѣмаме право да смѣтаме това свойство като присѫщо *изключително на източнитѣ говори,* защото го има и въ западни. Самъ Милетичъ споменува за редукция на *а* въ *Охридския* говоръ, но освѣнъ тамъ редуциранъ изговоръ е свойственъ и на говоритѣ по *Воденско, Кукушко, Гевгелийско* и *западно Солунско,* дѣто се редуцира не само *а,* но и другитѣ високи гласни — *о* и *е,* както може да се види отъ обнародванитѣ материали изъ тия мѣста въ Мсб. II. 110—111; III. 122—128; IV. 114—120 и пр., както и въ студията на *Мирчева* за *Кукушко-воденския* говоръ, Мсб. XVIII. 429—430.

А отдѣ тоя редуциранъ изговоръ въ източнитѣ говори? Милетичъ (както Облакъ и Калина) го обяснява съ ранното изчезване на стария квантитетъ въ източнобългарски. Може и тъй да е, ала не ни се привеждатъ никакви доказателства, отъ които да се види, че източнитѣ говори сѫ изгубили по̀-рано стария квантитетъ отъ западнитѣ. Имайки прѣдъ видъ разнитѣ македонски говори съ *опрѣдѣлено, едносрично* ударение, за развитието на което се иска сигурно повече врѣме, отколкото за изчезването на единъ квантитетъ, азъ бихъ рекълъ, че именно западнитѣ наши говори, и то *югозападнитѣ,* ще сѫ изгубили по́-напрѣдъ това акцентно свойство, а не източнитѣ. А пъкъ менъ ми се струва изобщо недостатъчно обяснението на източнобългарската редукция само възъ основа на квантитета и ударението; мисля, че би по́-право било да се земе други по́-основенъ и по́-вѣроятенъ факторъ за обяснение на редукцията въ българскитѣ говори, факторъ, който навѣрно е прѣдизвикалъ и изчезването на квантитета; а тоя факторъ е *хлабавиятъ* и *бързъ говоръ:* независимо отъ сѣки квантитетъ и ударение въ сички български говори, били тѣ източни или западни, въ които има редукция, забѣлѣзваме и *бързо говорене* и наопаки, въ ония говори, дѣто

нѣма редукция, владѣе *пó-умѣренъ* или даже *бавенъ изговоръ*. Като захванемъ отъ сѣвероизточнитѣ говори, дѣто редукцията е най-голѣма и свършимъ съ охридскитѣ, навредъ ще забѣлѣжимъ дѣ пóвече дѣ пó-малко енергиченъ изговоръ на ударенитѣ гласни, докато неударенитѣ се артикулиратъ пó-хлабаво, а сжщеврѣменно и самитѣ думи се изговарятъ пó-бързо. Тъй е въ *Воденския,* тъй е въ *Кукушкия,* тъй е въ *сичкитѣ западни говори,* дѣто има редукция. Наопаки пъкъ, онѣзи източни говори, дѣто изговорътъ е пó-бавенъ, както що е въ Родопитѣ, Срѣдна-гора и Разлогъ, нѣма и редукция, или я има въ неразвита мѣра.

А пъкъ дѣто *ударенитѣ гласни* запазватъ чистия си изговоръ по източно-български, нѣма защо да се чудимъ и да му търсимъ обяснение въ *нѣкогашната дължина на ударенитѣ срички,* както приима Милетичъ (стр. 37); съвсѣмъ естествено е, ударени гласни да пазятъ сжщинския си гласежъ, та дори и да го изяснзватъ, ако е билъ тъменъ — както що става напр. съ *ъ* и *ь,* които *подъ ударение* минуватъ въ ясни гласни *о* и *е* още въ старобългарски; излишно е тогава да се прибѣгва къмъ прѣдположение, което се противи на общославянския акцентенъ принципъ, споредъ който *ударени гласни не могатъ да бждатъ дълги.* А че въ Еркечкия говоръ сега имало ударени дължини, то е съвсѣмъ ново явление, което нѣма нищо общо съ старитѣ акцентни свойства на български езикъ, а е настало дълго врѣме слѣдъ като Еркечкиятъ говоръ се простилъ вече съ сжщинския си квантитенъ. То е новъ, да го кажемъ модеренъ квантитетъ, който не иде веднага слѣдъ стария, нито произлиза отъ него, а напротивъ стои съ него въ контрастъ. Такъвъ модеренъ квантитетъ се срѣща и у други славянски езици (словенски и руски), а е свойственъ и на модерни европейски езици, както напр. на френски и нѣмски, дѣто *дълги гласни сж търними само подъ ударение.* Ето защо Еркечкиятъ „квантитетъ“ не може и не бива да служи за обяснение на свойства, които сж на сигуръ пó-стари отъ него.

2. Второ характерно свойство на източнитѣ говори споредъ Милетича е изговорътъ на ж (неударено) като ъ. И това свойство не е общо на сичкитѣ източни говори, защото югоизточнитѣ области, както и нѣкои срѣдногорски мѣстности, показватъ ясенъ гласежъ на ж въ неударени срички, или поне такъвъ, какъвто е гласежътъ на неударено *а;* тъй напр. въ сичкитѣ родопски говори, дѣто ударено ж може да има разни изговори, срѣщаме за него въ неударени срички винаги чисто или поне съвсѣмъ близу до чисто *а;* тъй поне свидѣтелствватъ сичкитѣ до сега познати материали отъ Родопитѣ, па тъй съмъ се увѣрилъ и азъ самъ, наблюдавайки лично тия говори. Ако пъкъ земемъ прѣдъ видъ само сѣвероизточнитѣ говори, напр. *о*-нарѣчие, и тамъ неударено ж се не различава никакъ отъ неударено *а,* само че гласежътъ и на двѣтѣ гласни безъ ударение е сравнително пó-тъменъ, отколкото въ родопскитѣ говори; но за особенъ гласежъ на ж въ неударени срички не може да става дума. Характеристиката върху изговора на ж би била пó-вѣрна, ако се основѣше напросто върху първата точка, именно *върху*

разликата помежду ударенъ и неударенъ изговоръ въ източнобългарскитѣ говори, и тогава би гласѣла малко иначе, именно тъй: *общо свойство на източнитѣ говори е да изговарятъ ударено ж различно и то пò-ясно отъ ударено.* И наистина, съ изключение на нѣкои говори близко до границата за *ѣ*, сичкитѣ други правятъ пò-голѣма или пò-малка разлика между ударено и неударено ж; тъй напр. въ сѣвероизточнитѣ говори ударено ж гласи като *ъ*, а неударено — като *ạ* (пò-ясно *ъ*); въ югоизточнитѣ (родопски) говори ударено ж гласи дѣ като *o*", дѣ като *ᵉa*, дѣ пъкъ като *ô* (Чепино), ала неударено ж има гласежъ на обикновено *a*. По тетевенски (и еркечки) ударено ж има изговоръ на *ê* (= *ä* споредъ Милетича), ала неударено е равно пакъ на *a*. Само единъ източенъ говоръ прави изключение, и то за чудо оня говоръ, който инакъ не познава тъмни гласни въ ударени срички, именно пирдопския; тамъ пъкъ наопаки ударено ж е равно на *a*, а пъкъ неударено гласи като *ъ* (дълбоко) — вж. *М. Ивановъ, Приносъ* и пр. Псп. XLVI. 539; тъй че въ сжщность характеристиката на Милетича споредъ неударено ж = *ъ* прилѣга най-хубаво за *пирдопския* и нему подобни говори, защото именно тамъ неударено ж гласи като *ъ*, докато въ сички други източни говори то е сѐ по-ясно и се доближава до *a*. Значи, характеристиката споредъ неударено ж не може да бжде приемлива, понеже засѣга само една твърдѣ малка часть източни говори.

3. Като третя характеристична черта на източнитѣ говори служи М-чу изговорътъ на ъ: „Въ източнитѣ говори (съ изключение на членната форма *o*) ъ гласи като повече или по-малко тъмно *ъ*, а не минува въ *o*, както въ западнитѣ говори“. Тази характеристика е сравнително най-оправдана, защото наистина струва за голѣма часть източни говори, ала нѐ пакъ за сички, защото въ източнитѣ централни говори (Пирдопъ, Коприщица, Панагюрище и Разлогъ) както и по Мелнишко, Неврокопско, Демиръ-Хисарско и Солунско замѣната на ъ съ *o* е съвсѣмъ обикновена. Тъй напр. отъ Пирдопъ срѣщамъ: *воф* росно ливаде, *воф* алишта, *воф* градска чаршия, Мсб. III., 39—40; *воведе, восчуди са, возглаве*, Псп. XV., 438. Отъ Панагюрище: *вос* кон стои, *возглаве, восчудил се, вов* Небол града, Мсб. III., 66—68; даже и *врос* мене (връз мене), Мсб. XIII., 212. А въ Разлогъ е обикновено правило, щощо ъ въ затворена сричка да се изяснява въ *o* (безъ ударение *у*): *зол, сон, ватòк, песòк, петòк, дубйтук, тѐшук, вус, сус, фуф* (във), *какòф* (по лични наблюдения); вòзрас, собйраа се, да се сугла̀саа, ма̀лок, золва, четврътòк, веньòк, свекур — Мсб. V., 36. Даже и въ *Шуменъ* казватъ: какòв, такòв, дубйтук, съмйчук, иннйчук, дѣто *у* е очевидно отъ суфиксно ъ, а и самъ Милетичъ навежда отъ шуменски села: четвъртоk, пѐток, мòмок (стр. 71). — И наопаки, не въ сички западни говори пъкъ еровѣтѣ се вокализиратъ; защото въ голѣма часть на *сѣверозападна България* тази вокализация не е още прокарана; тъй напримѣръ независимо отъ *ч-џ*-нарѣчие, дѣто и двата ера сж изравнени въ единъ и сжщи тъменъ гласежъ, ъ се изговаря като *ъ*,

доколкото съмъ забѣлѣзалъ, навредъ по Плѣвненско, Раховско и Ломско, а за Видинско срв. *П. Гжбевъ, По говора въ градъ Видинъ,* Мсб. XIX., 5.

4. Четвърта характеристична черта на източнитѣ говори споредъ М. е и тая, че у тѣхъ **ѧ** съвпада съ **ѫ**: „Nur im Ostbulgarischen kommen Fälle von einstigen Zusammenfallen von ą und ę“ (стр. 38). И това свойство не може да служи за отлика на източнитѣ говори прѣдъ западнитѣ, защото нито е само тѣмъ присѫщо, нито пъкъ го срѣщаме у сичкитѣ източни говори. Милетичъ е изпусналъ изъ очи огромна часть западни говори, които еднакво сѫ изравнили гласежа на **ѧ** съ **ѫ** и то въ сѫщи случаи, както и източнитѣ говори, т. е. слѣдъ *ж, ш* и *j*. Тая замѣна си слѣдва като непосрѣдствено продължение отъ източнитѣ говори къмъ западъ по цѣлата линия за **ѣ**, та и не можемъ да кажемъ дори, че иде отъ изтокъ. Горѣ на сѣверъ по Плѣвненско, Орханийско и Врачанско еднакво се срѣща *жътва* и *жатва, жъден* и *жаден* — споредъ какъвто изговоръ владѣе за **ѫ**; това се продължава къмъ сѣверозападъ по Ломско и Видинско и къмъ югозападъ по Самоковско, Дупнишко и Кюстендилско. Отъ Кюстендилско на югъ до Солунско се прѣсича това свойство, за да захване изново по Велешко, Прилѣпско, Битолско, Охридско и Дебърско, ала като че само при *j*, а не и при *ж-ш;* тъй че по тия мѣста споредъ изговора пакъ на **ѫ** срѣщаме: *ꙗ*зик, *ꙗ*чмен, *ꙗ*чит (**ѩчить**) — най-разпространено по срѣдна Македония, *ѣ*зик, *ѣ*чмен, *ѣ*чит — въ Охридско и *ю*зик, *ю*чмен, *ю*чит — по Дебърско. Чудно, какъ е изумилъ М. това свойство на западнитѣ говори, когато и самъ говори за него въ статията си *Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи* (Мсб. XVI—XVII, 412) и навежда примѣри за **ѧ** = *ѣ, ꙗ, іо* отъ толкова разни и далечни краища на западно Българско, както що сѫ: *Кюстендилъ, Дупница, Щипъ, Охридъ, Рѣсенъ, Прилѣпъ* и *Дебъръ*. На югъ отъ Битоля по Костурско и Леринско, по Воденско и Кукушко изчезва съвсѣмъ тая замѣна между **ѧ** и **ѫ**, за да се появи пакъ въ Демиръ-Хисарско, отдѣто прѣминува въ Разложко. — А и въ областьта на източнитѣ говори не владѣе такова еднообразие откъмъ тая страна, както би прѣдполагалъ нѣкой. Най-послѣдователни откъмъ тая страна сѫ *родопскитѣ* и нѣкои тѣмъ съсѣдни говори, докато у другитѣ — речената замѣна е дѣ повече, дѣ по-малко ограничена; тъй напримѣръ у срѣдногорскитѣ, както и въ повечето балкански говори замѣната се срѣща само при *ж-ш:* жъден, шъпа, шътам, жътва или жаден, шапа, шатам, жатва, но при *j* (въ прѣдисловие) стои винаги *е:* *е*трърва, *е*чмик, *е*чи, *при*ел; сѫщо такава замѣна срѣщаме и на срѣщуположната страна въ Т. Сейменъ, Казълъ-Агачъ и пр. Но има говори въ източна България, дѣто **ѧ** винаги е равно на *е* (подъ ударение), т. е. като че тѣхъ не е засегнала срѣднобългарската замѣна между **ѧ** и **ѫ** слѣдъ шушкави и *j;* по шумненски (споредъ К. Минчевъ) имаме: же̑дна, же̑тва, ше̑па, ше̑там (жъдна, шъпа и пр. сѫ по-нови); по Свищовски (споредъ Цанковата граматика): же̑ден, же̑дус, жеду̑вам, же̑тва, же̑лу (**жѧло**), ше̑пъ, ше̑там, јѐдър, језик, е̑търва, е̑чемѝк, а и въ Търново покрай шътам, шъпа

има жѐтва, жѐден (П. Гжбевъ, Мсб. XIII., 447). Ако нѣмаше и въ Сливенъ изговоръ шепа, шѐтам, жѐтва и пр. бихъ казалъ, че този изговоръ е свойственъ само на нѣкогашното *о*-нарѣчие. Както и да е, характеристиката споредъ замѣната на юсоветѣ не струва за източнитѣ говори, защото сами тѣ говорятъ противъ нея. — Ето какъ си прѣдставямъ картината на източнитѣ говори откъмъ *юсовата* замѣна: въ източно Българско имаме голѣмъ обсегъ говори — именно родопскитѣ и ония, що сж повлияни отъ тѣхъ (Батакъ, Пещера, Конушъ и павликянскитѣ говори) — дѣто срѣщаме *пълно изравнение* между **ж** и **ѧ**, независимо отъ положението на тия гласни. Около Родопитѣ се редятъ другитѣ източни говори тъй, че откъмъ сѣверозападъ (Срѣдна Гора и Балкана) и югоизтокъ (Одринско) се допиратъ до тѣхъ говори, въ които речената (срѣднобългарска) замѣна е прокарана *само наполовина* (т. е. само слѣдъ *ж* и *ш*), а пъкъ откъмъ югозападъ (Солунско) и сѣвероизтокъ (Сливенъ, Шуменъ) се допиратъ говори, дѣто *липсува тая замѣна съвсѣмъ*. Споредъ това *срѣдногорскитѣ* и *балкански* говори заедно съ продължението имъ къмъ сѣверозападъ по Орханийско и Врачанско репрезентиратъ *срѣднобългарската юсова замѣна* **ж** за **ѧ** (слѣдъ *ж-ш*); а пъкъ ония говори въ югозападна и и сѣвероизточна посока отъ Родопитѣ, въ които срѣщаме изговоръ *же, ше, је* намѣсто **жѧ**, **шѧ**, **јѧ**, репрезентиратъ *старобългарската редакция*, дѣто *нѣма още юсова замѣна*. Ако прѣдположимъ сега, че положението на българскитѣ говори единъ къмъ други е и днесъ такова, каквото е било прѣди осемъ вѣка, можемъ каза, че срѣднобългарскиятъ вокализъмъ откъмъ тая страна е въ сжщность нѐ историческо развитие на старобългарския, а вокализъмъ на особено, по това си свойство независимо отъ старобългарски езикъ нарѣчие, което слѣдъ XII. вѣкъ се възвежда въ общобългарски книжовенъ езикъ. Вж. Мсб. XVIII., 393 и сл.

5. Като нетя характеристика на източнитѣ говори М. приима *редуциранитѣ изговоръ* на неударено *е*: „*Alle* ostbulgarischen Mundarten kennen den besonderen, durch Umlaut entstandenen palatalen schwachdumpfen *e*-Laut, welchen ich mit ȩ bezeichne. Ein solcher Laut ist dem Westbulgarischen Vocalismus fremd. — Истина е, че въ западнитѣ говори нѣма това редуцирано *е* = ъ, или го има въ незначителна мѣра, ала не е право да го приписваме като общо свойство на сичкитѣ източни говори; защото много отъ тѣхъ го нѣматъ. Тъй напр. въ срѣдногорскитѣ (централни) говори както и въ разложкитѣ не само сѣко *е* си е пакъ *е*, ами и сѣко неударено *ѣ* получава тъй сжщо изговоръ на ясно *е*. Но освѣнъ тѣхъ ясно неударено *е* се срѣща и по Плѣвненско, Ловчанско (западнитѣ села), Тетевенско, Пазарджишко, Овчехълмско, Хаджи-Елеско, Неврокопско, Мелнишко, Демиръ-Хисарско, Сѣрско, Драмско и Одринско.

6. „На сичкитѣ източни говори, съ изключение на Ахърчелеби, е свойственъ прѣгласътъ на *'а* въ *е*", казва Милетичъ. И тая характеристика не отговаря на истината, защото *много източни говори не познаватъ* тоя прѣгласъ. Понеже и самъ Милетичъ привежда речения прѣгласъ въ аналогия съ прѣгласа на *ѣ*, то и споредъ него би слѣдвало,

югоизточнитѣ говори да не познаватъ тоя прѣгласъ. И наистина е тъй; сичкитѣ родопски говори съ изключение на помацитѣ по Рупчосъ и Ахъръ-Чебели, дѣто изобщо сѣко *'а* е изцѣло или наполовина прѣгласено, сичкитѣ говори по Драмско, Сѣрско, Неврокопско, Разложко и Мелнишко, па и оттатъкъ Родопитѣ сичкитѣ говори по Одринско, които не познаватъ редуциранъ изговоръ на гласна *ѣ*, запазватъ и етимологичния гласежъ на *'а*. Ако не бѣше до нѣкждѣ спазенъ стария гласежъ на *'а* и въ нѣкои сѣвероизточни говори (по Срѣдна-гора, Тетевенско и Плѣвненско), азъ бихъ рекълъ, че това свойство би служило за хубава отлика на югоизточнитѣ отъ сѣвероизточнитѣ говори. Срѣдногорскитѣ говори впрочемъ държатъ срѣда, защото у тѣхъ *а* само слѣдъ *ј* и *ч* прѣгласия, докато слѣдъ *ж* и *ш* си оставя (Стоене, чеши, но: жаби, шапки, Божане). Подобенъ прѣгласъ на *а*, особено слѣдъ *ј* и *ч*, е свойственъ и на *западни говори;* тъй напр. по Солунско и Кукушко е обикновенъ изговоръ: езе (изе) еде, венà намѣсто ехнà (юхна), овчере, силене, чеша, если, еіца, кукушене и пр. вж. Мсб. II. 110 (бѣлѣжка отъ К. Шапкарова и Д. Мирчевъ, Бѣлѣжки по Кукушко-воденския говоръ, Мсб. XVIII, 442). Значи и туй фонетично свойство на източнитѣ говори нѣма право да бжде ни дѣлидбенъ признакъ помежду имъ, ни отличителенъ бѣлѣгъ прѣдъ западнитѣ говори.

7. „Източно-българскиятъ консонантизъмъ се отличава изобщо съ *пò-голѣма палаталность* отъ западно-българския". И тая характеристика е прѣдложена безъ достатъчно основание. Истина е, че много източни говори пазятъ още старата мекость на съгласнитѣ, а нѣкои отъ тѣхъ дори сж произвели нови к'-г' отъ меки д'-т *(зек', пък', виг'ъх, г'аду* — намѣсто *зет', път', вид'ъх, д'аду),* ала и много западни — особенно *сѣверозападни* говори, тъй сжщо не сж изгубили това свойство, па сж даже развили и тѣ отъ своя страна нови палатални съгласни.

Ако М. има прѣдъ видъ новитѣ к'-г' отъ меки д'-т (каквито сж *зек', пък'* и пр.) и палаталниятъ изговоръ на съгласни прѣдъ *'ъ* отъ неударено и редуцирано *е*, доста разпространенъ въ източнитѣ области, то пъкъ не трѣба да се забравя, че и въ западна България има тъй сжщо развити не само нови к'-г', ами и нови *љ-њ*, каквито въ източна *нѣма,* или ги има въ твърдѣ ограничена мѣра; изговоръ: *цвек'е, брак'а, трек'и, прък'е, мрек'è* (= *мрѣтие*, Врачанско), *ливаг'е, повог'е* (**поводнѥ**),[1] *брађе, сирење, пр̥стење, зеље, огр̥ље, биволе, њего, њива* и пр. тъй сжщо пада въ очи на единъ източенъ българинъ, както *греб'ън, пеп'ъл, дев'ър, пам'ът, реп'ъй* — ще е необикновено мекъ изговоръ за единъ западенъ. Значи, ако искаме възъ основа на консонатска палатализация да прокарваме разлика между източно- и западнобългарски, ще трѣба да сравняваме случаитѣ нè *количествено,* а *качествено,* като изтъкнемъ при това особената, *слѣна палаталность* у сѣверозападнитѣ говори *(љ, њ)* прѣдъ *раздѣлната* у източнитѣ *(л', н')*.

---

[1]) А тукъ-тамъ и: пак', зек', лакок' (по Етрополе, Врачанско и Кулско).

8. Осмата характеристика основава М. върху *шт-жд*. Признавамъ, че тоя признакъ самъ по себе си е много важенъ и твърдѣ сгоденъ за дѣлидбена основа, ала не по тая граница и за двѣ нарѣчия само, а за цѣлокупния български езикъ, както го и наистина употрѣбихъ при класификацията на българскитѣ говори (Мсб. XVIII., 398—425). Ала да отдѣляшъ източнитѣ говори отъ западнитѣ споредъ *шт-жд*, значи да изпуснешъ изъ очи хубава половина отъ западнитѣ говори, на които *шт-жд* е тъй сжщо свойственъ изговоръ, както и на източнитѣ. Защото *шт-жд* се говори въ не малко мѣста по западно Българско, говори се именно въ слѣднитѣ околии: *Плѣвненска, Орѣховска, Бѣлослатинска, Ломска, Видинска, Кулска, Врачанска, Кутловишка, Берковска* (източна половина), *Луковитска, Орханийска, Новоселска, Софийска, Ихтиманска, Самоковска, Дупнишка, Радомирска, Кюстендилска, Горно-Джумайска, Пехчево, Петричко, Кукушко,* часть отъ *Воденско, Кайларско, Леринско, Костурско, Прѣспанско, Рѣсенско, Охридско, Стружко* и часть отъ *Дебърско*. Тия мѣста сега, въ които редовната замѣна за *tj-dj* си е *шт-жд*, изговаряно тъй или инакъ — обиматъ по просторъ и по население, ако не повече, то на сигуръ толкова, колкото двѣтѣ други нарѣчия въ западно Българско *(к'-г'* и *ч-џ)* зети заедно, затова не е право да се занемарватъ за воля на една въ сжщность непотрѣбна характеристика. За разпрѣдѣлението на българскитѣ говори споредъ *tj-dj* вж. приложената къмъ статията ми въ Мсб. XIX. диалектна скица.

9. Като девета характерна черта на източнитѣ говори служи Милетичу глаголната форма за 1. л. ед. ч. сег. врѣме, която въ източнитѣ говори запазва старото *ж*, а въ западнитѣ свърша на *м*. Тукъ прѣди сичко трѣбаше пó-точно да се опрѣдѣли, за кои глаголи е дума, защото у глаголитѣ на *ам* както на изтокъ, тъй и на западъ старото *ж* е замѣнено съ *ам: гледам, питам* — безъ разлика. Разлика има само у първитѣ двѣ спрежения, у които формата за 1. л. ед. ч. сег. вр. свърша наистина въ *повече* източни говори *на гласна,* докато въ *повече* западни говори сжщата форма свърша *на съгласна (м)*. Ала тукъ кръстосванята сж много повече, отколкото си ги е мислилъ, може би, Милетичъ. Защото окончание *м* за речената форма се срѣща на изтокъ не токо „частично въ нѣколко рупски говори", както казва Милетичъ (стр. 40), а е свойствено и на много други източни говори изцѣло и частично. Тъй освѣнъ по рупскитѣ или тѣсно родопски говори *(Ахъръ-Челеби, Рупчосъ), м* като характеристика на 1. л. ед. сег. по I и II. спр. се срѣща още: въ *Неврокопско* (Шапк. 8—9, 377. Мсб. XV. 53 крит.), *Драмско* (Мсб. VIII. 32), *Демиръ-Хисарско* (Мсб. VII. 99), *Солунско (Градоборъ,* Мсб. IV, 188—9, *Киречкюй* — наполовина — вж. *Rad* 145, *Jezik i Kerečkot* и пр. отъ Вукчевиħа, стр. 145, 153 и сл.). Но много повече сж говоритѣ на западъ *безъ м* за тая форма: източно *Софийско* (Мсб. I. 19, II. 97, Ил. Сб. 91), *Орѣховско* (Жива Старина II. 130), *Кулско* (Жив. Ст. II. 129, Мсб. I. 39), *Чепино* (Мсб. XII. 221), *Дупнишко* (Мсб. IX. 18), *Врачанско, Орханийско, Новоселско, Ихтиманско,*

Самоковско, Малешево, Тиквешъ, Мориово, Велетко (Мсб. II. 214, III. 217), *Костурско,* (Мсб. II. 216, Солунски кн. I. 34, II. 49), *Леринско* (Мсб. II. 201, III. 154, 184), *Дебърско, Кичевско* (Мсб. II. 186: *научa, доiда, земa* и пр.). Това разширено употрѣбение на *а* за речената глаголна форма въ толкова западни говори ѝ отнима правото да бѫде характеренъ признакъ само на източнитѣ говори.

10. „Сички източни говори познаватъ кратката инфинитивна форма *(да-щтъ, недей вика).*“ Тукъ М. не казва изрично, че тая форма не е позната и въ западнитѣ говори, но тъй би трѣбало да се разбира, щомъ речената форма се приима като характерна черта на източнитѣ говори. Не съмъ още провѣрилъ, дали *сичкитѣ* източни говори познаватъ тая форма, но което знамъ на сигуръ, то е, че въ сѣверо-западнитѣ крайща (както у *шт-жд-,* тъй и у *ч-џ-* нарѣчие) тя е тъкмо тъй употрѣбителна, както и на изтокъ. Само въ югозападна България, именно у *к′-г′-* нарѣчие, тя е непозната.

11. „Като единъ отъ най важнитѣ характерни признаци на източно-българскитѣ говори трѣба да се изтъкне *тѣхното ударение,* което се отличава главно съ *пó-голѣма старинность* отъ разнитѣ акценти системи въ западнитѣ говори“. И тукъ Милетичъ ималъ прѣдъ видъ само една сравнително пó-малка часть западни говори съ нова акцентовка, именно *югозападнитѣ* (македонски) говори, и само тѣхъ сравнявалъ съ източнитѣ, а забравилъ, че на западъ отъ границата за *ѣ* има цѣли групи говори, дѣто ударението е сѫщо тъй *старинско,* както е и източното — ако нѐ и пó-старинско: цѣла *сѣверозападна България,* заедно съ *цѣлото ч-џ-нарѣчие, сичкитѣ западни централни говори* на изтокъ отъ линия *Радомиръ, Кюстендилъ* и *Радовишъ, сичкитѣ югозападни говори* на изтокъ отъ *Струмица,* иматъ сѐ *неопрѣдѣлено, разносрично,* — или ако щете *„източно-българско“* ударение; а то е внушителенъ просторъ, за да бѫде занемаренъ при характеристиката на българскитѣ говори. За разпрѣдѣлението на български езикъ *по ударение* вж. у мене Мсб. XIX, 5—51, и приложената къмъ статията ми карта.

И тъй сичкитѣ единайсетъ отличителни признаци, що ги навежда Милетичъ, за да характеризира източнитѣ говори прѣдъ западнитѣ, иматъ своитѣ важни недостатъци, т. е. сичкитѣ *се кръстосватъ,* за това не могатъ да служатъ за цѣльта си. Тѣ сѫ подбрани имайки прѣдъ очи, тъй да речемъ, само *ядката* на източното нарѣчие и на първи погледъ биха примамили човѣка, ако не вникне пó-дълбоко въ цѣлокупното разположение на българскитѣ говори и тѣхното отношение единъ къмъ други.

И съвсѣмъ естествено е, да нѣма друга разлика между двѣтѣ половини български говори освѣнъ *ѣ.* Защото прѣгласениятъ изговоръ за *ѣ* е *чуждо явление* за български езикъ; той иде отъ западъ като една вълнà, която въ дължината си залива нѣйдѣ *разни говори,* нѣйдѣ пъкъ прѣсича надвѣ едни и сѫщи говори, които по нищо друго не можешъ различи.

V.

Въ отдѣлъ V. Милетичъ разгледва *източнобългарското ударение.* Съвсѣмъ право е, що казва на стр. 41., че общиятъ изговора или *тонъ* на *ударенитѣ* гласни е въ изтб. много по́-силенъ наспротивъ неударенитѣ, ала не знамъ, защо изключва отъ това правило *Ахъръ-челиби,* когато и тамъ владѣе сѫща гласоударна сила. Освѣнъ това и тукъ би трѣбало да се прави разлика между *яснозвучни* и *тъмнозвучни* източни говори, та ако се обяснява източнобългарската редукция на *а* въ *ъ*, *о* въ *у* и *е* въ *и* възъ основа на *силна гласоударность* (стр. 41—42), да се каже, че това струва за *по́-далечнитѣ сѣвероизточни говори,* а не за сичкитѣ. Но азъ не бихъ обяснавалъ по тоя начинъ източнобългарския редуциранъ изговоръ на високитѣ неударени гласни; защото акцентната сила въ *Пирдопско, Разложко, Тетевенско* — па и въ много западни говори, не е по́-малка, а пъкъ редукция на гласнитѣ въ реченитѣ говори *не става.* Както казахъ и по́-горѣ, другъ единъ факторъ би обяснилъ по́-добрѣ тая редукция, а той е — *бърза артикулация* у по́-източнитѣ българи прѣдъ по́-западнитѣ. Тоя факторъ ще обясни тъй сѫщо, защо въ сръбски при не по́-слаба гласоударность *нѣма* редукция, а защо въ *словенски* при сравнително по́-силна гласоударность *има пакъ редукция.*

Слѣдъ това Милетичъ повтаря пакъ изказаната и по́-прѣди погрѣшна мисъль, че източнобългарското ударение било ужъ по́-старинско отъ западнобългарското; а отъ обясненията му се вижда, че той има прѣдъ видъ наистина само *югозападнитѣ* български говори, а не и *сѣверозападнитѣ,* защото споменува само за *македонскитѣ акцентни системи* (стр. 43).

На сѫщата страница се твърди, че ужъ ударението въ източнобългарски съ *незначителни изключения* било запазено *еднакво у сичкитѣ говори,* та източнобългарското нарѣчие прѣдставя, каже, наистина едно диалектно цѣло. Не знамъ, какъ си е мислилъ г. М. тия „незначителни изключения“ отъ общото източнобългарско ударение, но доколкото ми сѫ познати източнобългарскитѣ говори откъмъ акцентна страна, бихъ рекълъ, че каквото право имаме да дѣлимъ тия говори споредъ *членната форма* напр., такова сѫщо право бихме имали да ги дѣлимъ и възъ основа на акцентнитѣ разлики, що забѣлѣзваме помежду имъ, и които не сѫ тъй незначителни. Ако въ едни говори срѣщаме напр. ударение *младà, старà, новà* и пр., а у други постоянно *млàда, стàра, нòва* — то е вече значителна разлика, защото виждаме прокарана извѣстна система; па тъй сѫщо не би трѣбало да се занемарва акцентната разлика у *глаголитѣ,* дѣто се забѣлѣзва още по́-строго прокарана система. Срв. отъ една страна: *донесѝ, отворѝ, прескочѝ* — срѣщу: *дòнеси, òтвори, прѐскочи;* да *нàправа,* да *прѐскоча,* да *нàплета* наспротивъ: да *напрàва,* да *прескòча,* да *наплетà; молѝх, молѝ, молѝхме, молѝхте, молѝха* — наспротивъ: *мòлих, мòли, мòлихме, мòлихте, мòлиха.* Споредъ тая разлика имаме пълно право да говоримъ, ако не за повече, то сигуръ за

двѣ акцентни групи въ източнобългарски, а то вече разваля онова акцентно единство на източнитѣ говори, каквото желае да поддържа Милетичъ.

Слѣдъ това слѣдва единъ прѣгледъ на ударението по отдѣлни думи и форми. Милетичъ раздѣля прѣдварително думитѣ на *двѣ главни групи:* думи съ *подвижно* ударение и думи съ *неподвижно* ударение. Тая групировка е твърдѣ умѣстна, ала пó-нататъшното разглеждане отдѣлнитѣ случаи страда отъ неточность и пълнота. Излизайки отъ криво прѣдположение, че източнитѣ говори иматъ *еднакво* ударение (срв.стр. 44., точка 3.) Милетичъ и не казва, отъ кои източни говори черпи материалъ за акцентната си систематизация, понеже приима, че примѣритѣ му струватъ за цѣлото източнобългарско нарѣчие.[1]) Отъ даннитѣ му обаче виждамъ, че той се води повече по *книжовнобългарското ударение,* което отговаря най-много на *сѣвероизточнитѣ балкански* и *дунавски говори* по *Търновско, Габровско, Ловчанско, Троянско, Севлиевско* и пр. Но често пѫти примѣритѣ му се не съобразяватъ съ реченитѣ говори и тогава не знаешъ, отдѣ ги е зималъ и защо ги счита и тѣхъ за общи. Нека прослѣдимъ редомъ ударението у разнитѣ групи думи и форми, както ги намираме изложени у Милетича на стр. 47—60 и да видимъ, доколко вѣрно сѫ прѣдставени тѣ.

Милетичъ захваща съ едносложнитѣ сѫществителни м. родъ и ги дѣли, споредъ както имъ се движи ударението въ членната форма и въ множ. число, на *три* акцентни групи: 1) *син-синѝт-синовѐ,* 2) *гроб-грòбът-гробовѐ,* 3) *поп-пòпът-попдве;* първата група се съгласява съ литературното ударение, ала се не срѣща съ ударението на много инакъ сѫщи източни говори; а понеже М. нищо не казва за това, имамъ право да прѣдполагамъ, че той не прави никакви изключения, смѣта, значи, това ударение за общо на сичкитѣ източни говори, което не е право; защото ако въ повече сѣвероизточни говори е наистина такова, каквото го излага М., то въ *южни* (родопски) говори, даже и въ доста сѣверни говори (Шуменъ, Коприщица) наведенитѣ у М. думи по първа група акцентуватъ въ мн. ч. не крайната, а коренната сричка, не *градовѐ, ледовѐ, гласовѐ, класовѐ* и пр., а *грàдове, лѐдове, глàсове, клàсове.* Втората група, въ която сѫ наведени само четири думи: *гроб, хлѝб, праг* и *бой* е *погрѣшна* и *излишна;* такава акцентна схема (| – – | – – –) *нѣма* въ източнобългарски, защото *гроб* не акцентува *гробовѐ* — а *гробдве* — слѣдователно пада въ третя група, а пъкъ *бой* акцентува по *първа* група: *бой, бойѝт, бойовѐ.* Колкото пъкъ за *хлѝб* и *праг,* тѣ акцентуватъ въ мн. ч. *хлѝбове, прàгове,* слѣдователно трѣбаше за тѣхъ да се прѣдвиди *особена група,* каквато не намирамъ у Милетича; а такива сѫществителни едносложни съ ударение *хлѝбът, хлѝбове* има доста: *бòрът* —

---

[1]) Въ вводнитѣ си думи къмъ отдѣла за ударението (стр. 45—46) казва: „Ще изложа въ главни черти източнобългарското ударение, както владѣе сега въ *сичкитѣ източнобългарски говори,* безъ да се обзирамъ на локални отклонения, които ще бѫдатъ на особено споменати".

бо̀рове, бро̀дове, бро̀йове, бру̀сове, вла̀кове, вло̀гове, гро̀здове, змѐйове, клѐнове, кли̇̀нове, кмѐтове, къ̀ргове, кръ̀стове, ку̀пове, ло̀стове, лѐшове, ли̇̀стове, со̀йове, съ̀рпове, стъ̀ркове, тра̀пове, хъ̀ртове, чѐпове, чи̇̀нове, шти̇̀тове. Може да ги е смѣталъ г. М. за думи съ *неподвижно ударение,* ала и въ отдѣла за такива думи не споменува нищо за тѣхъ.

Право е, що казва М., че старитѣ падежни форми акцентуватъ обикновено прѣдпослѣдната сричка въ източнобългарски, обаче не трѣбаше да изключава дума *свекър,* която ужъ акцентувала — *свекра̀;* защото, ако има наистина такова ударение, то ще е съвсѣмъ уединено, та и не би заслужвало да се споменува, когато инакъ много по-разпространени акцентни свойщини се минуватъ безъ никакъвъ поменъ. Думата *свекър,* доколкото ми е познато, не прави изключение въ обикновенитѣ източни говори, а и тя, наравно съ другитѣ родствени имена съ подвижно ударение *(мъж, син)* прѣфърля тона върху личнитѣ мѣстоимения: *свекър-ѝ, свекра-сѝ,* а кога е безъ тѣхъ, акцентува *свѐкра,* а не *свекра̀.* Тъй акцентува даже и *дѐвер: девер-ѝ* на довел, не познала *девера-сѝ* (Ловечъ). Ударение *свекра̀* срѣщнахъ въ материалитѣ на Милетича, отъ *Шуменско* (свекра̀-си), дѣто има и *сина̀-си* (280) — навѣрно аналогия по членната форма, та прѣдполагамъ даже, че тѣ сѫ били изговорени съ тъменъ изгласъ: *свекръ̀, синъ̀!*

Говорейки за двусложнитѣ сѫщ. ж. р. на *а* (стр. 49), М. казва, че пазятъ ударението си въ мн. ч. върху сѫщата сричка, на която стои въ единствено. И туй правило не струва за цѣлото източно нарѣчие, защото му противуречатъ *родопскитѣ говори,* дѣто ударението въ мн. ч. се отмѣта върху коренната сричка у двусложнитѣ сѫщ. ж. р. съ крайно ударение: *жена̀ — жѐни, сестра̀ — сѐстри, сълза̀ — съ̀лзи, свиня̀ — сви̇̀ни, коза̀ — ко̀зи* и пр. Това струва и за *шуменския говоръ* (за който впрочемъ се говори на стр. 61), па и за нѣкои срѣдногорски говори. Сѫщото струва и за двусложнитѣ сѫщ. срѣденъ родъ, за които М. тъй сѫщо не прави никаква разлика споредъ говоритѣ. За двусложнитѣ прилагателни хубаво забѣлѣзва М., че акцентуватъ *различно споредъ говоритѣ,* ала колко по-хубаво щѣше да бѫде, ако бѣше указалъ именно, *дѣ какъ акцентуватъ!*

Много ми се вижда чудно и съвсѣмъ необикновено ударение: *царскѝй син, свинскѝй кебап,* които М. навежда като изключения отъ общото правило за ударението на опрѣдѣленитѣ прилагателни, безъ да указва, именно дѣ се говори тъй.

Такива крайни изключения показватъ, че М. води ужъ смѣтка за тънки диалектични разлики въ ударението, ала тогава не разбирамъ, защо прѣминува съ мълчане много по-крупни отъ тия. Тъй напр. веднага слѣдъ това, говорейки за ударението у мѣстоименията, приима като общо ударение: *моя̀, моѐ, моѝ, твоя̀, своя̀, своѐ* и пр., а нищо не казва и за *другото,* бихъ рекълъ, *по-обикновено* въ източна България, дори и *книжовно,* именно: *мо̀я, мо̀е, сво̀я, тво̀я, тво̀е,* което е толкозъ често употрѣбително, че съ членни форми *та, то, те* позволява съкра-

щения: *мдйта, тедйто, свдйте,* отъ които се ползуватъ тъй хубаво и стихотворцитѣ.

И глаголното ударение, както именното, е прѣдставено безъ никакви разграничения между говоритѣ, а колко разлики има и тука! Милетичъ и тукъ приима като че само едно общо ударение у глаголитѣ за сичкитѣ източни говори, та навежда напр. за аористнитѣ форми само суфиксно ударение: *почнàх, викнàх, писàх, плакàх* и пр., а пъкъ коренното ударение у сѫщитѣ форми (*пòчнах, вùкнах, пùсах* и пр.) му е *изключително* и дѣто се, каже, употрѣбява, то върви паралелно съ другото (стр. 53). Доколкото зная, рѣдко ще се намѣрятъ *еднородни (чисти)* народни говори въ източна България, дѣто биха употрѣбявали паралелно и двата вида ударения у глаголитѣ, а обикновено или едното, или другото. Въ Ловечъ напр. употрѣбяватъ само *коренното* ударение въ аористнитѣ форми, а другото употрѣбятъ тукъ-тамъ по селата. Сѫщото струва и за ония глаголни форми, на които ударението върви споредъ аористното: *писàх — писàл — писà-ща* на една страна и: *пùсах, пùсал, пùса-ща* — на друга. И тукъ М. навежда само първитѣ, а вторитѣ и не споменува, но може би и тѣхъ смѣта като *паралелно* употрѣбявани.

Думитѣ съ неподвижно ударение се разглеждатъ *споредъ суфикситѣ имъ* и на първи погледъ се струва, че имаме работа съ подробна систематизация, но въ сѫщность нито сѫ изброени сичкитѣ суфикси, заедно съ думитѣ имъ, нито пъкъ сѫ разпрѣдѣлени думитѣ както трѣба споредъ приетитѣ суфикси Много сбъркалъ М. като прибралъ въ разпрѣдѣлбата си по суфикси и тъй нареченитѣ *първични думи,* т. е. двусложнитѣ сѫщ. ж. родъ като: *женà, ръкà, душà, главà* и пр. Тѣхъ трѣбаше непрѣмѣнно да изключи отъ прѣгледа си — първо, защото за тѣхъ говорѝ вече пó-прѣди и второ, защото реченитѣ думи по своя съставъ се отличаватъ доста хубаво отъ ония сѫществителни, които можемъ нарѐ *суфиксни.* А сега какво излѣзло? Наредъ съ *вода* стои *свободà,* наредъ съ *душà, косà, лозà,* стоятъ *българ'à, чифут'à, турчà,* наредъ съ *риза, гуша, чаша* стоятъ *попадùга, слободùга, дреболùга, поразùна,* а наредъ съ *шега, жèга* стои *тонга,* наредъ съ *гнила* стои *могила,* наредъ съ *рана* стои *прем'ана* и пр. Това е твърдѣ несполучена систематизация, която само забърква, а не дава ни добъръ прѣгледъ, нито пъкъ е научно оправдана. Милетичъ се е повелъ, види се, по Миклошича, у когото въ *Stammbiedungslehre* сѫ тъй сѫщо разпокѫсани суфикситѣ, ала тая конфузия М. трѣбаше да избѣгне.

Много пó-прѣгледно щѣше да бѫде, ако, слѣдъ като се отдѣлѣха *двусложнитѣ* сѫществителни женски и срѣденъ родъ, се разгледваха само двусложнитѣ сѫществителни *мѫжки родъ* и трисложнитѣ — отъ *женски* и *срѣденъ родъ,* защото именно тѣ съставятъ най-голѣмо разнообразие и непослѣдователность. А при групировката имъ по суфикси, трѣбаше да се иматъ прѣдъ видъ само *сѫщинскитѣ* и *живи* суфикси въ източно-български, а не и такива като: *ца, ела, мо, мик, тд, ха, ли, тър, -т* и пр., съ каквито български езикъ днесъ за днесъ не борави,

както може да се види и отъ това, че подъ тѣхъ М. вмѣстилъ само по една дума: подъ *цà* само *овцà,* подъ *елà* само *пчелà,* подъ *мо — писмò,* подъ *мик—ечмик,* подъ *то —тестò,* подъ *ха—стр'аха,* подъ *ли — чисди,* подъ *тър* — ватър — та даже и за суфиксъ *-т* се намирала дума — *зàвет,* на която съвсѣмъ не е тука мѣстото. Излизайки отъ това гледище, че новобългарскитѣ думи трѣба да се разгледватъ по *живитѣ, словотворнитѣ* суфикси, намирамъ, че М. не трѣбаше да прибере въ отдѣла си за неподвижното ударение освѣнъ горнитѣ още и слѣднитѣ суфикси: *а* (подъ който помѣстилъ думи като *женà, душà, ръкà*), защото гласна *а* днесъ за днесъ никой не смѣта за суфиксъ, а за окончание; подиръ това и *дà,* защото и това не е самостоенъ суфиксъ, та и неможемъ да го отдѣлимъ отъ думи като *вражда, ръжда, бразда* — а камо ли и отъ думи като *вода, греди, беда,* що ги навежда М. подъ сѫщия суфиксъ; тъй сѫщо не му трѣбаше и суф. *ешт* (само зарадъ *вонешт, горешт*), *гà* (само зарад *слуга, снага*), *лà* (зарадъ *игла, мъгла, метла, тесла*), *лò, нà, нò, ò* (само зарадъ *небò!*), *рà* (зарадъ *корà, мерà, сестрà, горà*), *рò* (зарадъ *сребрò, ребрò, ведрò*), *тѐл* (зарадъ *петѐл!*), *ца* (зарадъ *кàца жѝца, цѝца*), *ча* (само зарадъ *плоча*), *до* на два пѫти: зарадъ *стадо, чудо, чадо, д'адо* и зарадъ *говѐдо, чѐдо; ет* (зарадъ *трепет!*), *га* (зарадъ *шуга, влага, жега, тюага, стърга*), *-м* (зарадъ *лаком, питом!*), *ма* (зарад *слама, двама, чизма*), *мо* (зарадъ *рàмо, пàсмо*), *на* (зарадъ *вълна, рана, п'àна, гривна* и — *прем'àна*), *та* (само зарадъ *лопата*), *тъв* (само зарадъ *мъртъв!*).

При сичката своя щедрость на суфикси, голѣма часть отъ които сѫ вече мъртви или неумѣстни, М. изпусналъ доста *живи,* доста *обикновени* суфикси, за които биха се намѣрили не по една, по двѣ, а по много повече думи. У него не срѣщамъ напр. суфиксъ **ей,** който влиза въ състава на толкова много думи, както напримѣръ: *слàвей, рѐпей, ѝней, мрàвей, червей, плавей, сѝпей, дълбей, цѝрей, сѐрей, тъ̀ртей, тъ̀рсей, прѝштей, ỳлей* и пр. Изпуснатъ е суфиксъ **ара,** нò по малко важенъ отъ първия; сравни: *кошàра, камàра, цафàра, ножàра, мъшкàра* и пр. Лупсува тъй сѫщо суфиксъ **àло,** толкозъ често употрѣбителенъ и съ доста опрѣдѣлено значение; сравни: *духàло, държàло, клепàло, орàло, пл'ускàло, църкàло, чесàло, сукàло, гребàло, цапàло, ѕ'апàло; орезàло, нарицàло, объртàло, кречетàло, покривàло* и пр.

Липсуватъ още слѣднитѣ, сè продуктивни суфикси:

ко: *лъжко, плàчко, лѝшко, Митко, Мишко, Радко* и пр.

л'о: *дрѝпл'о, крàдл'о, сънл'о, бѐгл'о, въшл'о, лъжл'о* и пр.

ла: употрѣбяванъ съ исто значение за ж. родъ: *дрѝпла, крàдла, сънла, б'àгла, въшла, лъжла;*

чо: *гòлчо, глỳхчо, белчо, сивчо, глупчо, Мирчо, Пенчо, Денчо* и пр.

че: *кòнче, вòлче, клòнче, стàрче, крайче* и пр. У Милетича има само **чѐ:** *царчѐ, свинчѐ, врабчѐ.*

ѝдба: *косѝдба, берѝдба, женѝдба, вършѝдба, ловѝдба, сеѝдба* и пр.

òйка: *девòйка, ръкойка, немцойка, сърбойка.*

а̀лка: *бухалка, вързалка, пералка, пишт'алка, махалка, кл'учалка, щипалка* и пр.

у̀лка: *светулка, висулка, цигулка, гъдулка, качулка, висулка,ързулка* и пр.

у̀ша: *чернуша, белуша, Маруша, Радуша, твърдуша, мекуша, пиануша, махалуша* и пр.

ѝлка: *садилка, бурилка, мътилка, гладилка, горчилка, пушилка, костилка, престилка.*

ѝш: *мекиш, лапниш, редкиш, сладкиш, Бениш, куриш, кинтиш, червиш, дервиш, пиргиш, кишиш.*

у̀р: *самур, божур, мехур, папур, пандур, булгур, лонгур, дългур, балур* и пр.

у̀ра: *костура, клисура, петура, главура, бабура, жабура, пиандура;*

у̀рка: *печурка, жълтурка, костенурка, жумутурка;*

у̀к: *унук, памук, каук, с'урт'ук, улук, зеленчук, пепелчук, женчук, бурсук.*

у̀на: *кратуна, моруна, маймуна, фортуна;*

у̀нка: *мравунка, стъпунка, мехунка, качунка;*

а̀й: *кравай, случай, сарай, калай.*

у̀га: *влачуга, пъструга, цвилуга, кърл'уга, пен'уга, зъмчуга, шевърл'уга, тъмнинуга, ђуначуга.*

у̀ла: *вързула, гамула, пусула, гунгула;*

о̀ч: *кълвоч, бълвоч, главоч, млекоч, ѕънгоч.*

о̀р: *топор, стобор; турчор, гърчор, зъмчор, сел'андор, цигандор, ситнор, пепелор, салахор.*

о̀н: *бастон, дармон, рапон, тридон, балтон, кандон, пирдон, анасдон.*

ор: *вътор* (**жтръ**), *грахор, кичор, ђавор, матор, стратор, тартор, доктор, майстор.*

ъ̀л: *бъкъл, гългъл, жегъл, чехъл* (у М-ча само *-ъл*).

ство̀ (у М-ча само *-ство*): *кумство, родство, големство, рождество, първенство.*

тва: *клетва, жетва, битва, бритва, жъртва, молитва.*

За други по-маловажни суфикси, пропуснати у Милетича, нѣма и да говоря, а ще направя единъ прѣгледъ върху изброенитѣ у М. суфикси и думи, за да видимъ:

1) Доколко сѫ изчерпени примѣритѣ къмъ съотвѣтнитѣ суфикси и

2) Доколко пъкъ самитѣ примѣри, наведени у М. отговарятъ на своето назначение.

Върху точка 1) ще трѣба веднага да призная, че не само *никждѣ* не сѫ изчерпени сичкитѣ примѣри, каквито биха се навели споредъ суфикситѣ, ами повечето пѫти съвсѣмъ обикновени суфикси сѫ оставени съ по единъ или два примѣра, та единъ чужденецъ ще се види въ недоумѣние — дали нѣма повече, или г. М. не счелъ за нужно да ги навежда. Тъй или инакъ, но менъ ми се струва, че такова пестене съ примѣри, тъкмо когато е въпросъ да се даде пълна картина на източно-

българското ударение, ми се вижда неумѣстно. Друго нѣщо, ако авторътъ бѣше забѣлѣзвалъ поне, че думитѣ подъ еди-кой-си суфиксъ иматъ *сè такова* или *сè онакова* ударение; тогава нѣмаше наистина да има нужда отъ много примѣри. Ала щомъ не дава *никакви правила, а само групира,* трѣбаше непрѣмѣнно да земе подъ внимание колкото се може повече примѣри.

Каква поука върху източнобългарското ударение би почерпилъ човѣкъ, кога види напр., че подъ суфиксъ *àл* се цитира само едничка думица: *кавàл?* Чужденецъ веднага ще пита, *нѣма ли и други думи* въ бълг. езикъ да свършатъ на *ал,* а българинъ ще усѣти веднага празнина, защото ще види, че липсуватъ още и тия думи: *парцàл, паспàл, мангàл, рапцàл, шапшàл, гънгàл, папагàл, пештимàл, протакал* — думи ако и чужди, ала употрѣбителни.

Тъй сжщо подъ суфиксъ *àх* би могли да се наведатъ, освѣнъ *сиромàх,* още и: *стомàх, пердàх, ищàх.*

Подъ суф. *àн* и *ѭн* сж цитирани само *три* сжществителни, когато ги има толкова много: *сукмàн, гердàн, чокàн, гръкл'àн, мерцàн, фистàн, бръшл'àн, родàн, тигàн, думàн, глигàн, калкàн, тупàн, зандàн, фирмàн, мълчàн, Първàн, Божàн, Драгàн, Цветан, Радàн, Петкàн, Златàн, драгомàн, гъркомàн, повлекàн, готовàн, българàн* и пр.

Подъ суф. *àр* (= ѫръ) се цитира само *комàр,* а има още доста: *шипàр, пахàр, пазàр, ластàр, кантàр, талàр, типàр, товàр, самàр, цафàр, дувàр, куфàр.*

Подъ *ерà* или *рà* би трѣбало освѣнъ *пещерà* да се наведатъ още: *матарà, тамбурà, маскарà, канарà, посварà, женкарà.*

Подъ *ѝл* срѣщаме само *двѣ* сжществителни *(бодѝл, метѝл),* а ги има много: *пестѝл, фитѝл, кукѝл, трифѝл, апрѝл, Васѝл, Божѝл, Стоѝл, Страхѝл, Добрѝл, патрахѝл, дивисѝл.*

Суфиксъ *ѝн* се подкрѣпя само съ *три* примѣра *(пелѝн, домакѝн, господѝн);* липсуватъ: *комѝн, пчелѝн, перчѝн, дарчѝн, лапчѝн, аршѝн, Дойчѝн, Добрѝн, дамаскѝн, Веселѝн, Драгостѝн, Неготѝн.*

Подъ суф. *òй* сж цитирани само *три сложни* думи: *порой, разбой, осой* (пò-право *усòй*), на които мѣстото не е тамъ, а сж изпуснати сжщинскитѣ *суфиксни думи* като: *Благòй, Драгòй, Раддй, шибòй, копòй, чокòй, логòй, барабòй.*

Подъ *òк* би трѣбало да се прибави къмъ двѣтѣ сжществителни (*слепòк, потòк,* отъ които второто не е на мѣсто), още: *млечòк, прашòк, барчòк, разместòк.*

Подъ суф. *ỳл* се цитира само една дума, и то погрѣшно *(крачỳл* намѣсто *крàчул),* а трѣба още: *качỳл, мамỳл, цурỳл, ѕимб'ỳл, пашкỳл, фасỳл, фудỳл, цървỳл, караỳл, патраỳл.*

Къмъ суф. *àт* се цитиратъ *само прилагателни (богàт, брадàт, космàт* и пр.), а пъкъ има доста и *сжществителни* на *ат: печат, палàт, кревàт, кондрàт, занаàт, зарзавàт, пазаркàт.*

Подъ суф. *ўн* сж наведени само *три* думи (*крикўн, сладўн, пестўн*), отъ които първата е *руска*, а третята ми не е позната отъ източнобългарски; но освѣнъ тѣхъ трѣбаше да се приведатъ още: *горўн, благўн, паўн* или *павўн, сапўн, крачўн, лапчўн, маймўн, катўн, медўн, мацўн, забўн, самўн, пискўн, калцўн, клавўн, галўн, гръкл'ўн, цифўн* — или да се каже напросто, че сичкитѣ сжществителни на *ун* иматъ *суфиксно* ударение.

Къмъ суф. *ўх* отиватъ (освѣнъ *кожўх*) още: *търбўх, евнўх, голўх, пердўх.*

Суф. *ѐк* е удостовѣренъ само съ двѣ думи: *момѐк* и *сандѐк*, а би трѣбало да се приведатъ още: *мътѐк, дребосѐк, котѐк, пъдпъдѐк.*

Подъ суф. *ай* е наведена само една дума: *обѝчай*, която не е чисто народна, затова и ударението ѝ се колебае между послѣдния и прѣдпослѣдния слогъ, та като примѣръ не струва. Тука би трѣбало да се наведатъ слѣднитѣ думи: *ра̀тай* (наведена впрочемъ подъ суф. *тай*), *лѝшай, пѐршай, гѐрчай, кѐшай, фѐрл'ай.*

Къмъ суф. *ава* освѣнъ *държа̀ва, дъбра̀ва* спадатъ още: *морава, коштра̀ва, жара̀ва, отѝва, тент'а̀ва.*

Къмъ суф. *-'ак* се цитира само дума *про̀с'ак*, а ги има толкова много! Сравни: *бо̀жак, вѝл'ак, пѝл'л'ак, бўл'л'ак, врѐтл'ак, трѐтл'ак, щўр'ак, до̀рл'ак, пўнак, кѝнак, Слѝв'ак, Кўр'ак, бос'ѝл'ак, бобо̀л'ак, стамбо̀л'ак* (петель), *перошѝн'ак, чупѐр'ак, огѐрл'ак, мравун'ак, (откъсл'ак), главўл'ак, жабўн'ак, напрѐсл'ак.*

Къмъ суф. *а̀да*, подкрѣпенъ само съ *грама̀да*, слѣдвало би още: *лива̀да, пома̀да, ламба̀да, сковра̀да, жара̀да.*

Къмъ суф. *ел* сж преброени само *три* сжществителни, а ги има много: *кўтел, а̀нгел, дрѝпел, кѐрпел, гѐрчел, тѐркел, гўрел, мѐрзел, хро̀мел, хѐрбел, штѐрбел, ѕвѐздел, сѐрбел, гѐрмел, крѐндел, кўндел, стѐмбел, сѐсел, свредел, сѐрбел, стѐршел, Ко̀тел.* И тука би трѣбало или да се изброятъ сичкитѣ думи на *ел*, или да се каже правилото, че сжществителни на *ел* иматъ *коренно* ударение. Отъ това правило има съвсѣмъ малко изключения.

Къмъ суф. *ила* освѣнъ *могила* трѣбаше да се прибави още: *кобѝла, камила, мотовѝла.*

Къмъ суф. *ър* сж приведени у М. *само прилагателни*, а пъкъ има и сжществителни доста: *га̀бър, до̀бър, свѐкър, скрѐбър, в'а̀тър* (цитирано впрочемъ подъ суф. *-тър*), *копър, Пѐтър, Етър, Димитър.*

Подъ суф. *ък* намирам само *двѣ* сжществителни (*четвъртък, петък*), а пъкъ ги има толкова много! Сравни: *блѐсък, во̀сък, (вѐтък), дрўсък, кр'а̀сък, мо̀зък, мўшък, пѝсък, протък, п'а̀сък, свѐршък, тл'а̀сък, тр'а̀сък, жълтък, бѐлтък* (и *жълтѐк, белтѐк*), *запѐртък, захлўпък, проло̀мък, огарък, испло̀зък* и пр. —

Останалитѣ думи съ отметнато ударение, както и сложнитѣ сжществителни, сж разгледани у М. още по̀-накратко и безъ никаква разпрѣдѣлба. Глаголното ударение тъй сжщо е минато съвсѣмъ накратко,

макаръ да се говори на два пѫти за него (стр. 52 и 60). Изобщо зето откъмъ *пълнота* отдѣлътъ за ударението у М. не може се похвали. По сичко се види, че авторътъ не разполага съ нужния за този отдѣлъ *собственъ материалъ,* а си служи само съ онова, що му дава Миклошичевата *Словотворба* (Stammbildungslehre), дѣто суфикситѣ се разгледватъ съвсѣмъ отъ друга точка и дѣто новобългарски езикъ е застѫпенъ твърдѣ оскудно. Види се подъ влияние на Миклошича Милетичъ прибралъ множество суфикси, съ които днесъ за днесъ български езикъ не борави, а пропусналъ много други, които не би трѣбало да липсуватъ при една акцентна разпрѣдѣлба.

Нека видимъ сега, доколко вѣрно и точно сѫ цитирани самитѣ примѣри у М., защото и откъмъ тая страна съглеждамъ нѣкои грѣшки, които считамъ за нужно да укажа. Прѣди сичко у Милетича намирамъ доста думи, които не би трѣбало да се цитиратъ като примѣри за *източнобългарско* ударение — или затова, защото не сѫ *народни,* а *книжовни* думи, или пъкъ защото не сѫ тъй употрѣбителни въ източна България; тъй че споредъ мене излишно е било да се цитиратъ думи като: *петно, мастѝт, държелѝт, вълнà, разбòй, крикѝн, пестѝн, плоштàд, метѐш* (мятежъ), *дòба, чàдо* (впрочемъ има и *чедо*), *двѝжа, трѐпет, пàливо, штица, л'убùка, нàгъл, пòдъл, шѐпот, жѐжък, винòвен, рàспра, ходàтай, благодѐтел, гостолюбие, сумрак.*

Подиръ това има и думи съ *погрѣшно* ударение — поне сѫдейки по обикновеното източнобългарско, т. е. книжовното ударение. Тъй напр. у М. стои *крачýл,* а би трѣбало да бѫде *крàчул,* тъй сѫщо стои *бѝршл'ан* намѣсто *бръшл' àн, кòрав* намѣсто *корàв, дъ̀шчен* намѣсто *дъшчàн, стрехà* намѣсто *стр'àха, бòжи* намѣсто *божѝ: божѝ човек, божà майка; талѝга* намѣсто *тàлига, рѐмик* намѣсто *ремѝк, смрадлѝка* намѣсто *смрàдлика, четѝри* намѣсто *чѐтири* (стр. 51), *тъ̀рло, вѝтло, вѐсло* намѣсто: *търлò, витлò, веслò; чѐхъл* намѣсто *чехъ̀л, чехлѝ; крамòла* намѣсто *крамолà, сýров* намѣсто *сурòв, тѐтива* намѣсто *тетивà, хýбосник* нам. *хубоснѝк, кошѐрище* нам. *кошерѝште, прòзорец* нам. *прозòрец, сѐленец* нам. *сел'àнец, цѐпеница* нам. *цепѐница, зàгорец* нам. *загòрец.*

Нѣкои примѣри пъкъ срѣщамъ неточно прѣдадени пò-източнобългарски (сѣвероизточно): *гърбнàк* нам. *гръбн'àк, сърпчѐ* нам. *срънчѐ, свободà* нам. *слободà* или *слòбода; беженѐц* нам. *бежанец, свърбѐш* нам. *сърбѐш, чръвѝв* нам. *чървѝв* или *червѝв* (споредъ *червѐн* на сѫща страница — 55), *осòй* нам. *усòй, бъ̀ршл'ан* нам. *бръшл'àн, гнѝла* намѣсто пò-употрѣбителното *глѝна, кърчма* нам. *кръ̀чма, нѝзък* нам. *нисък, сѐленец* нам. *сел'анѐц, златнокòс* нам. *златокòс, кървопѝец* нам. *кръвопѝец, цървотòчина* нам. *червотòчина.*

Слѣдъ прѣгледа на *общото* ударение М. разгледва *диалектнитѣ отклонения* въ източнобългарски откъмъ акцентна страна. Тука бихъ очаквалъ М. да ни дадѣше пò-строго опрѣдѣлени групи говори и повече примѣри, а то ни се казва само, че балканскитѣ говори се

водятъ *най-строго* по общото ударение, *о* диалектъ показвалъ съвсѣмъ *незначителни отклонения,* докато *рупскитѣ* говори се отклоняватъ *най-много.*

Туй подраздѣление може да е много сгодно за Милетича, защото би вървѣло въ съгласие съ любимата му дѣлба на източнитѣ говори по *членната имъ форма,* обаче не върви въ съобразие съ истината; защото въ сѫщность нито сичкитѣ *о*-говори, нито сичкитѣ *ѫт*-говори иматъ еднообразно ударение помежду си. Та и самъ Милетичъ влиза въ противорѣчие, защото, докато на 61 колона твърди, че ужъ балк. говори репрезентиратъ общобългарското ударение, а рупското счита за най-отдалечено откъмъ тая страна, веднага на слѣдната колона пъкъ навежда примѣри отъ *Пирдопъ, Тетевенъ* и *Панагюрище* — значи сѐ отъ балк. говори — за да докаже, че *балканскитѣ говори* се доближаватъ съ ударението си най-много къмъ *рупскитѣ,* та правятъ и *откъмъ тая страна прѣходъ къмъ тѣхъ.* Туй противорѣчие показва, че както сичко друго, тъй сѫщо и *ударението* у източнитѣ говори не върви въ съгласие съ поставената отъ М. дѣлидба на тия говори споредъ членната имъ форма. Ето напр. веднага на сѫщата страница наведенитѣ акцентни отклонения у група 1. подъ а) и в), що ги смѣта М. като свойствени само на *о-нарѣчие* (Шуменъ), има ги и въ *Родопитѣ,* има ги и въ нѣкои *балкански* говори. Тѣ сѫ наистина характерни отклонения, ала не стоятъ въ абсолутно никаква зависимость отъ членната форма, а съставятъ отличителни бѣлѣзи на нѣкои градове и области, които често пѫти нѣматъ друго общо помежду си. Но ако най-сетнѣ и да имаше какво-годѣ съотношение между членната форма и ударението, М. трѣбаше да изтъкне това съотношение съ много повече факти отъ цѣлото нарѣчие, а не само съ нѣколко разфърляни примѣри, които слабо подкрѣпятъ твърдението му. Тъй напр. за неправилното ударение у по-голѣми групи думи, както въ мн. число: *кòзи, гòри, сѐлзи, вòлове, дàрове,* навежда примѣри само отъ *Шуменъ;* а какъ е въ другитѣ градове и села отъ *о*-нарѣчие, не казва. Другитѣ му пъкъ примѣри за акцентни отклонения въ *о*-нарѣчие сѫ или съвсѣмъ уединени и необикновени, или пъкъ ги има и въ *ѫт*-нарѣчие, та и тѣ нищо не доказватъ. Уединени и безъ значение сѫ напр. *мàмченце* отъ *Шуменъ, кòтело* отъ *Вардунъ, наýчи ма̥,* импер. (Жеравна), *сèдехме* (Кюлевча), *да събудѝ* (Шуменъ), *крастàвица* (Котелъ), *българе* (Опакъ); а пъкъ свойствени и на другитѣ говори сѫ: *пèре* (Жеравна) *'л'àбове, нèдели* (Шуменъ); послѣдното ударение не е локално, а общо отклонение, за което и самъ М. споменува на стр. 49, говорейки за ударението у *падежнитѣ остатъци.* Може би такъвъ е и примѣрътъ отъ *Кюлевча: уд-дъщери* (стр. 62), ако е ед. ч. Тъй сѫщо нѣмаше защо да говори и за *прилагателни* съ крайно ударение (*младò* време, *деснà* страна, *живà, голà, босà* и пр.), понеже и тѣ сѫ общи почти въ сичкитѣ *сѣвероизточни* и *балкански* говори безъ разлика на членъ, та не сѫ локални, а общи отклонения, които липсуватъ само въ *родопскитѣ* и повлияни отъ тѣхъ говори.

Много по-добрѣ сѫ прѣдставени акцентнитѣ отклонения въ *Родопскитѣ говори,* дѣто М. схваналъ хубаво сичкитѣ групи думи, у които се срѣща такова отклонение. Само неточно се изразява, казвайки, че ударението въ Родопитѣ се отмѣта у *прѣдложни сѫществителни* и *глаголи.* Отметъ у прѣдложни сѫществителни е нѣщо *случайно* и *рѣдко* въ родопскитѣ говори, а пъкъ и не сички *прѣдложни глаголи* го иматъ, а само прѣдложнитѣ глаголи отъ *свършенъ видъ;* тъй че казватъ: *да зàнеса, да зàплета, зàнеси, зàплети,* но: *занѝсам, заплѝтам, занѝсай, заплѝтай!* Това сѫщо правило струва обаче и за сичкитѣ *централни говори,* въ които владѣе разносрично ударение, та би трѣбало сички тия говори да се разгледватъ *заедно* откъмъ акцентна страна, макаръ и да нѣматъ еднаква членна форма, както би слѣдвало споредъ Милетича. Изобщо сичкитѣ акцентни правилности и отклонения, които характеризиратъ източнитѣ говори, ги срѣщаме и въ *западнитѣ.* За това едва ли имаме право да говоримъ за *особено източнобългарско ударение.* Ако пъкъ говоримъ за такова, защото го изслѣдваме по източнобългарски говори, трѣба *непрѣмѣнно да изчерпимъ сичкитѣ му общи свойства* и *локални особености.* Туй очаквахъ и азъ отъ Милетича, ала — на шестьтѣхъ листа, отдѣлени въ книгата му за източнобългарското ударение, не е възможно да се постигне повече, отколкото е постигналъ Милетичъ — т. е. твърдѣ малко.

VI.

Слѣдъ отдѣла за ударението слѣдва у Милетича особенъ и доста обширенъ отдѣлъ (VI.) за *източнобългарското о-нарѣчие.* За прѣдставитель на това нарѣчие М. смѣта *Шуменъ* заедно съ *Прѣславъ, Османъ-Пазаръ, Провадия* и *Нови-Пазаръ.* Тукъ *о*-нарѣчие било запазило най-*старата си чистота* заедно съ тритѣ си най-важни фонетични бѣлѣзи, докато въ *Попово, Разградъ, Силистра, Русчукъ, Бѣла* и *Търново* тия бѣлѣзи вече липсували кое отчасти, кое съвсѣмъ. А кои сѫ тия три особености, съ които М. иска да характеризира старото *о*-нарѣчие? Тѣ сѫ:

1) Особенъ „старински" изговоръ на ѣ като *'ä* (подъ ударение прѣдъ мека сричка);

2) Особенъ тъменъ (дълбокъ) изговоръ на ударено *ъ;*

3) Запазени слѣди отъ старобългарско **ы**.

Освѣнъ това М. навежда още и слѣднитѣ свойства на шуменския говоръ, ала безъ цифри — като да ги счита за по-маловажни: а) ударено *ъ* се „прѣглася" слѣдъ палатали въ *и;* б) лабиализация на *и* въ *у;* в) прѣходъ на *х* въ *ф;* г) полуредукция на *о-е* въ *ŏ-ĕ* и най-сетнѣ д) особена форма за лично мѣстоимение срѣденъ родъ *и* намѣсто *го.*

„Зарадъ тия прѣдности на шуменския говоръ, казва слѣдъ това Милетичъ, обърнахъ къмъ него най-голѣмо внимание, като посѣтихъ на два пѫти най-важнитѣ мѣста по Шуменско, именно тъй нареченитѣ *Съртски села* около Нови-Пазаръ и Провадия, за да изуча нарѣчието

на самото мѣсто, защото въ тия села е *най-чисто запазено.* Затова и зехъ шуменския говоръ за основа при това мое описание на *о*-нарѣчие. А понеже *о*-нарѣчие по другитѣ мѣста извънъ границитѣ на шуменския говоръ се отличава отъ него главно *съ отсѫтствие на горнитѣ свойства,* то намѣрихъ за излишно да описвамъ тука наособено и другитѣ говори на *о*-нарѣчие". Много ме очудва М., забикаляйки тъй другитѣ говори на *о*-нарѣчие, *само защото нѣмало у тѣхъ свойствата на шуменския говоръ!* Наистина чудно; да говоришъ постоянно за нѣкакво си цѣлокупно *о*-нарѣчие, да му опрѣдѣляшъ границитѣ, да му описвашъ населението, костюмитѣ и пр., а пъкъ когато да изслѣдвашъ това нарѣчие, да се задоволишъ само съ изслѣдването на единъ-едничъкъ говоръ отъ него, и то на говоръ, който *прѣдставя изключение отъ цѣлото нарѣчие!* Тая нелогичность може да си обяснимъ само съ прѣдубѣждението на М. да счита непрѣгласениятъ изговоръ на *ѣ* (като *'ä* прѣдъ меки срички) за исконенъ изговоръ по тия мѣста и да го приписва като общо свойство едно врѣме на *сичкитѣ* сѣвероизточни говори. Инакъ не разбирамъ, защо ще зима именно *шуменския* говоръ за центъръ и образецъ на цѣлото свое *о*-нарѣчие. И наистина, и тритѣ *главни* особености, съ които М. характеризува своето основно *о*-нарѣчие, липсуватъ не само въ по-делечнитѣ *о*-говори, но дори и въ най-ближни около Шуменъ мѣста: нито ѣ = *'ä* (безъ прѣгласъ) е общо на сичкитѣ „шуменски" говори, нито дълбоко *ъ* ще чуешъ навредъ по тия мѣста, нито пъкъ остатъци отъ старо ы ще намѣришъ на сѣкждѣ по Шуменско. Тия три фонетични свойства сѫ ограничени, както и самъ М. признава, *само* въ тъй нареченитѣ *Съртове* — седемь-осемь села въ Новопазарско и Провадийско, които незнамъ защо да бѫдатъ прѣдставители на цѣло едно сѣвероизточно *о*-нарѣчие, когато у тѣхъ освѣнъ може би членъ *о нищо друго сѣвероизточно нѣма,* или ако го има, то е *отпослѣ* придобито. Защото по мое крайно убѣждение, тия Съртски села сѫ заселени отъ *югоизточни, тракийски българи,* а не сѫ *„старо население",* за каквито ги счита Милетичъ, та ги зема и за основа на диалектнитѣ си студии въ сѣвероизточна България. Азъ бихъ казалъ дори, че както другитѣ си говорни свойщини, тъй сѫщо и членната форма *о* тия хора сѫ си донесли отъ югъ; защото Милетичъ нѣма да откаже, че и въ Тракийско има *о*-говори тъкмо тъй, както и горѣ има *ътъ*-говори.

Милетичъ пѫтувалъ на два пѫти по Съртскитѣ села, изучвалъ „съ най-голѣмо внимание" говорътъ и носията имъ, но, види се, прѣдубѣждението му, ча *'ä* за *ѣ* е *непрѣмѣнно старо свойство* въ сѣвероизточна България, не му позволило да погледне съ друго око на тоя говоръ и носия, за да открие въ тѣхъ *цѣла рупаланщина.* Понеже критериятъ му за старината на селата е навредъ *членъ о* и женскитѣ *тъкменици,* Милетичъ брои сички села за старински, дѣто срѣщне тия признаци; ако пъкъ при това му се мѣрне въ нѣкое село и непрѣгласено *ѣ,* той вече мисли, че има необоримо доказателство за старината на това население. Основавалъ се впрочемъ и върху народната

традиция, разпитвалъ за историята на селата, ала въ никой случай тия му свѣдѣния не отиватъ пó-далечъ отъ 100 до 120 години. Да прѣдположимъ даже, че Милетичъ е могълъ да установи старостьта на селата до прѣди 150 години, то значи ли, че тия села не сѫ заселени прѣди 180 или 200 години, безъ да бѫде запомнено и прѣдадено до наши дни? Затова Съртскитѣ села могатъ се нарè *стари* само *въ релативна смисъль,* т. е. че сѫ *пó-стари отъ околнитѣ села,* за които се знае горѣдолу, кога сѫ заселени, ала не и въ смисъль, че сѫ запазили своето население още отъ най-старо врѣме.

Съжалявамъ, че до сега не съмъ ималъ възможность да посѣтя лично тия мѣста, за да разполагамъ съ материалъ, събранъ нарочно за цѣльта, но и отъ това, що намирамъ у самъ Милетича *по езика, облѣклото* и донѣкѫдѣ *по историята* на тия мѣста, вадя заключение, че *Шуменскиятъ говоръ не е чистъ сѣвероизточенъ говоръ* и че *жителитѣ по Съртскитѣ села не сѫ изконни жители въ сѣвероизточна България.*

VII.

Въ слѣднитѣ редове ще се постарая да подкрѣпя това си заключение съ нужнитѣ доказателства. Да се спремъ най-напрѣдъ върху изговора на *ѣ*. Моето мнѣние за тая гласна е това:

Изговоръ *'ä* за *ѣ* прѣдъ меки срички не е сѣвероизточенъ изговоръ, затова и не може да служи за характеристика на сѣвероизточни говори.

Милетичъ излиза отъ едно споредъ мене криво прѣдположение, че ужъ шуменското *о*-нарѣчие било запазило най-стариятъ изговоръ за *ѣ,* понеже е на мнѣние, че едно врѣме въ цѣлия български езикъ тая гласна гласѣла 'ä — тъкмо тъй, както се чувала и сега по Шуменско, а особено по Съртскитѣ села. Нѣма да оспорвамъ тука мнѣнието на М. за първоначалниятъ и сегашенъ гласежъ на *ѣ;* доста е да се съгласимъ и двама, че изговоръ *'ä* за *ѣ* (напр. въ *п'äсни*) накъмъ изговоръ *е* (въ *пѐсни*) е *непрѣгласѐнъ;* а дали е първиченъ или вториченъ — други въпросъ.[1]) А понеже сега по Шуменско има и двата изговора, то се пита, непрѣгласениятъ изговоръ *(п'äсни)* по Шуменско и Провадийско пó-старъ ли е отъ прѣгласения *(пѐсни),* или нѐ. Азъ съмъ се изказвалъ други пѫть (вж. Мсб. XVI—XVII, стр. 371—2), па и сега поддържамъ сѫщото, че *непрѣгласениятъ изговоръ* на *ѣ е свойственъ само на югоизточни говори, а дѣто се срѣща и въ сѣвероизточна България, той се дължи на прѣселби отъ югъ, или на отпослѣшни аналогии.* Не отказвамъ, че е имало врѣме, когато и въ сѣвероизточна България речената гласна се е изговаряла безъ прѣгласъ, ала туй врѣме е отдавна минало и слѣдъ него настѫпя днешниятъ периодъ, прѣзъ който *ѣ* оставя съ непрѣгласения си гласежъ само въ югоизточнитѣ краища, а въ сѣвероизточнитѣ се прѣгласяприлѣдъ меки срички на чисто *е*.

[1]) По тоя въпросъ съмъ се изказалъ доволно широко въ Мсб. XVI—XVII, стр. 385—398.

Пита се сега, не е ли запазенъ още тукъ-тамъ по сѣвероизточна България онзи стариятъ изговоръ, общъ едно врѣме на цѣлия нашъ езикъ? Отговорътъ за мене е много ясенъ и категориченъ: въ колкото мѣста или говори може се посочи досега въ сѣвероизточна България непрѣгласенъ гласежъ за *ѣ*, можемъ смѣло да го считаме като *относлѣшно влияние* или пó-добрѣ *прѣносъ* отъ югъ, а не като старъ остатъкъ. Нека прѣминемъ сичкитѣ извѣстни до сега „стари" сѣвероизточни говори съ югоизточенъ изговоръ за *ѣ*. Тѣ сѫ:

1) *Шуменски говоръ.* Дали разбираме подъ това название градския Шуменски говоръ, или разбираме говоритѣ съ непрѣгласенъ изговоръ по Шуменско, сé едно е за въпроса тукъ; защото, както ще имаме доволно случай да се убѣдимъ, както градскиятъ, тъй и селскитѣ говори по Шуменско сѫ *смѣсени говори,* въ които явно личи *влияние отъ югъ* не само въ изговора на *ѣ*, ами и въ много други фонетични, формални и лексикални особености. Това впрочемъ ще го докажемъ пó-долу, а сега нека видимъ и другитѣ говори съ непрѣгласено *ѣ*. Такива говори сѫ още:

2) Нѣкои *търновски* села, именно: *Драгижево, Присово, Малъкъ-Чифликъ, Златарица* и *Мерданъ,* за които споменува Милетичъ въ извѣстието си до Виенската Академия (Anzeiger, 1899, № II, стр. 38) иматъ тъй сѫщо непрѣгласенъ изговоръ за *ѣ*. Такъвъ изговоръ срѣдъ Търновско ми се струваше отпървомъ невѣроятенъ, но тазъ година се увѣрихъ като посѣтихъ лично тия мѣста, ала сѫщеврѣменно почерпихъ и доказателства, че и тия села сѫ прѣселени отъ южна България, безъ да знаятъ жителитѣ имъ, кога. Па и самъ Милетичъ ги счита за такива, щомъ причислява говорътъ имъ къмъ *балканскитѣ говори* (202), което, споредъ самаго него, значи, че тѣ иматъ по-тѣсна връзка съ *южнитѣ,* а не съ *сѣвернитѣ* говори, слѣдователно югоизточниятъ (непрѣгласенъ) изговоръ на *ѣ* у тѣхъ е съвсѣмъ понятенъ.

3) Непрѣгласенъ изговоръ за *ѣ* срѣщаме и у *банатскитѣ павликяни,* които, както се знае, сѫ прѣселени отъ *Свищовско* и *Никополско,* значи отъ *сѣвероизточна* България. Но понеже първоначалното изходище на тия павликяни е *Пловдивско,* както поддържа и самъ Милетичъ (Мсб. XVI—XVII. 406 и 409), то и непрѣгласениятъ изговоръ у тѣхъ на *ѣ* е сигурно донесенъ *отъ Южна България.*

4) Непрѣгласенъ изговоръ на *ѣ* има и въ *Орѣшане, Беленци* и *Дърмàнци,* три села въ Луковитска околия, които по сѣка вѣроятность иматъ и тѣ нѣкоя връзка съ павликянитѣ, макаръ днесъ да се не броятъ за такива. Това се вижда отъ самитѣ имена на първитѣ двѣ села, които издаватъ хубаво и потеклото и по-напрѣшната вѣра на тия селяни: тѣ произхождатъ отъ свищовски двѣ села *Бѣлени* и *Орѣше,* населени и днесъ отъ павликяни.

5) Непрѣгласено *ѣ* има и въ *нѣколко Ловчански села.* Такъвъ изговоръ забѣлѣзахъ най-напрѣдъ въ материали отъ с. *Гозница* и *Ба'овица* (коледни пѣсни и благословии, Мсб. VI, 3—7), дѣто срѣщнахъ: *метѣйни,*

урьаши, пьаіми, уфчари, излитьали, надпьам, пьаиши. Този необикновенъ изговоръ за Ловчанско ме заинтересува много, та поискахъ прѣди двѣ години по̀-точни свѣдѣния отъ г. К. Матевъ, токо що свършилъ мой студентъ, родомъ отъ Ловечъ, който ми достави още сума примѣри за непрѣгласно *ѣ* (нам'ари, цъфт'аши, ни см'ай, напр'аш, пл'авник, кус'ати косѣте!, с'амиту, нид'ал'а, др'анки, мл'ачна, цип'аници), както и други езикови данни (членъ *а-ъ*, суфиксно ударение у аориста), отъ които се вижда, че и тоя говоръ не е *сѣвероизточенъ,* макаръ и да се не знае, кога сѫ заселени тия села съ южни българи. Южнобългарския произходъ на тия села виждамъ и по *коледнитѣ имъ пѣсни* и *благословии,* които се спосрѣщатъ съ такива пѣсни и благословии отъ *Варненски села, заселени съ тракийци* (вж. Мсб. XV. 7—10—11. отъ с. Русларъ). Такива села въ Ловчанско сѫ още *Продимчѐц* и *Скобел'ово.*

6) Непрѣгласено *ѣ* се срѣща въ говора на българитѣ по *Добруджа* (Тулча, Бабадагъ), *Бесарабия* и *Южна Русия* (Херсонска Губерния); но понеже знаемъ, че тия българи сѫ изселени въ разни врѣмена кое изъ сѣверна, кое изъ *южна България,* то лесно ще си обяснимъ и тука този изговоръ. Още повече, той ще ни служи за сгоденъ бѣлѣгъ да различаваме, кои колонисти сѫ отъ сѣверна България, кои отъ Тракия.

7) За пълнота нека спомена тукъ и за онова непрѣгласно *ѣ,* що се срѣща по *Срѣдногорскитѣ* говори, които сѫ инакъ сѣвероизточни; тѣ сѫ обаче твърдѣ ограничени случаи, които дължатъ произхода си на послѣшна аналогия; тъй напр. често се чува отъ *коприщяне* да изговарятъ: *гул'ами* намѣсто *голѐми, вид'али* нам. *видѐли, б'али* нам. *бѐли* — а то насигуръ подъ влияние на другитѣ форми, дѣто *ѣ* си е правилно *'а;* сирѣчъ, както м., ж. и ср. р. ед. число *гул'ам, гул'ам-а, гул'ам-о* — тъй и мн. ч. *гул'ам-и.* срв. *бьали пьани,* Коприщица, Мсб. VIII. 98; *тьахни, запьале, премьани,* Искра IV. 368—70. Аналогиченъ изговоръ на *ѣ* има и въ *Кулско* у нѣколкото села съ източнобългарско население *(Кула, Бойница, Гулема̀ново, Шиленци, Извор-махала),* па и оттатъкъ границата въ *Зайчаръ* и *Велики-Извор,* както може да се види отъ пѣснитѣ, що ги съобщава *С. Дацовъ,* Пеп. кн. XXIII—XXIV: *(попяле, седянки)* и както се увѣрихъ самъ, слушайки на г. д-ръ Недкова майка му, *Стана Петрова,* родомъ зайчарка, отъ която си записахъ: *сег'але, виг'але, к'ан* = тѣхенъ, *гул'ами;* за Кулско пъкъ сѫдя пакъ по свой материалъ и по свѣдѣния отъ г. *д-ръ Цѣновъ,* родомъ отъ с. *Бойница*: *нев'асти, г'алби* (дѣлби), *зап'але, гул'ами, врьв'але, не шк'але* (не щѣли). Отъ примѣритѣ се вижда ясно, че непрѣгласенията̀ изговоръ за *ѣ* се срѣща сѐ въ *множествено число,* явенъ признакъ, че явлението е *ново;* инакъ тия говори пазятъ хубаво сѣвороизточното правило за *ѣ: мѐсец* а не *м'асец, прѐсен, тѐсен, леха̀, звезда̀, стена̀,* даже и: *две, злѐ, добрѐ* и пр. Значи и тукъ не може да става дума за *старъ непрѣгласенъ* изговоръ на *ѣ*.

Сега имайки прѣдъ видъ, че сички случаи съ непрѣгласено *ѣ* по сѣвероизточна България се дължатъ или на прѣселби отъ югъ, или на

отпослѣшни аналогии, ще трѣба да заключимъ, че сѫщиятъ изговоръ по Шуменско тъй сѫщо не е сѣвероизточенъ, сирѣчъ старъ изговоръ, а отпослѣ появенъ тамъ — именно прѣнесенъ отъ югъ, и то *заедно съ много други южни особености.* И наистина, ако бѣше само непрѣгласеното *ѣ* отличително свойство на шуменския говоръ, щѣхме негли да го приемемъ за старинско свойство, останало въ тоя сѣвероизточенъ кѫтъ като прѣживѣлица. Обаче покрай него въ шуменския говоръ, особено въ *Съртскитѣ села,* има толкова други *югоизточни особености,* щото неволно те каратъ да признаешъ и самиятъ изговоръ на *ѣ* у тѣхъ за югоизточно свойство — даже ми е чудно, какъ не е забѣлѣзалъ това и самъ Милетичъ!

Въ материалитѣ на Милетича по шуменския говоръ ясно личатъ *два пласта* говори, отъ които единъ — сѐ едно дали е основенъ или не — се схожда съ другитѣ сѣвероизточни говори, а други се посрѣща съ *югоизточнитѣ.* Понеже искахъ да узная, доколко е повлиянъ шуменскиятъ говоръ отъ югъ, азъ отлѫчихъ сичко, що може да се счита за южнобългарско и се увѣрихъ нагледно, че шуменскиятъ говоръ (по Съртскитѣ села) споредъ самото изложение на Милетича е *почти наполовина южнобългарски.* Любопитно е, че и самъ М. обръща внимание тукъ-тамъ, че еди-кой-си звукъ или еди-коя-си форма се срѣща и въ *рупскитѣ говори,* ала се не досѣтилъ за сичкитѣ случаи, нито пъкъ му текнува да обясни тѣзи еднаквости съ нѣкогашенъ произходъ на Съртското население отъ „рупски“ области.

VIII.

Ето споредъ мене кои сѫ южнобългарскитѣ или рупски особености въ шуменския говоръ; раздѣлямъ ги на *четири групи*: I. *фонетични,* II. *морфологични,* III. *акцентни* и IV. *лексикални* — да ги речемъ — *рупщини* въ шуменския говоръ.[1])

I. Фонетични рупщини въ шуменския говоръ.

1. *Гласна* **ѣ**. На първо мѣсто ще туримъ пакъ тая гласна, макаръ и да говорихме доволно за нея. Тя е споредъ мене въ тоя случай най-характеристична. Въ материялитѣ на Милетича намирамъ *двоенъ изговоръ* на ударено *ѣ* прѣдъ меки срички — едно *'ä,* което Милетичъ счита за правилна замѣна за *ѣ* въ тоя край, и друго — *е,* на което твърдѣ малко внимание обръща и като че неохотно го пуща изподъ перото си, види се, защото го счита за отпослѣшно. Азъ пъкъ сматрямъ тая двойна замѣна въ шуменския говоръ като отразъ на *двѣ нарѣчия: югоизточно* и *сѣвероизточно;* тъй че ако наредъ съ *de, deto* се срѣща и *d'ä* (283), ако покрай *напрет* има и *напрäт* (283) и покрай *те* има и *тä, т'äа* (283), покрай *отпрèт* има и *отпр'äд'ä* (278), покрай *зам'èр'а* (284) и

[1]) Като казвамъ „шуменски“ говоръ, разбирамъ на първо мѣсто говора по *Съртскитѣ села,* и то не само защото и самъ Милетичъ тъй схваща тоя терминъ, ами и защото именно тамъ забѣлѣзвамъ най-много „рупски“ свойщини. Но въ сѫщность не съмъ съгласенъ да се идентифицира шуменския говоръ (въ тѣсна смисълъ) съ говора по Съртоветѣ.

нам'ара, наредъ съ *дѐте* и *дѝте, време* и *вр'аме, зад'ѐчи* и *зад'ачи, свѐнна, свѐнналѝ* (288) и *сва̀нна* (свѣтна), *др'аво* и *дрѐв'ена* (288) и пр., за менъ е ясно, че първитѣ сѫ *сѣвероизточни,* а вторитѣ — *югоизточни* изговори за едни и сѫщи думи, та вече по това бихъ отсѫдилъ сички говори съ непрѣгласено *ѣ* по Шуменско за югоизточни, или поне за *повлияни отъ югоизточенъ говоръ.* Споредъ това изговоръ *добр'а, зл'а, дв'а, б'а (бѣ)* и пр. (79) е сигурно *югоизточенъ,* а *добрѐ, злѐ* и пр. — *сѣвероизточенъ;* туй струва и за глаголнитѣ форми: *гор'а, умр'а* — наспротивъ *горѐ, умрѐ* — защото има и двѣтѣ въ Шуменско (79). Изобщо изговоръ на крайно *ѣ* като *е* е старо свойство въ Шуменско: има го още въ *дакобългарски!* — Наопаки пъкъ изговоръ *нема,* който се срѣща по сѣвероизточна България покрай *н'ама,* считамъ за *рупски,* защото и долу имаме *нема,* а не *н'ама.*

2. *Неударено* **е**. Друго фонетично свойство не по̀-малко характеристично за Шуменския говоръ *е* и *редукцията на* безакцентно *е* (сѐ едно отъ **є**, **ь** или **ѧ**) въ *'ъ,* или както го бѣлѣжи Милетичъ, *'е, ё.* Това свойство наравно съ изговора на *ѣ* издава твърдѣ хубаво, ако не произхода на шуменския говоръ, то сигурно неговата зависимость отъ *южнобългарскитѣ говори,* дѣто речената редукция върви по сѫщи правила. И наистина, докато въ обикновенитѣ сѣвероизточни говори *(безъ балканскитѣ)* редукцията на неударено *е* въ *'ъ* е речи ограничена само въ сѫществителни на *ей, ел, ен, ер* (срв. *рѐп'ъй, пѐп'ъл, грѐб'ън, дѐв'ър*), то въ шуменския говоръ *'ъ* отъ *е* е тъй обикновено явление, както и въ *тракийскитѣ говори.* Само не знамъ, защо Милетичъ не е обърналъ по̀-голѣмо внимание върху това, споредъ мене, твърдѣ важно свойство на шуменския говоръ, а го минува съвсѣмъ накратко. Но който би се ползувалъ отъ материалитѣ му, ще намѣри толкова примѣри за редуцирано *е* въ *'ъ,* щото и отъ тамъ ще му блесне хубаво доказателство за сѫщината на тоя говоръ. Сѫдейки именно по материалитѣ на М., заключавамъ, че въ шуменския говоръ (на първо мѣсто въ *Сърткитѣ села*) изобщо гласна *е* се редуцира *твърдѣ рѣдко въ и,* а почти винаги въ *'ъ* (съ по̀-слаба мекота, споредъ както забѣлѣзва М. стр. 80), който звукъ М. бѣлѣжи ту съ *'е,* ту съ *ё,* ту пъкъ напросто съ *е.* Такава редукция срѣщамъ:

а) въ мн. ч. у сѫществителни: *тулбѐнё,* чумбѐрё (280), *длѝвё* (282), *г'очует'е* (283), *хамба̀рете* (284);

б) *въ причастия* на *ен; напра̀вён, натра̀пён, зарòбён* (88), *упла̀шенѝ, убл'а̀чени* (280), *ту̀рчени* (281);

в) *у глаголи: пр'ебра̀шшаме* (280), *ку̀пиме, чу̀вафмё, ѝмавме* (281); *ѝмашё, ка̀звашё* (281); *да̀йте, пустѝте, пòхлопате* (290);

г) *въ думи съ суфиксно* **ь**: *гладён, дрѐбён, ка̀мъчън, мъчън* (72); *ста̀рёа, сѐд'ъм, òсъм* (намѣсто *òс'ъм,* срв. *òсем* стр. 285).

д) въ сѫществителни срѣденъ родъ на *е* (отъ **ѧ** и **є**): *мòмчё, вр'а̀мё, тѐлё, пра̀сё,* а по говора въ *Марковецъ* и *тѐлё, пра̀сё, а̀гнё, ку̀чё;* тъй ги бѣлѣжи М. въ статията си, но въ текстоветѣ му намирамъ **ѧ**

прѣдадено почти *врѣдомъ съ чисто е: мòмче, д'àте* и *дѣте, (снѝп'е), сед'àва, месàта* (281); светà, *петнайсте* (287), *честь, ще редѝ* (288), *уредѝш*, д'èвет' (289);

е) понеже М. забѣлѣзва, че ѧ въ нѣкои села се редуцира въ *и* наравно както и обикновено *е* (*вр'àми, ими, д'àти* — стр. 80), прѣдполагамъ, че то си е *сѣвероизточно свойство* въ шуменския говоръ, докато изговоръ *'ъ* или *е* за неударено ѧ (*теле, прасе* — ibid.) е *югоизточно* (рупско) свойство.

3. *Гласна* ъ. Откъмъ замѣната на тъмнитѣ гласни има въ шуменското *о*-нарѣчие тъкмо такава раздвоеность, както и откъмъ *ѣ;* докато въ обикновения шуменски говоръ, както и въ цѣлото *о*-нарѣчие владѣе общобългарски изговоръ на *ъ*, то въ Съртскитѣ села Милетичъ констатиралъ *по-дълбоко ъ,* което въ палатални срички даже минува въ *и*. Макаръ Милетичъ да счита и този своеобразенъ изговоръ на *ъ* за характеристично свойство на „Шуменския“ говоръ, азъ го считамъ за нѣщо *ново, относително* въ сѣвероизточнитѣ говори — тъкмо тъй напр., както и родопското *°а — о*ᵃ или разложкото *а* за *ъ* е нѣщо вторично въ югоизточнитѣ. Излизайки отъ това гледище, трѣба да признаемъ, че изобщо разлика въ замѣната за ѫ, ъ и ь между сѣвероизточнитѣ и югоизточнитѣ български говори нѣма. Ето защо и въ шуменския говоръ нѣма откъмъ тая страна много такива особености, които би го отдалечавали отъ другитѣ *о*-говори, а би го доближавали къмъ югоизточнитѣ. Но пакъ ще спомена напр. замѣната на ъ ту съ *о*, ту съ *ъ* въ членната форма за мѫжки родъ (крак*ò* — крак*ъ̀*), отъ които първата би могла да се счита за *сѣвероизточно свойство,* а втората — за *югоизточно.*

Сѫща стойность и значение биха имали и примѣри като: *четвърток, петок, момок* (72) накъмъ *четвъртък, петък, момък*. Обаче *сигурно южно влияние* съглеждамъ въ изговора на *ъ* намѣсто *о* въ *аориста: рѐкъф, дàдъф, фл'àзъхме* и пр.

Южно влияние се крие тъй сѫщо и въ ясния гласежъ на крайното *а* намѣсто *ъ* (отъ ѫ) у сѫщ. ж. р. *(женà, еднà, зимà, душà)* и у *глаголитѣ* (*да рекà*), който Милетичъ констатира за села *Равна, Кривна* и *Салагюнъ* и даже изрично изтъква като влияние отъ *сливненския говоръ.*

На южно влияние се дължатъ и: *еннòш* намѣсто *веднъш* (72), *зимòс* намѣсто *зимъс* (изъ мои материали отъ Шуменъ; има го и въ Демиръ-Хисаръ, Мсб. V., 203), *длего* намѣсто *дълго* и *нъш, нъшт'è* намѣсто *нощь*. За послѣднитѣ два примѣра М. казва само: „забѣлѣжително е, че сѫщи изговоръ *(длего* и *нъш)* се срѣща и у *рупцитѣ* въ *Тракия*“; но посрѣща се и *мън'а* (мене) съ родопското *мòн'а (Рупчосъ* и *Тамрѣшъ)* и *мàне* въ *Демиръ-Хисарско:* никой *мàне* не позна(?) Мсб. VI., 59.

4. *Остатъци отъ* ы. Такива констатиралъ Милетичъ въ Съртскитѣ села *Кривна* и *Равна (тъ* намѣсто ты, *нъй, въй; сын, четыри, были)* и ги счита за *старински.* Безъ да оспорвамъ тука старината и значе-

нието на тия примѣри, изтъквамъ само факта, че сѫщитѣ примѣри се срѣщатъ и въ *южнобългарски говори,* както и самъ Милетичъ забѣлѣзва (стр. 74).

5. *ф, в* намѣсто *х (т'аф, хддиф, изгорйва),* що се срѣща често въ шуменския говоръ, е тъй сѫщо свойство, присѫщо на *балкански* и *тракийски говори.* Тракийски изговоръ е тъй сѫщо: *фътр'й* намѣсто *вътре, Х'ўл'бе* намѣсто *Филбе* и *Х'ўл'уп* или *Хилип* намѣсто *Филип* (88—89). Изобщо съглеждамъ въ шуменския говоръ по-голѣма привързаность къмъ звукъ *х* — тъкмо както и въ южнитѣ говори.

6. *Тракийщина* съглеждамъ и въ отсѫтствието на звукове *ѕ* и *џ* въ шуменския говоръ. Милетичъ навежда за *ѕ* само *ѕъзна* (91), а за *џ* само *дърџй* и *џел'азб* (92).

7. *Тракийщина* е тъй сѫщо изговоръ *ц* намѣсто *ч* и *з* намѣсто *ж* въ шуменския говоръ: *цувал'* намѣсто *чувал, закацвам* намѣсто *закачвам; свързът* намѣсто *свържат* и *държам* намѣсто *държа;* послѣднитѣ два примѣра изтъква и самъ М. като употрѣбителни и въ *Тракия* у *рупцитѣ.*

8. *Особената палаталность на съгласнитѣ,* що отличава шуменския говоръ, привеждамъ тъй сѫщо въ връзка съ *балканскитѣ* и *тракийски* говори. Даже и *прѣкаленоститѣ* откъмъ тая страна се спосрѣщатъ; тъй напр. изговоръ *въл'к* у М-ча (по-право *вълк'*, както го намираме въ *Рупчосъ,* Мсб. VIII., 138) има и въ *Родопитѣ,* както и: *бъл'вам, бул'ка, тол'кос, печал'ба* и пр. Въ Ахърчелеби омекчението е запазено не само въ извѣстнитѣ старобългарски съединения съ ь, ами изобщо като че ли сѣкоя съгласна въ краесловието е мека; срв. *живот', живот'ат, даскал', бунар', зарар', жухап'* и пр. Мсб. II., 269. Срв. и *дблап'о* у Милетича 292.

II. Морфологични рупщини въ шуменския говоръ.

1. Покрай тъмния гласежъ *ъ* въ имената сѫщ. ж. р. и глаголитѣ въ 1. л. ед. ч. се срѣща въ Шуменско и *ясенъ* гласежъ *а;* това *а* считамъ за *южно влияние* въ тоя говоръ; слѣдователно *водъ, метлъ, душъ, да рекъ, да метъ* и пр. сѫ *сѣвероизточни* форми, а *вода, метла, душа, да река, да мета* — сѫ *югоизточни* въ тоя говоръ.

2. Формитѣ за мн. число: *къщт'е, крўшй, над'еницй* (109) сѫ тъй сѫщо *южнобългарски* и твърдѣ обикновени въ *рупскитѣ* и *павликянскитѣ* говори. Южна считамъ и форма *ръки* намѣсто *ръцѐ* (109), а може би и: *празники, прдс'аки, ја̊зики* и пр., стр. 107.

3. Числителнитѣ форми *единайсте, дванайсте, тринайсте, двайсте* и пр. (115) сѫ тъй сѫщо *рупски* (родопски) *форми.*

4. Форма *јас* и *јес* (и даже *ѩа*) намѣсто *аз* въ Мехмечъ-кьуй и Алагюнъ и самъ Милетичъ счита за *рупско* влияние (116).

5. Покрай мѣстоимение *т'е* (тѣ) се срѣща и *т'й, ти,* па и *тий;* послѣднитѣ три форми сѫ тъй сѫщо *отъ югъ.* Юженъ произходъ има навѣрно и мѣстоим. *и* намѣсто *го* за срѣденъ родъ (старобълг. ѥ), защото се срѣща и въ *павликянскитѣ говори.*

6. Мѣстоимения *нѝга, нѝга* или *нѐга, нòму* (намѣсто *ондѝа, онѝна, оному*) сѫ тъй сѫщо *рупски*.

7. Твърдѣ е вѣроятно, че и мѣстоимение *кутрѝ, кутрà, кутрò,* що се срѣща въ *Съртскиитѣ села* (125), да е пакъ отъ Родопитѣ, макаръ че го има и въ *дакобългарски*.

8. Уединениятъ примѣръ у Милетича отъ с. Кюлевча: *не клаха других* (127) тъй сѫщо не е друго, а обикновенъ родопски *вин. падежъ* мн. ч. на *-'ах (кутр'ах)*.

9. Аористнитѣ форми на *ъх (плѐтъх, плѐтъхме, плѐтъхте, плетъха)* сѫ тъй сѫщо отъ *юженъ произходъ*.

10. Глаголни форми като: *дохадат, отхадат, испрата* намѣсто *дохаждат, отхождат, испраща* (131) се спосрѣщатъ съ подобни форми въ Родопитѣ: *находат, нахадали,* Мсб. XVI.—XVII., 335, *угада* ibid. 336, па и у Милетича, Ostbulg., 261: *прата, фата, находа, духода* — въ рупски.

11. Частицата за бѫдно врѣме е различна въ Шуменско: *ште, ше, же, са, за̥* и *к'е;* послѣднитѣ три, които не сѫ тъй обикновени въ другитѣ сѣвероизточни говори, иматъ своя произходъ пакъ отъ югъ.

12. Въ Шуменско има причастия на *е* и на *и:* моглѐ и моглѝ или можлѝ (142), дошлѐ и дошлѝ; първитѣ сѫ *сѣвероизточни*, вторитѣ — *югоизточни*.

13. Причастия като *пѐкън, ръс'акън, затекън* — намѣсто *печен* и пр. (143) и *флѝга, изл'ага* сѫ тъй сѫщо югоизточни; за послѣднитѣ примѣри и самъ М. посочва югъ.

14. Турскитѣ думи: *кафѐ, шушѐ, к'ушѐ, миждѐ* и подобни сѫ въ Шуменско отъ *женски* родъ, тъкмо тъй както и въ *Сливенъ* и въ *Родопитѣ;* въ *Сливенъ: каф'à, шиш'à, к'уш'à, мижд'à,* а въ *Родопитѣ: миждьо* Мсб. IV., 27, *вадьòта* = *ваадѐто* Мсб. IV., 126, отъ *Рупчосъ; кафьò* Мсб. III., 50, отъ *Ахърчелеби, кишьò* Мсб. III., 188, *кьульòта* = кòллѐто (робътъ) Мсб. VI., 178, на суха *дерьò* (сухо дере) VI, 193.

III. Акцентни рупщиии въ шуменския говоръ.

И откъмъ акцентна страна има доста случаи, дѣто шуменскиятъ говоръ отстѫпя отъ останалото *о*-нарѣчие и се приближава къмъ *рупскитѣ* и *родопски говори*. Още по-горѣ, когато разгледвахъ отдѣла за ударението у Милетича, обърнахъ внимание на тая разлика въ шуменския говоръ, а сега ще укажа случаитѣ поотдѣлно. Най-напрѣдъ ще наведа опия думи и форми, у които ударението е тъкмо тъй *отметнато*, както и въ *рупскитѣ* и *родопски* говори.

1) У много двусложни сѫществителни *женски* и *срѣденъ* родъ: *р'àка, рѝка, гр'àда, хлàпе, сѝрци, мòмче, гн'àздо, дѐте, с'àно, т'àсто, прàсе, брàшно, гѝрне, кàче, крòсно, тѐле.*

2) Въ множ. число у едносложнитѣ сѫществителни мѫжки родъ и двусложнитѣ ж. и ср. родъ: *вълци, мѝмци, градове, лѐдове, кумове, сълзи, дзици, жѐни, дърва, лоз'а, ѝчи* и пр.

3) У едносложнитѣ прилагателни въ вокалната имъ форма: *млада, старо, б'ала, чѐрна, бджи* и пр.

4) У нѣколко *отдѣлни думи,* които срѣщамъ кое въ Милетичевитѣ материали отъ Шуменско, кое пъкъ съмъ си забѣлѣжилъ самъ отъ други лица; такива думи сѫ напримѣръ: *пдвой* (срв. *пдвои* Мсб. XII, 147 отъ *Неврокопско, пдгуф* по *Старо-Загорско* и *Хаджи-Елеско* Мсб. I, 14), *бр'аф* (срв. *др'ахи* отъ Ахъръ-Челеби, Мсб. XV. 179), *гддеш* (срв. *гддеш, бддеш, гармеш* и пр. въ Родопитѣ, дѣто сички сѫществителни на *еж* иматъ *коренно* ударение), *дъштери* у Милетича (62) отговаря на *дъштерки* Мсб. XI. 8, отъ *Търново Сеймень,* или на *д'аштеар'а* Мсб. IV. 148, или *д'ашт'арьу!* Мсб. III. 55, отъ Ахъръ-Челеби; *пдстел'а* се посрѣща съ сѫщо ударение въ *Демиръ-Хисарско,* Мсб. VI, 61; *прдзърц* (Шуменъ) и *прдзурьец* Мсб. XVI—XVII. 335 (Ахъръ-Челеби); *прѐмежди* у М. (283) и *преамеажьдеа* въ Ахч. Мсб. VI. 187; срв. още: *кдгу, кдму, тдгу, тдму* въ Шуменско и Рупско.

5) Отъ двойното ударение въ аориста, употрѣбително въ Шуменско: *ндсих* и *носѝх,* първото е сѣвероизточно, а второто пакъ *югоизточно,* или напросто *южно* ударение.

6) Въ материалитѣ на Милетича забѣлѣзвамъ *двойно* ударение и въ *императивъ,* едно, обикновеното, суфиксно: *идѝ, направѝ* и друго *отметнато: ѝди* (279), *напра'и* (286); първото си е старо-шуменско, *сѣвероизточно,* а второто е прѣнесено пакъ отъ Тракия.

7) Въ нѣколко отдѣлни думи съ краесрично ударение виждамъ тъй сѫщо прилика съ южнитѣ говори: *тозѝ, рекъл, реклà, реклò, реклѝ, пиъ, пиѐш, учъ, учѝш, да минъ, минѐш, живъ, живѝш, вечерò* (284), срв. *веачеароа,* Мсб. IV. 148, *вѐчѐроа* Мсб. I. 116, па и сливенското *вечеръ* — схванати сѐ като *членни форми; българе* (въ с. *Опакъ,* М. 62) и *булгареа, Ахър-челеби,* Мсб. XII. 81, *гозд'ò* наспротивъ *гозд'à* отъ Дем.-Хисарско: За *гозд'à* петалата загубава, Мсб. V. 204.

IV. Лексикални рупщини въ шуменския говоръ.

Лексикалната страна въ единъ говоръ е тъй сѫщо мѣродавна, кога е въпросъ да се сравнява съ други говори. Макаръ и да нѣмамъ още на рѫка цѣлокупното словно богатство нито на шуменския, нито на рупскитѣ говори, пакъ ще наведа нѣкои очебийни паралели, които допълнятъ хубаво дългия редъ факти, що доказватъ ближното говорно родство между Шуменско и Тракийско. Тъй напр. кому не ще хрумне веднага това сродство при думата *жерт',* употрѣбителна само въ Шуменско и Родопитѣ? (срв. Родопски *жо^{а}рт,* или *жо^{а}рда* = вързина, Мсб. II. 43, мн. ч. *жо^{а}рди* = пърти, Мсб. XIX. матер. 22.). Тая рѣдка и старинска дума не ще е запазена токо тъй случайно само въ тия краища. Но

освѣнъ нея има още много други думи, употрѣбителни въ Шуменско и Тракийско, а пъкъ ги *нѣма* въ другитѣ говори отъ *о*- нарѣчие. Тѣ сѫ:

стра̀кина (паница), характерна дума за шуменския говоръ, която се срѣща само още въ Родопитѣ, вж. Мсб. I. 156: *стра̀кинени* со̊дове и бѣлѣжката на А. Константиновъ, че дума *стракиня* е *общоупотрѣбителна* (въ Родопитѣ). Срв. и *страк'* = глеч, отъ Драмско, Мсб. VIII., 282.

летѝ или *л'утѝ* за *„вали“*, пакъ извѣстна „шуменска“ дума, е употрѣбителна въ Родопитѣ освѣнъ за дъждъ (ага гарми, та не *литѝ*, Мсб. VI. 182) ами изобщо за *„падане“*: „данò ти *прульетѝ* гробат“! Клетва отъ Ахърч., Мсб. XI. 163; Срв. впрочемъ и у М-ча (104): „от нибѐ да *лити* спор и *берикет*“, *Прѣславъ*. Има го и въ *Драмско,* Мсб. VIII. 281., *Харманлийско* Мсб. II. 222.

ща̥ пода̥, *поди* въ Шуменъ, Котел (Мсб. I. 69.) но — и въ *Ахъръ-Челеби*: *„по̥̀ди, зафта̀сай брата ти“*, Мсб. IX. 47.

Характерна дума за Шуменско е и *длег, длега, длего,* която се спорѣща съ родопското *дл'ог, дл'ºага, на дльоаш* Мсб. I. 103, *глега* Дем. Хис. Мсб. V. 76 и която прѣдполага *длагъ; срв. *дльнго* отъ *Висока,* Ofeïcoff, Macédoine, 261.

Ето кои още думи намѣрихъ за сега кое въ материалитѣ на Милетича, кое отъ други извори[1]) — думи общоупотрѣбителни въ *Шуменско* и *Тракийско,* докато въ другитѣ сѣвероизточни говори ги нѣма:

мазно намѣсто *блажно* — тъй и въ *Старо-Загорско* Мсб. 231;

да *скепцам* или *степцамъ,* дума употрѣбителна въ Родопитѣ съ значение на „създаде“, „направи“, „родѝ“ (вж. Мсб. I. 146: тоі е, дѐту *стѐпца* нѐбуту и земьо͡ата) има и въ Шуменско, само съ малко друго значение (както и въ Сливенско): да *скепцамъ* нѣкого значи „да го издебна“ „да го *сграбча*“ „да го *смачкам*“, и подобно, т. е. стои пò-близу до гр. ἔσκεψα. Азъ мисля, че тая дума ще е имала пò-прѣди и въ Шуменъ *родопското* си значение; оттамъ сега въ Шуменъ казватъ „жена му *направила дете*“: думата *направи* замѣстила тука пò-прѣдишната дума *скепца* или *степца.* Срв. и въ с. *Конопчии* (Старо-Загорско): нѫ кугò си сѫ *степцъл?* Мсб. VIII. 231.

живъ, цветъ въ тая си форма сѫ употрѣбителни пакъ само въ *Шуменско* и *Тракийско:* жда *живи* млогу — у южноруситѣ българи (отъ Тракийско, Этнограф. Обозр. год. X. кн. 3, стр. 123. До утрºа да *жива*(м), Ахч. Мсб. VI., 179; *цветѝ,* рада и озира Мсб. I. 101, (Ахъръ-Челеби), *цветѐха,* Рупчосъ Мсб. IV. 51.

За *„момче“* въ Шуменъ казватъ *копѝл* и *кòпиле* (срв. *дѐти кòпели,* Бонч. Сб. 79; Млад Стуıан *младу кòпели,* ibid. 83.); тая дума се посрѣща, истина, съ влашката *copil,* но пъкъ е съвсѣмъ обикновена съ сѫщо значение и въ Родопитѣ, дѣто *кòпиле* значи *момъкъ.*

---

[1]) Освѣнъ печатанитѣ материали отъ *Шуменско,* които не сѫ много, имамъ нѣщо и отъ г. *Д. Панайотова,* дълговрѣмешенъ учитель въ Шуменъ, както и отъ г-жа *Спиридонова,* родомъ отъ Шуменъ, която разпитвахъ пò-лани прѣзъ боравката ѝ тука въ София.

каниска = *покана, калеска* е тъй сжщо повече тракийска дума; срв. *кониска,* види се, намѣсто *каниска* и у южнорускитѣ българи (тракийци), Этногр. Обозр. год. X. кн. 3. стр. 55.

тат'у или *т'ут'у* за *„чичо“* (Шуменско) срѣщнахъ тъй сжщо въ материали отъ *Тракия* (Драмско), Мсб. VIII. 282 отъ с. Плѣвня.

напрѣш, отпрѣш, употрѣбителни въ Шуменско за *прѣдлози,* сж свойствени и на южнобългарски говори; срв. *наприш* нова година, Этн. Обозр. X. 3, 120.

чѐтула = рабош, употрѣбителна въ *Шуменъ, Сливенъ* (чѐтала) и *Конючии,* Мсб. VIII., 283, иде навѣрно пакъ отъ Родопитѣ, вж. Мсб. XIX., матер., 21.

хатли въ значение на *дрехи, постелки, завивки* (Шуменъ) се посрѣща съ *халенце* = черджица (Срѣдни Родопи), Мсб. XIX., матер. 21, и *халище* Мсб. I., 150.

батинàна = кума̀, както и *бат* = кумъ, Ostbulg. 126, се срѣщатъ само въ Тракийско, сравни: *батлѐ* = кумъ и *батинàа* = кума̀ въ с. *Якоруда* (Разлогъ), Мсб. VIII., 51.

г'оа, г'ове въ знач. на *уж* (М-чъ, Ostbulg., 285) се спосрѣща пакъ съ *гьоі* въ Родопитѣ; — Мсб. XVI.—XVII., 340, и *гьом* Мсб. XV. 151. Макаръ думата да е чужда, характерна е, понеже се не срѣща въ другитѣ сѣвероизточни говори.

Любопитно е адвербиалното употрѣбение на дума *вечер* въ Шуменско и Тракийско: *вечерà* (Шуменъ — *вечерта, нàд-вечер*) отговаря на тракийско *вечерѫ* и родопско — *вечерба.* Тия членни форми, както се схващатъ днесъ, произлизатъ отъ по-напрешна д а т е л н а ф о р м а *вечеру, вечер'у* (отъ по-стара **къ вєчєроу**), която се срѣща още и днесъ въ Ахърчелеби: *вѐчеарьу,* Мсб. XI., 72, и *вечеру,* Мсб. XIX., матер. 22. Насфротивъ това и: *ỳтрину,* Мсб. XI., 72 (Ахърчелеби). Прѣдполагамъ, че и въ *Шуменъ,* прѣди да се схване *вечеру* като членъ, ще сж владѣли едно врѣме сжщитѣ паралелни форми *вечеру* (или *вечер'у*) и *утрину,* подъ чието влияние ще е произлѣзло отпослѣ нарѣчието *узор'у* или *узорк'у* — тъй обикновено днесъ по Шуменско. Инакъ крайното *у* въ *узор'у* незная, какъ би се изтълкувало.

нѝна (280), *нàзи* (86) намѣсто *онùна, онази* биятъ тъй сжщо на рупщина, както впрочемъ и самъ М. забѣлѣзва, обаче не за *Шуменско,* а за *Бургазко* (123).

Струва ми се, че и значението на дума *гъна,* тъй характеристична за шуменския говоръ, ще има юженъ произходъ, защото и въ Родопитѣ я употрѣбяватъ: *разгъбанал* ваолната, Ахч. Мсб. VIII., 216 — даже и въ по-прѣжния си видъ: ниту бку му са ни *гоабнувалу,* Мсб. VI., 179.

Шуменскитѣ: *жѝвинко* у Милетича (277), *ѝн'àнка* (ніне-нка) ibid. 100, *мѝлинка, тѝкминку* и *сѐтнинка* (Бр. Псп. VII., 109 и 111), *правинку, червенка,* Бонч, 81, 91, подсѣщатъ много на подобни умалителни въ *Родопитѣ:* буски *хапаньки,* іочи *льубеанки,* снашка *свиванка,* Мсб. V, 33; * àлеанку, купрѝнеанку,* Мсб. XVI.—XVII., 386.

За южнобългарски думи и форми въ Шуменско считамъ още: *манйю* = ситни вѫглища, *зез'а* (кака и калина), *фута* (прѣстилка), *чузд, чузда, чуздо* намѣсто *чужд; га, гато, гаче* — отъ *агà; ул'ул'у!* у М-ча, стр. 284, *как'è* намѣсто *как* (М-чъ, 98) — чисто павликянска дума; *свешти̊лник* (287) намѣсто *светилник, к'ушйчка* (288) намѣсто *к'ушенце* — произлѣзло, види се, подъ влияние на *к'ушà* ж. родъ! *тугизек'* (288), *пуруди са* (288), *бръшнèл* (Ил. Сб. 377) намѣсто *бргшл'ан, евà* (ibid. 378) намѣсто *èто, зам-да* намѣсто *за-да, мàне-ле!* намѣсто *мале-ле* (М-чъ, Ostbulg. 110), *тàлце* (Старото Насел. 63), което подсѣща на родопското *ѣаце; на, ва,* намѣсто *ни-ви, фл'àли, изл'àли* намѣсто *флезли, излезли, чол, чàлове* (чулъ, чулове); да *гỳд'а; ндз'ä; морй* попàде! *мо!* елà *мо!* (110). *алй* намѣсто *или* (146); *комàчка* намѣсто *комаче* (285) произлѣзло сѫщо тъй, както и *к'ушйчка* (288) намѣсто *к'ушèнце; еднъш* намѣсто *веднъш; чокман* намѣсто *сукман,* срв. Мсб. VI., 27, *чукмàн* отъ М. Търново.

Може би нѣкои отъ тия думи да си ги е имало още въ *старото о*-нарѣчие по Шуменско, обаче при сравнението сега ни падатъ въ очи, понеже ги нѣма въ другитѣ сѣвероизточни говори, а ги има въ *югоизточни.* Но азъ допущамъ, че основното шуменско нарѣчие още прѣди да се смѣси съ южни говори, е имало свои характерни думи и форми, каквито се срѣщатъ дори и до днесъ и за които не можемъ каза, че сѫ донесени отъ югъ, макаръ да ги нѣма въ другитѣ сѣвероизточни говори. Такива сѫ напримѣръ: *нйне, др'аво, дрèвен, др'ано* масло (дървено масло), *зоре* (утрѣ), *варе-кой-си* (кой-годѣ), *тогов* намѣсто *негов, съсед, съседка, братучед, прелца, жерка,* такива сѫ *дѣепричастията* на *-штиц: ходештиц, седештиц;* такива сѫ и нѣколкото остатъци отъ органически и неорганически носовки: *пендесè, девендесè, пъндàр, с'àкънде, н'àкънде, нйкънде, гънглив, натрънтих* намѣсто *натъртих* — кор. **трѫт-** *онензи* (онѣзи), *поленка* (полека), — ако не е отъ *полегинка* — *дèти* или *д'àти* намѣсто *дѣца:* чèтири *д'àти* ймаме (М-чъ, 277); *сваждам,* Псп. I., 175, *еннйе, дрỳгие, каквйе* (М-чъ, 126).

Изброенитѣ говорни паралели между Шуменско и Тракийско биха се увеличили съ още много точки, ако човѣкъ си поставѣше за специална задача да прѣдстави пълна успоредица между говоритѣ на тия мѣстности. Но и отъ това, що наведохъ, изпѫква хубаво на лице близкото сродство между реченитѣ области; и азъ съмъ напълно увѣренъ, че „шуменскиятъ" говоръ не е чисто сѣвероизточно нарѣчие, а е промѣсенъ съ особености отъ югъ, прѣнесени (и то доста отдавна) заедно съ южнобългарски колонии. Да прѣдполагаме, че тия свойщини сѫ станали общи чрѣзъ обратно прѣселение — отъ Шуменско на югъ — не можемъ, защото, макаръ и да сѫ ставали такива прѣселения, тѣ сѫ отъ по-сетнѣшно врѣме и не сѫ засегнали съ влиянието си дълбоко въ рупскитѣ говори, а сѫ си останали и до днесъ отдѣлени отъ тѣхъ — както умѣстно забѣлѣзва Милетичъ въ книгата си за *Старото бълг. население* въ сѣвероизточна България (стр. 30). Освѣнъ това, както можеше да се види отъ успоредбата на примѣритѣ, еднаквоститѣ се споорѣщатъ сè съ по-вѫтрѣшни

родопски говори, за които съмъ увѣренъ, че не сѫ повлияни отъ сѣверо-източно нарѣчие, та и азъ имахъ само тѣхъ прѣдъ видъ, а не само „загорскитѣ“ говори по източна Тракия.

А за доказателство, че влиянието иде наистина отъ югъ, нека служи самото географично разположение на говоритѣ, въ които срѣщаме *рупски свойщини*. Доколкото стигатъ наблюденията ми, най-малко *рупщини* има въ *Разградско*, повечко ги срѣщаме въ *Шуменско*, а най-много има въ *Съртскитѣ села*, дѣто сѫ такова множество, че падатъ веднага въ очи. Забѣлѣзалъ ги едно врѣме и самъ *Иречекъ*, вж. Княжество България, II., 863 (бълг. прѣводъ).

Слѣдъ толкова очевидни прилики на шуменския говоръ съ рупското нарѣчие едва ли е нужно да се навеждатъ и други доказателства за близко сродство между тия двѣ области; но понеже Милетичъ дава голѣмо значение на *костюмитѣ*, а най-вече на *женската носия*, която му се струва по-запазена отъ мѫжката, нека видимъ, иматъ ли право шуменскитѣ „хърцои“ по Съртоветѣ да се считатъ и откъмъ тая страна за старинско население по ония мѣста. Но трѣба веднага да призная, че откъмъ облѣкло не мога прокара такова широко сравнение между Шуменско и Тракийско, защото ми липсуватъ нужнитѣ свѣдѣния: за родопската носия зная твърдѣ малко, а пъкъ и даннитѣ у Милетича за „хърцойското“ облѣкло по Шуменско не стигатъ. Па освѣнъ това откъмъ тая страна ще се намѣрятъ изобщо много по-малко прилики, отколкото помежду говоритѣ на реченитѣ области, защото костюмътъ се поддава на по-бързи промѣни отъ говора. Затова безъ да прокарвамъ на широко паралели между шуменската и рупската носия, ще се възползувамъ отъ даннитѣ на Милетича да установя само, че *сегашната носия на съртскитѣ селянки не е тѣхна-си открай-врѣме*. Това заключавамъ, първо, оттамъ, че тая носия, споредъ думитѣ на самъ Милетича (Ст. Нас. 58) не е *навредъ еднаква*, а е *разнообразна* — значи бори се още *старо съ ново*; второ, оттамъ, че самитѣ названия на отдѣлнитѣ облѣкла и гиздила не сѫ еднакви съ названията, що се употрѣбяватъ по другитѣ села на *о*-нарѣчие; трето, най-сетнѣ, оттамъ, че и до днесъ има още *запазена* или поне *запомнена друга по-стара* и не *„хърцойска“* носия по тия мѣста. За такава носия Милетичъ чулъ навредъ по Съртоветѣ отъ стари жени, когато му разправяли било направо за староврѣмски носии, било за свадби и обичаи. Тъй напр. въ с. *Черковна* му казали, че прѣди носили *чукманъ* (Старото бълг. население, 59.), а *чукманъ* или *сукманъ* е балканско облѣкло и сега познато подъ сѫщо име въ Родопитѣ. Пакъ тамъ му казали, че едно врѣме връзъ *чукманя* носили и кѫса *памучна антерия* — значи пакъ нѣщо подобно на тракийско облѣкло. Въ с. *Калугерица* му казали, че едно врѣме булкитѣ ги обличали въ *дълги антерии*, та съ тѣхъ и жънали (60); сѫщото чулъ и въ с. *Кюлевецъ* (Кюлевча). Дори и до днесъ носѣли женитѣ по Съртоветѣ *„кичинка“* — дълъгъ вълненъ елекъ — и *„салтамарка“* — кѫса черна аба (ibid. 60). А пиринчениятъ *вънецъ*, нареченъ *„стефан“*, що го носѣли булкитѣ едно врѣме по Съртоветѣ,

както и сегашниятъ *„месаль“* (61), сочатъ тъй сѫщо на южнобългарска носия. Пб-старата тракийска носия ще се е пазила доскоро като *традиционно, обичайно* облѣкло, защото доскоро въ с. Черковна „чукмань“ носили само *булкитѣ*, а „завишка“ (тъкменикъ) — момитѣ (59). Булчина дреха се смѣтала и една *„дълга антерия“* (въ *Калугерица* и *Кюлевча* стр. 60.) — пакъ види се по *тракийска традиция*. Не зная само, доколко *черната, купешка „завишка“*, що я носятъ момитѣ въ *Черковна* и *Марковецъ* (59), е нѣщо старо и прѣходно отъ *сукманъ* къмъ *тъкменикъ*, или е нѣщо съвсѣмъ ново и прѣходъ къмъ полуграждапска носия, какъвто прѣходъ се забѣлѣзва въ пб-събудени села.

Нѣма да се простирамъ повече върху сѫртската носия, а ще кажа само, че общото ми впечатление отъ това, що намирамъ за нея у Милетича, върви въ съгласие съ онова, що казахъ за говора на Сѫртскитѣ села; а пъкъ пб-сигурно заключение и отъ кюстюмитѣ ще имаме, когато бѫдемъ въ състояние да знаемъ пб-хубаво историята на селското облекло отсамъ и оттатъкъ Балкана.

Сега нѣколко думи и за *старината на самитѣ села* въ Сѫртоветѣ. Милетичъ, говорейки за старото население въ сѣвероизточна България, винаги туря на първо мѣсто Сѫртскитѣ села, които по *говоръ* и по *носия* ужъ прѣдставлявали старинското население въ тия мѣста. (Стар. Нас. 59., Das Ostbulg. 24.). Но ако е оправдано онова, що казахме за говора и носията на това население, само по себе си ще падне и твърдението на Милетича за неговата старинность, която впрочемъ и нѣма друга основа освѣнъ пакъ *говорътъ* и *носията*. Защото исторически свидѣтелства Милетичъ нѣма, а пъкъ това, що ни казва по устна традиция за тия села, говори тъкмо противъ тѣхната старинность и самобитность. Защото, може ли да се нарече едно население *старинско* въ една область, дѣто *сичкитѣ села до едно сѫ разселвани, прѣселвани* и *заселвани* по нѣколко пѫти прѣзъ послѣднитѣ 100—120 години? Ще си послужа пакъ съ даннитѣ на самия Милетича въ книжката му за старото население въ изт. България, отъ които излиза, че *сичкитѣ сѫртски села сѫ разнебитвани и пакъ заселвани,* ала нѐ, разбира се, съ сѫщото си старо население, а и съ пришелци отъ други нѐ „хърцойски“ села. Ето напримѣръ какво казва самъ Милетичъ за своитѣ *„стари* села“ по Сѫртоветѣ (Новопазарска околия):

Село *Енево* (Новопазарско) се *разселило* прѣзъ 1828 г., та сега останали въ него само десетина „ерлийски“ сѣмейства (стр. 76); *Каспичанъ* се *изселвало* на 1812 г. (77), с. *Могила* се *разсипало* по „Силистренското мурабе“ и се *изселило* „почти цѣло“ въ Русия (84); с. *Калугерица* се *разбѣгало* прѣзъ 1828 г., *изгорѣло* и *сичко въ него било съсипано* (86); с. *Кюлѐвецъ* или *Кюлѐвча* било *староврѣмско,* ала прѣзъ 1823 г. се *разнесло* и било *„до мръвка“ изгорено* (88); с. Овчарово (Чобанъ-кюй) „е сравнително *ново село,* заселено отъ Кюлевчани“ (88); *Косовѐцъ* или *Кусòвча* било пò-прѣди *турско село* (88); само за едно сѫртско село отъ Новопазарска околия, за село *Марковецъ* или по турски *Марковча,* казва

Милетичъ, че понеже било на страна отъ главнитѣ пѫтища, не *страдало толкова* въ турско врѣме (89). Другитѣ съртски села въ *Провадийско* сѫ пакъ сички *разнебитвани:* село *Гавна изгорѣло* на 1810 год. и се *изселило* въ Русия (95); *Черковна* се *разселвала* слѣдъ Одринския миръ (95); *Кривна* се *изселвала* тъй сѫщо въ Русия на 1810 год. (97); *Неново „било по́-долу,* а се *прѣмѣстило* по́-настрана отъ джадето" (98); *Нягуша* или *Нявша* се *разселвала* въ началото на миналия вѣкъ (99); с. *Бейли* било *българско,* сетнѣ *турско,* а сега пакъ *българско* (100); с. *Петрова ряка* се счита отъ Милетича тъй сѫщо за староврѣмско, но Иречекъ (Пѫтув. 853) твърди, че селото било населено по́-прѣди съ *християнски албанци* (100); с. *Кереди* е *„старо село",* ала смѣсено съ *тракийски българи* (100); с. *Асъл-бейли* е *„хърцойско",* ала *има и турци* (101); *Фети-Кюй* — повече турци, а българското население е смѣсено — хърцойско и *балканджийско* (101); въ *Комарово* покрай турцитѣ *имало и хърцои,* а слѣдъ 1879 г. придошли и *балканджии* (101); *Ново село* се *изселвало* въ началото на миналия вѣкъ въ Русия, а слѣдъ 1829 г. се *заселило съ балканджии* (107). — Ето туй сѫ то „хърцойскитѣ" села по Ново-пазарско и Провадийско, които Милетичъ смѣта за прѣдставители на старото сѣвероизточно население, ала историческитѣ му свѣдѣния за тѣхъ ни каратъ да се съмнѣваме силно въ тѣхната първобитна чистота. Отъ тия свѣдѣния може ли друго да се заключи, освѣнъ че населението въ тия села, толкова пѫти разнебитвано и прокуждано, не ще е могло да запази старото си *еднообразие,* да допуснемъ дори, че слѣдъ разнитѣ прокуди се е връщало пакъ по селата си. Освѣнъ това свѣдѣнията на Милетича стигатъ само до 1810 г., значи не обсѣгатъ ни цѣлъ вѣкъ; а не е ли за вѣрване, че и прѣди тая дата е имало сѫщо такива *разселвания* и *прѣселвания* по тия мѣста, прѣзъ което врѣме е настанено помежду старото и ново „балканско", или по́-право *тракийско население,* което е и дало днешния видъ на шуменския говоръ? Азъ именно туй прѣдполагамъ и мисля, че имамъ доволно основания, па и вѣрвамъ, че туй ми мнѣние ще се подкрѣпи и отъ други паралели, каквито биха могли още да се прокаратъ между *Шуменско и Тракийско* имайки прѣдъ видъ цѣлия народенъ битъ: облѣкло, обичаи, пѣсни и пр. Казвамъ „Тракийско", защото ми е неясно още, отъ кой именно тракийски край ще е онова население, що говори непрѣгласено *ѣ* по Шуменско; може да е отъ източнитѣ родопски и поленски краища, т. е отъ *Рупско,* може да е отъ *Срѣднитѣ Родопи,* а може да е дори и отъ тъй нареченитѣ *Мърваци* по Демиръ-Хисарско и Драмско.

Отъ сичко казано по шуменския говоръ слѣдва, че Милетичъ грѣши, земайки именно тоя говоръ за прѣдставитель на цѣлото сѣвероизточно *о*-нарѣчие; шуменскиятъ говоръ *не може* да служи за тая цѣль, защото е *смѣсь отъ сѣвероизточно* и *югоизточно нарѣчие.*

До колко е билъ Милетичъ убѣденъ, че Шуменскиятъ говоръ репрезентира най-старото *о*-нарѣчие, се вижда и оттамъ, че подъ заглавие *„сѣвероизточно о-нарѣчие"* говори (на цѣли 80 страници!) *само за*

него, а другитѣ говори отъ това нарѣчие или просто игнорира, или ще фърли и за тѣхъ само пжтемъ нѣкоя незначителна бѣлѣжка. Може би затова и не дава прѣгледъ на печатанитѣ материали отъ сичкитѣ източни *о*-говори, а пакъ само по шуменския говоръ. Впрочемъ указанията му и по шуменския говоръ не сж пълни, защото не споменува *материалитѣ* (5 лазарски пѣсни) у *Илиевия* Сборникъ отъ *съртскитѣ села* (249—251) и 4 разни пѣсни отъ *Нови-Пазаръ* (пакъ тамъ 378—381); двѣ пѣсни въ *„Искра“* год. II. 383, отъ *Новопазарско* по чисто „шуменски“ говоръ (непрѣгласено *ѣ* и членъ *о!*); четири пѣсни отъ самъ *Шуменъ* — въ „Искра“ год. IV. 260; двѣ пѣсни отъ „Шуменско“ въ сПсп. II. 164—168; а въ „Трудъ“ год. III. 1032, има и кратки диалектни бѣлѣжки за говора на *Шиковцитѣ* — прѣселенци отъ *съртскитѣ села* въ Силистренско. Но щомъ е дума изобщо за *о*-нарѣчие, материалитѣ по него не сж тъй малко и тъй незначителни, както се оплаква Милетичъ на стр. 67. На първо мѣсто бихъ турилъ *Бончевия* Сборникъ отъ *разградски пѣсни,* дѣто има доста материалъ по *о*-нарѣчие, бихъ се ползувалъ и отъ *шуменската* Повѣсть за паданието на Цариградъ („Искра“, год. IV. 241, Една ржкописна българска книга), за която и самъ Милетичъ твърди, че е писана въ *Шуменско* (Мсб. XII. 403); а пъкъ пó-дребни материали отъ сѣвероизточното *о*-нарѣчие има още доста — кое въ Министерския Сборникъ, кое въ списания *„Трудъ“* и *„Искра“*.

IX.

Слѣдъ като изказва още веднажъ своето мнѣние за старината на шуменския говоръ, Милетичъ минува къмъ фонетиката му и разглежда най-напрѣдъ тъмнитѣ гласни **ъ, ь и ж.**

Милетичъ различава въ шуменския (съртски) говоръ *четири* изговора на звукъ *ъ* като замѣнникъ на тритѣ старобългарски тъмни гласни (**ъ, ь и ж**): *ъ, ѣ,*[1] *i* и *у* (латинско); първото е общобългарско *ъ*, второто е дълбоко *ъ* (само за *ударено ъ!*), третьото е обикновено *и* (за ударено *ъ* слѣдъ палатали), а пъкъ за изговора на четвъртата замѣна *у* М. казва само: „Manchmal wird *ъ* als *y* ausgesprochen“ (69) и азъ не можахъ никакъ да си прѣдставя, какъ се изговаря това *у,* за което не срѣщамъ никакво обяснение и въ отдѣла за означението на звуковетѣ (стр. 34—36). Съ такова *у* М. означава пó-долу и остатъцитѣ отъ **ы** въ с. *Черковна* (стр. 74.).

За замѣната на **ъ** съ *о* не сж изброени сичкитѣ примѣри отъ Шуменско, дѣто се казва освѣнъ *еннош, четвѐрток, пѐток* и *момок* (71) още и: *къдф, тъкдф, тдлкуф, съмѝчук, дубѝтук, иннѝчук* (Шуменъ).

Като остатъци отъ назаленъ изговоръ М. споменува само дума *пъндар;* а пъкъ има още нѣколко такива думи, и то въ самия градъ Шуменъ: *с'акънде, н'акънде, нѝкънде, гънглив, трънти* да бага, *гънгр'асал* (стб. **жгрь,** отдѣто и *гъгрица,* срв. *гъсеница* и *въсеница, гъжва* и *въже*) —

[1]) ъ прѣчертанъ прѣзъ срѣдъ.

освѣнъ ония, които има и въ другитѣ сѣвероизтотни говори: *кънти, тънти, мънкам* и пр.

Правилото на М. за замѣната на коренно ѣ съ *ъ*, че ужъ ѣ минувало въ *ъ*, кога се намира прѣдъ *м* или *н*, не е вѣрно, защото има доста случаи въ източнобългарски, па и въ Шуменско, дѣто ѣ дава *ъ* и безъ това условие; сравни: *пъстър, пъкъл, стъкло̀, мъгла̀, мльзга̀, мъска̀, тъшта̀, льштѝ, цъфтѝ, мъждѐе, блъскам*. Струва ми се, че нѐ слѣдната, а *прѣдната* съгласна ще е била причина да прѣмине ѣ въ *ъ*, защото въ повечето случаи имаме ѣ *слѣдъ устни съгласни*, а тѣ сѫ могли и по̀-лесно да изгубятъ палаталностьта си.

Неточно е казано (стр. 72), че коренно ѣ минува въ *е* слѣдъ *палатални съгласни;* защото въ *т'енък, л'ен, л'еско* и пр. не е причина меката съгласна прѣдъ ѣ, за да се получи *е*, ами направо отъ ѣ се получава меко *'е* — независимо отъ качеството на прѣдната съгласна. Изобщо М. трѣбаше да наведе *сичкитѣ примѣри* за разнитѣ замѣни на коренно ѣ — щомъ е видѣлъ, че владѣе такова разнообразие въ Шуменско.

Право се досѣща М, че едно врѣме ще е имало въ *о*-нарѣчие повече примѣри съ ъ = *о* (стр. 74); обаче намѣсто да посочва само като паралелъ едно Солунско нарѣчие (Сухо̀), съ който паралелъ нищо се не обяснява, много по близу до истината щѣше да бѫде, ако земѣше тукъ за обяснение *втория компонентъ* на шуменското нарѣчие — южнобългарския говоръ, който съ рупския си неизясненъ изговоръ на ъ разнебитва по̀-прѣдишното положение, т. е. вниса въ Шуменско отново тъменъ изговоръ за ъ. Ако изобщо Милетичъ бѣше съзналъ тоя важенъ факторъ въ шуменския говоръ, много факти отъ тоя говоръ щѣха да му бѫдатъ по̀-ясни.

Въпросътъ за остатъцитѣ на ы въ Шуменско, толкова интересенъ и като локално явление, и като отразъ на тракийско свойство — както хубаво се досѣтилъ Милетичъ (стр. 74) — трѣбаше и по̀-нашироко да се обясни; а то се навеждатъ само нѣколко примѣри *(ты, были, сын, рыза, четыри, ный, вый)* и не знаешъ, има ли още и кои сѫ.

По въпроса за *ѣ* Милетичъ поддържа, разбира се, и тука мнѣнието си, че *ѣ* гласѣло едно врѣме въ български езикъ като широко *ä* и че тоя му гласежъ билъ най-добрѣ запазилъ шуменскиятъ говоръ, и то въ случаи *подъ ударение* и прѣдъ *меки срички* или *съгласни: б'äги, п'äсни* инакъ — прѣдъ *твърди* срички или съгласни — *ѣ измѣнило* своя гласежъ на *'а: б'ал, хл'ап*. А защо да не прѣдположимъ, че гласежътъ на *ѣ* се е движилъ наопаки — отъ *'а* къмъ *ä* — разбира се пакъ подъ асимилационно влияние, ала нѐ на твърди, а на *меки* звукове слѣдъ него? И откога си мисли Милетичъ да се е захванало това изяснение на *ѣ* въ *'а* прѣдъ твърди срички? Защото откато се знае за български езикъ, гласежътъ на *ѣ* е сѐ *'а* (или сѐ едно — *ᵉа*) и азъ не знамъ, кога е могло билъ да гласи *б'äл* — за да се получи отъ него послѣ *б'ал* вслѣдствие на асимилационни процеси. Освѣнъ това, какви асимилационни процеси сѫ могли да изяснятъ *ѣ* въ *краесловни* срички: *дв'а, зл'ä, дубр'ä,*

изгур'à, къдà и пр.? Азъ си мисля наопаки, че **бѣлъ и бѣли** сѫ си гласѣли едно врѣме еднакво *б'ал* и *б'али,* а отпослѣ става асимилация, ала не у *б'ал,* а у *б'али,* отдѣто се получава най-напрѣдъ срѣденъ, прѣчупенъ изговоръ *б'äли,* а отсетнѣ — *бѣли.* Тъй че споредъ мене изговоръ *б'äли,* какъвто е свойственъ на шуменския говоръ, независимо да ли си е тамшенъ, или донесенъ, не е старъ, а *прѣходенъ* изговоръ помежду *б'али* и *бели.* Тъй щѣше Милетичъ да си обясни хубаво, защо този изговоръ въ *о*-нарѣчие пропада и отстѫпя мѣсто на чисто *е* подъ сѫщи условия.

Излизайки отъ изговоръ *'ä* за *ѣ* М. малко се обзира, какви още изговори има и дали въ другитѣ *о*-говори не владѣе пó-инакво правило за тая гласна, правило което би придало на шуменското нарѣчие много пó-голѣма стариность, отколкото еднообразниятъ изговоръ *'ä.* Той напр. минува безъ никаква бѣлѣжка примѣри като: *примрè, умрè, злè* (79) — види се, защото ги счита за пó-нови въ шуменския говоръ отъ *примр'à, умр'à, зл'à* и пр. Азъ пъкъ наопаки, имайки прѣдъ видъ, че въ много сѣвероизточни говори крайно *ѣ* се изговаря на *е,* съобразявайки се съ подобенъ изговоръ и въ дакийско-български, заключавамъ, че именно този изговоръ е пó-старъ по Шуменско, а пъкъ другиятъ е донесенъ отъ долу.

Макаръ и да говори доста за *ѣ,* Милетичъ не е изчерпилъ цѣлия въпросъ по отношение къмъ шуменския говоръ, защото не ни обажда нищо за изговоръ на *ѣ* като *и,* срв. *си**ч**è, ц**и**дѝ, исц**и**рѝ, зв**и**здà, тр**и**вà, т**и**стни рѫцè* въ Мсб. VII. 143—144, отъ *Добричъ; м**и**нила, кул**и**нети, св**и**штица, бл**и**дàва, д**и**чица, усидлà, с**и**дèти* и пр. въ Бончевия сборникъ отъ *Разградско.* А щомъ има за неударено *ѣ* изговоръ *'ä* и *и,* желателно е да се знае, въ какви случаи и въ кои краища се явява едното и другото.

По замѣната на **ѧ** въ шуменския говоръ Милетичъ се изказва твърдѣ накратко и доста неопрѣдѣлено. Отъ една страна приима, че изговорътъ на **ѧ** се слѣлъ съ изговора на **є,** та се получава за ударени **ѧ** и **є** — *е,* а за неударени — *и;* отъ друга пъкъ твърди, че това *и* за неударено **ѧ** и **є** не е чисто *и,* а нѣщо между *е* и *и,* та затова го и бѣлѣжи съ особенъ знакъ *ĕ.* Освѣнъ *ĕ* М. различава още и едно *'ę̊,* па даже и *'ä* — като гласежи на редуцирано безакцентно *е,* което се срѣща, каже, въ нѣкои краесловни срички; но сѫщеврѣменно забѣлѣзва, че послѣднитѣ двѣ замѣни за *е* (*'ę̊* и *'ä*) били сравнително пó-рѣдки въ Шуменско, отколкото въ балканскитѣ говори. Отъ тия общи думи не може се получи право понятие за редукцията на звукъ *е* въ шуменския говоръ; а пъкъ азъ очаквахъ да видя у М. пó-широко освѣтление на тая фонетична поява, която ме интересува отдавна, понеже виждамъ, че източнитѣ говори нееднакво редуциратъ звукъ *е.* Шуменскиятъ говоръ държи и откъмъ тая страна срѣда между сѣвероизточнитѣ и югоизточнитѣ говори, та *широката*[1]) редукция (*'ę̊* за *е*) се срѣща много повече, отколкото си я мисли Милетичъ. Това се вижда отъ самитѣ негови ма-

---

[1]) Понеже неударено *е* въ източнитѣ говори се редуцира двояко: ту като *и,* ту като *'ъ,* то за разлика можемъ първата редукция да наричаме *тѣсна,* а втората — *широка.* Това название би се оправдало и отъ звукофизиолошкото свойство на двѣтѣ редукции.

териали, дѣто 'ę или 'ä за *е* дохажда пó-често, отколкото напр. въ Ловчанско. За това именно бихъ желалъ да зная:

1) Кога се получава ё, кога 'ę и кога 'ä намѣсто *е* въ Шуменско;

2) Дали владѣе пълно еднообразие откъмъ тая страна, или има разлика помежду отдѣлнитѣ села въ Шуменско;

Защото сравнявайки Милетичевитѣ материали съ материалитѣ, обнародвани прѣди неговитѣ, намирамъ доста разлики откъмъ тая страна. А понеже и у самъ Милетича не виждамъ послѣдователность въ употрѣбата на *ё, 'ę* и *'ä,* не можахъ да си извадя опрѣдѣлено правило за редукцията на звукъ *е* по Шуменско, а само забѣлѣзахъ една постепенность отъ сѣверъ къмъ югъ, която М. не изтъква; той не можалъ да схване вълнитѣ отъ югъ, които съ посрѣщането си образуватъ *три* обсега говори въ Шуменско и Разградско: 1) *Разградъ,* дѣто е запазено най-старото положение и дѣто неударено *е* минува най-често въ *и* (тѣсна редукция); 2) *Шуменъ,* дѣто двѣтѣ редукции се борятъ и балансиратъ тъй помежду си, че само **є** и **ь** минува въ *и,* а пъкъ **ѧ** се редуцира винаги *широко* (въ 'ъ или 'ę); 3) трети обсегъ съставятъ *Съртскитѣ села,* дѣто *широката редукция наддѣлява,* и сбира въ себе си и тритѣ старобългарски *е*-звукове (**є, ѧ** и **ь**), та *и* за *е* се срѣща *много рѣдко.*

Гринда, както се чува въ *Русчукъ* и въ *Търново,* не иде направо отъ **градѧ** (80), а посрѣдствомъ *румънски* езикъ, дѣто думата гласи тъй сѫщо *grindă;* подобна дума е и *стънжен* отъ **сѫжьнъ.**

'а въ *м'ак, м'ака, м'ако* не е остатъкъ отъ нѣкогашенъ изговоръ на **ѧ** като назално *ä* (80), а е напросто аналогия по *ɦак, ɦака, ɦако.* Ако бѣше фонетична замѣна за **ѧ**, щѣхме сигурно да имаме и други такива случаи. Примѣрътъ *мачкам,* що го навежда Облакъ (Мсб. XI. 542) за сѫща цѣль отъ с. Сухо, но познатъ почти навредъ, ще е тъй сѫщо нѣкоя аналогия.

Милетичъ не ни казва, доколко *срѣднобългарската юсова замѣна* се е отразила въ шуменския говоръ и дали владѣе нѣкое разнообразие въ рефлекситѣ на **ѧ** слѣдъ ж, ш и j. Доколкото зная, въ Шуменско се забѣлѣзва и откъмъ тая страна смѣсь отъ старо и ново, защото заедно съ *шепа* (**шѧпа**) има и *шъпа,* покрай *жетва* срѣща се и *жътва,* та бихъ желалъ именно да зная, кой изговоръ тука е старъ и кой новъ; това е много важно за отношението на старото *о*- нарѣчие къмъ старобългарски. Менъ ми се иска да вѣрвамъ, че старото сѣвероизточно *о*-нарѣчие не зима участие въ срѣднобългарската юсова замѣна, т. е. държи се о единъ старобългарски изговоръ: *шęпа, жęтва* — докато подъ влияние на балканскитѣ и тракийски говори се не внася и въ него изговоръ *шъпа, жътва.*

Говорейки за редукцията на неударено *о* (стр. 82) М. пропусналъ да спомене, че тая редукция *не става* въ *звателенъ падежъ,* дѣто *о* и *е* се чуватъ ясно: *синко Стуɦéне; дх д'ѝдо!* (286), както и пó-послѣ пропусналъ да каже, че *родопскитѣ говори* редуциратъ *о* и *въ звателенъ падежъ.*

Суфиксното ъ прѣдъ *х* въ аористната форма (да̀цъх, *рѐкъф*) *не е* редуцирано *о*, както твърди М. (стр. 82), а е навѣрно *аналогия* по другитѣ глаголи съ аористна основа на *а:* пи̇сах, ви̇кнах, пи̇тах и пр. Ако пъкъ приемемъ, че това ъ е старинско (тъй както е старо ъ въ нъш, *нъштви*) тогава ще го наречеме *старъ прѣгласъ (изводство)*, ала не нова редукция.

Въ шуменската дума *пуле* намѣсто *пиле* не бихъ прѣдполагалъ *прогресивна лабиализация*, както приема Милетичъ (83), защото щѣхме да имаме не *пуле*, а *п'уле;* освѣнъ това думата я има и въ такива говори, които не познаватъ изобщо лабиализация на *и;* срв. *пулка, пуладица* — македонски названия за „ярка“, Сол. кн. 288. Па най-сетнѣ може тукъ да е замѣсено и общобългарското *пуле* = младо магаре.

Много и хубави примѣри намираме у Милетича за *елизия* въ шуменския говоръ (84, 85, 86), който откъмъ тая страна прѣдставя особенъ интересъ. Любопитни сѫ примѣритѣ, дѣто се елидиратъ *ударени гласни* — само че липсува обяснение на правилото, по което въ едни случаи чрѣзъ акцентенъ отметъ се получаватъ *редуцирани* гласни: *пъ̀ница* (пани̇ца), *пъ̀рта* (пара̀та), *дулъ̀на* (доли̇на), *цъ̀лна* (цалуна), а въ други нѐ: *мо̀тка* (моти̇ка), *удѐница* (водени̇ца), *згодѐница* (згодени̇ца); послѣднитѣ три примѣра не гласятъ ли *му̀тка, уд'ъница, згуд'ъница* — тъкмо тъй както и *дулъ̀на пъница?*

Говорейки за омекчението на *устнитѣ съгласни* прѣдъ *е, и* и *'ä — ѣ* (88) М. като че има прѣдъ видъ само *удаpенитѣ* гласни, защото нищо не споменува за толковато случаи въ шуменския говоръ, дѣто редуцирано *е* се изговаря съ *омекчение* на *прѣдходната съгласна* — сѐ едно, дали е устна или нѐ; въ думи като: *грѐб'ън, пѐп'ъл, рѐп'ъй, сла̀в'ъй* неударено *е* се изговаря тъкмо тъй палатално, както и въ думи: *уженит'е, задомит'е, клад'енец, дд'ен'е* и пр. които Милетичъ навежда на стр. 89. Изобщо смекчението на съгласнитѣ не е прѣдставено доволно ясно и подробно, за да се види, въ кои мѣста и въ какви случаи се прѣдпочита по-мекъ или по-твърдъ изговоръ. Отдѣлнитѣ примѣри не сѫ достатъчни; какво могатъ ме поучи примѣри отъ Прѣславъ *дд'ен'е, л'еф, п'ет* — фърлени безъ никакви други указания? Даватъ ли право да се прѣдполага, че такъвъ изговоръ е свойственъ и на другитѣ *о*-говори по Шуменско, или не? Освѣнъ това по тѣхъ имаме ли право да заключаваме, че въ Прѣславъ *сички е*-звукове сѫ тъй омекчени, или не? Ако да кажемъ прѣславскиятъ говоръ се отличава съ особена мекость, както забѣлѣзвамъ отъ примѣритѣ у Милетича (срв. *ńiva* 95, *śŕavaloso, śĺap, pośĺadъn* 91, *tŕi* 96) трѣбаше това да се изтъкне на особено, като се наведатъ и систематизиратъ сичкитѣ случаи.

Омекченото *л'* въ *въл'к* (94) се обяснява лесно, щомъ се земе прѣдъ видъ *родопското въ^а^л'к'* (покрай во^а^л'к) и *павликянското вълк';* значи, нѣкога-си имало и въ съртскитѣ села изговоръ *въл'к'*, но отпослѣ крайното *к'* затвърдѣло — както въ Разложко *пак* намѣсто *пак'*, а то отъ *пат'* (пѫть); но веднашъ омекчено *л'*, си остава и слѣдъ като затвър-

дѣло крайното *ќ*. Аналогиченъ случай е и съ *бул́ка,* у който мекото *л́* М. криво тълкува отъ *забул́ъ, забулих* (95). И тукъ трѣба да излизаме отъ по-прѣдишно *бул́ќа,* дѣто мекото *ќ* е могло да дойде отъ нѣкоя форма на *е* или *и* (било отъ *зв. падежъ буле, булќе,* било отъ *減 дател.* или *множ. ч. булќи)* а подъ влияние на смекченото *ќ* да се смекчи и съсѣдното *л,* а отсѣтнѣ слѣдъ като затвърдѣе крайното *к,* веднашъ смекченото *л́* си остава.

Морфологията на шуменския говоръ е прѣставена по на широчко. Разглеждането на формитѣ Милетичъ начева съ *общия падежъ* у сѫществителнитѣ и поддържа сѐ оная своя често повтаряна мисъль, че ужъ членъ *а* за м. р. ед. ч. произлиза отъ нѣкогашната генетивна форма на ѧ, която криела въ себе си *извѣстна опрѣдѣленость,* понеже въ послѣдно врѣме се употрѣбявала само при *собствени имена* и при *сѫществителни,* които означаватъ *роднинство: брата, мѫжа, сина* и пр. Понеже тая сѫща мисъль поддържа, и даже по-прѣди изказа, и други единъ нашъ ученъ, г. А. Теодоровъ, заслужвало би да се поспра повечко, за да обясня въпроса, както го разбирамъ азъ; той заслужва внимание не само откъмъ чисто научна страна, а и откъмъ учебно-практична, защото е свързанъ съ правописната употрѣба на двѣтѣ членни форми за м. р. *ътъ* и *а,* за които още се търси правило въ нашия книжовенъ езикъ; та въ сѫщность именно практичната му — правописна — страна даде първи поводъ да се появи най-напрѣдъ и мнѣние по него: половинъ вѣкъ прѣди Милетича и Теодорова единъ нашъ личенъ граматикъ и педагогъ, Неофитъ Рилски, разгледвайки въпроса, коя отъ многото членни форми за мѫжки родъ ед. ч. би могла да се приеме за общоупотрѣбителна, гледаше да обясни, доколкото му позволяваше тогавашната българска наука, произхода на сичкитѣ и даде мнѣние, че членъ *а* произлиза отъ стария родителенъ падежъ на ѧ (Болгарска грамматіка, Крагуевацъ, 1835, 50). Такова сѫщо мнѣние изказа и Теодоровъ рецензирайки Вагнеровата Mluvnice jazyka bulharského (Псп. VI., 153—165) и, както се вижда отъ една негова бѣлѣжка въ Псп. XXXII—XXXIII., 273, съзнателно го е възприелъ отъ Неофита. Противъ това мнѣние възстана веднага Милетичъ въ статията си „Членътъ въ българския езикъ“ (Псп. XXI—XXII., 222—223), вслѣдствие на което се яви доста остра полемика помежду имъ — първа научна прѣпирня въ освободена България. Слѣдъ като наведоха и двамата сичкитѣ си доводи зà и противъ отъ литъвски и санскритски, полемиката утихна, безъ да бѫде въпросътъ обясненъ. Теодоровъ се обѣща само, че ще разгледа въпроса на особено (Псп. XXXII—XXXIII., 273), ала самиятъ му противникъ го освободи отъ тая работа, понеже наскоро пригърна и той неговото мнѣние. Въ Мсб. II. (Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия, 243) Милетичъ наведнашъ отстѫпя и приима, че форма *атъ* трѣба да се приведе въ свръзка съ формата *-а-того (попа-того).* „Покрай това, каже, считамъ и сега възможно сѫществуването на форма *атъ, а,* произлѣзла отъ *ътъ,* ала *въ много по-ограниченъ размѣръ, отколкото мислѣхъ прѣди.*“

Отъ тогава насамъ Милетичъ толкова се привърза къмъ тая присвоена мисъль, че щомъ заговори за членъ, и ще я изтъкне съ нѣкоя вариация. Срв. Мсб. IX., 301, X., крит. 38, XII., 427, XIII., 109, XVI—XVII., 422. Тукъ, говорейки за *о*-нарѣчие, не бѣше ни толкова нужно да се говори и за членъ *а*, защото за нѣкое смѣсване на генетивното окончание *а* съ членната форма *о* не може и дума да става. Но понеже въ обсега на Милетичевото *о*-нарѣчие членъ *а* е твърдѣ употрѣбителенъ, той се е видѣлъ принуденъ да обясни тая форма, безъ да прибѣгне къмъ влияние отвънъ — както би било най-естествено. Затова казва на стр. 101: „Причината, защо родителната форма приима значение на косвенъ падежъ, е *чисто синтактична:* личнитѣ и родствени имена, у които генетивно-акузативната форма на *а* се е запазила най-много, означаватъ за говорителя малко-много *познати лица,* та синтаксически погледнато сѫ *познати прѣдмети* — както и членуванитѣ сѫществителни; тъй че е било твърдѣ лесно да се *идентифицира значението на двѣтѣ форми*". Противъ това, да го кажемъ напросто, криво мнѣние, съмъ се изказвалъ нѣколко пѫти (вж. Мсб. IV., 513—514, „Бълг. Пр." I. год, кн. 3, 199—201, год. II., кн. 11, 70—93, „Учил. Пр." год. VI., кн. 7—8, 661—665), но то е бивало сѐ пѫтемъ, та мисля, че едно по-обстойно обяснение на въпроса тукъ не ще бѫде излишно.

Азъ стоя на сѫщо становище по тоя въпросъ, както и прѣди: членната форма за м. р. *а,* която нѣкои прѣпорѫчватъ за косвенъ членъ, защото я привеждатъ въ синтактична врѫзка съ родително-винителния падежъ на *а, нѣма нищо общо* съ тоя падежъ. Независимо отъ това, какъ ще се рѣши въпросътъ за правописната употрѣба на двѣтѣ членни форми *(ътъ* и *а),* азъ поддържамъ, че членъ *а* при сичкото си историческо право въ нашия писменъ езикъ още отъ XVIII вѣкъ насамъ, е напросто *графична грѣшка,* произлѣзла отъ тамъ, че въ първо врѣме не е имало друго срѣдство да означатъ тъмниятъ ъ-звукъ въ окончанието (градъ, вълкъ), та сѫ употрѣбили най-ближния нему *а*-звукъ, толкозъ повече и за това, че у много сѫществителни м. р. членната форма е *безъ ударение,* та е могла твърдѣ лесно да се схване като *а.* Но както въ първо врѣме, тъй и сега, най-сгодно означение на кратката членна форма (градъ, вълкъ) би билъ знакъ ъ и нищо друго. Защото за българския народенъ езикъ не допущамъ *никакво* сливане между стария винителенъ падежъ на *а* и опрѣдѣления членъ, що го пишемъ сега по неволя пакъ съ *а.* И наистина, ако земемъ прѣдъ видъ синтактичното значение на двѣтѣ форми — родително-винителна и членна — и положимъ въпросътъ: нѣма ли наистина разлика помежду имъ и тъй лесно ли ги „идентифициратъ" българскитѣ говори, ще трѣба веднага да отговоримъ, че такава разлика има, и то не една. Прѣди сичко трѣба да кажа, че ако има нѣкое фонетично сливане между родително-винителното окончание *а* и скратената членна форма, която пишемъ сега тъй сѫщо съ *а,* то това сливане е само *привидно* и не струва нито за сички случаи, нито за сички говори: сливатъ се само ония членни форми, които *не акцен-*

туватъ членната гласна, а пъкъ сливане може да стане само въ ония говори, *които употрѣбяватъ скратенъ членъ ъ,* който въ нѣкои говори може да бѫде изясненъ и въ *а.* Инакъ никакво сливане или идентифициране не може да стане, ако членната форма е *о,* а още пó-малко ако е *пълна,* т. е. *ът, от* или *ат.* Ако е истина, що твърди Милетичъ, че родително-винителната форма, като означавала *косвенъ падежъ,* е могла даземе и функцията на *косвенъ членъ,* тогава би слѣдвало, щото реченото идентифициране между двѣтѣ форми да бѫде присѫщо *на сичкитѣ наши говори,* защото родително-винителната форма на *а,* която споредъ Милетича и Теодорова дава импулсъ на сливането, е *общобългарска* и *твърдѣ употрѣбителна форма;* а щомъ се срѣща само въ говори съ членна форма *а* (или пó-добрѣ *ъ*) то сливането е само *фонетично,* а не и *синтактично.* Па нека земемъ и *самото значение* на форми като *брата, сина* въ тѣхнотото двойно употрѣбение — като винителни падежи и като членни форми. Твърди се, че тия форми *брата, сина,* употрѣбени като винителни падежи, криели въ себе си извѣстна опрѣдѣленость понеже означавали извѣстни и ближни намъ лица; затова *убиха ми брата* било опрѣдѣлено наспротивъ *убиха ми брат,* което било неопрѣдѣлено (Теодоровъ, Исп. VI. 158). Тука има да напомнимъ прѣди сичко, че *брата* ще се схване като двойна форма само въ ония говори, дѣто се употрѣбява членъ *а (ъ);* и тамъ даже не е прокарано общо сливане помежду двѣтѣ форми, защото щомъ думата има *подвижно* ударение, изпѫква веднага на лице разликата: отъ една страна *сúна, мѫ́жа, кýма,* употрѣбени като *винителни падежи,* отъ друга — *синъ̀, мъжъ̀, кумъ̀* (или сè едно: *синà, мъжà, кумà*) — употрѣбени като *членни форми.* Тая разлика въ ударението показва, че *никакво сливане* не е станало между реченитѣ двѣ форми, защото инакъ щѣхме да имаме *еднакво ударение* у еднитѣ и у другитѣ.

Ако останемъ при самото значение на синтактичната ставка *убиха ми брата,* ще трѣба пакъ да признаемъ, че то нè крие въ себе си пó-голѣма опрѣдѣленость отъ другата безпадежна ставка *убиха ми брат;* едното и другото е *неопрѣдѣлено,* защото прѣката форма *брат ми* е винаги *безчленна* (*братът ми* се не казва никѫдѣ!) и ако има нѣкоя разлика помежду имъ, тя е само *историческа* и *морфологична,* а не и *синтактична:* първото изказване е *пó-старо,* а второто *пó-ново,* ала и двѣтѣ изказваня сѫ по смисъль *еднакви,* и то повече *неопрѣдѣлени* отколкото *опрѣдѣлени.*

Самото ограничено употрѣбение на родително-винителната формо не дава да се прѣдполага, че е могла да повлияе върху много пó-често употрѣбителния членъ, та да го измѣсти тъй или инакъ. При това нека се не забравя, че родително-винителна форма *а* получаватъ само ония сѫществителни, които се употрѣбяватъ обикновено *безъ членъ:* срѣщу *убиха ми брата* не стои *братът ми се помина,* а *брат ми* се помина срѣщу: *обичай Бога* стои *Бог* помага; срѣщу *сина му зеха войник* стои *син му си дойде* и пр., сирѣчь тъкмо тъй, както и срѣщу косвената

форма *Ивана* стои само *Иван,* а не *Иванът.* Слѣдователно, отдѣ ще се се земе наведнашъ това членно значение въ косвенната форма, когато го нѣма въ прѣката?

Главната грѣшка на Милетича и Теодорова да схващатъ тъй произхода на членъ *а (ъ)* иде освѣнъ оттамъ, че тѣ и двамата придаватъ виртуално значение на писмената членна форма *а,* що се употрѣбява отъ толкова години въ нашата литература, ами и оттамъ, че не зиматъ прѣдъ видъ *ударението,* което въ тоя случай ни отгатва най-добрѣ, какъвъ е сѫщинскиятъ членъ, що го пишемъ сега съ *а;* защото сички едносложни сѫществителни, у които ударението пада върху членната гласна, изглашатъ или на чисто *ъ̀* (брегѣ, вълкѣ, кракѣ, носѣ, страхѣ, срамѣ, врагѣ, родѣ, мъжѣ, кумѣ, синѣ), или на *ò* (брегò, кракò, страхò, врагò), или пък на *ê,* както въ Тетевенско (брегê, кракê, страхê и пр.), ала нè и на *à;* на *à* изглаша членната форма само въ оння централни говори, дѣто изобщо сѣко ъ гласи като *а* (Пирдопско, Орханийско). Такива сѫществителни съ ударение върху членната гласна се намиратъ доста въ сѣки български говоръ, докато пъкъ наопаки *никадѣ нѣма да срѣщнемъ стари генетивно-акузативни форми да носятъ ударение върху крайното а* — поне въ говори съ членъ ъ *(а)* — нè; защото имаме не само *бра̀та, зѐт'а, ца̀р'а, бо̀га, ба̀на* и пр., но и: *мъжа:* при жив *мъжа,* от *мъжа-ми,* за *мъжа-си,* на *мъжа-й* — при членна форма *мъжъ̀;* имаме *си̇на:* жени *си̇на* Костадѝна, кой има *си̇на,* да прати от *сина-ми,* за *сина-ми* — при членна форма *синъ̀;* па тъй сѫщо и *сичкитѣ остатъци* отъ нѣкогашенъ родителенъ падежъ а иматъ сè безакцентно окончание: нѐма *стра̀ха,* (членъ — страхѣ) нѐма *сра̀ма* (чл. *срамъ̀*), нѐма *ỳма* (чл. *умъ̀*), нѐма *мѝра* (чл. *миръ̀*), нѐмаш си свѐта! (чети: нямаш си свята! чл. *светъ̀*), род *рòда* не храни (чл. *родъ̀*), Ега фанеш црнаго *свѐта,* Дупн. Мсб. X. 198, побеснѐл та *свѐта* фана̀л, ibid. XI. 165, от *вѐка* до *вѐка,* от памтѝ-*вѐка* (чл. *векъ̀*), от *добра̀ рòда,* Троянски Дамаскинъ, 29ª, *дò-реда* (чл. *редъ̀*), *без-сра̀ма,* от *стра̀ха* и пр. Тая разлика въ ударението на двѣтѣ въпросни форми ги е държала винаги раздалекъ една отъ друга, та и не е допуснала да стане сливане. Любопитно е, че въ говори, дѣто членната форма се отличава хубаво отъ винителната, може послѣдната да носи крайно ударение; затова, може би, се срѣщатъ въ Шуменското *о*-нарѣчие случаи като *свекра̀-си, сина̀-си, мъжа̀ си,* които намирамъ у Милетича 112; затова и въ крайнитѣ сѣверозападни *ч-џ* говори е тъй сѫщо употрѣбително това старинско ударение: има срам како у *вълка̀* сълзе; къда види *кон'а̀,* болу га ноѓе — отъ Пиротъ, Мсб. I, 144. Такова ударение се срѣща и въ косвения членъ: *пъта̀тога, кон'а̀тога, вълка̀тога,* докато прѣкиятъ гласи: *пъ̀тът, кòн'ът* и пр.

Важна отлика между родително-винителната и членната форма съглеждаме и у сѫществителни съ суфиксна гласна ъ или ь: *свекър, стареи, овен, орел,* както хубаво се досѣща М. Ивановъ, Исп. год. IX, 414—15. Ако мнимата членна форма *а* произлизаше отъ нѣкогашния родително-винителенъ падежъ на а, то щѣхме сигурно да имаме сега членни форми *свекра, старца, овна, орла,* а нè: *свекъра, стареца, овена, орела* и пр.

Послѣднитѣ форми показватъ, че членътъ *ът* или *ъ* (а) е прибавенъ къмъ *именителенъ падежъ*, тъй както си е най-естествено, а никакъвъ родителенъ или винителенъ падежъ не е могълъ да му влияе тъй или инакъ[1]).

Ако пъкъ искаме непрѣмѣнно да сматряме членъ *ъ (а)* като слѣдствие отъ нѣкое влияние, то най-логично ще бѫде да приемемъ влияние пакъ отъ *членна форма*, а не отъ нѣкакви си косвени падежи. И азъ мисля, че членъ *ъ (а)* дължи произхода си не толкова на редовна фонетична промѣна — *ът* → *ъ* → *й* — колкото на *диалектенъ компромисъ* между *о*-членъ и *ът*-членъ; това заключавамъ, 1) оттамъ, че членъ *о* е по̀-старъ отъ членъ *ъ* и 2) че членъ *ъ* се срѣща навредъ, дѣто по̀-прѣди е билъ употрѣбяванъ членъ *о*. Споредъ това членъ *ъ (а)* се явява като замѣнникъ на членъ *о* подъ влияние на членъ *ът* и е, значи, слѣдствие отъ срѣща и взаимна отстѫпка между говори съ *о*-членъ и говори съ *ът*-членъ.

Милетичъ разгледва общия падежъ у сѫществителнитѣ въ шуменския говоръ споредъ *основата* и споредъ *ударението имъ* и навежда доста примѣри; между тия примѣри намирамъ и нѣколко съ необикновено ударение, но понеже не сѫ подведени подъ нѣкое правило, не мога да си обясня тѣзи отклонения. Необикновени членни форми по своето ударение ми се виждатъ напр. *вечеро̀* (102), *купо̀, луго̀, гробо̀, зет'о̀, девер'о̀;* за *вечеро̀* казахъ по̀-горѣ, какъвъ произходъ има, но другитѣ петь направо трѣба да считаме като неочаквани изключения, за шуменския говоръ, дѣто прѣобладава въ членната форма за м. р. *отметнато ударение*. Жално, че не сѫ показани и други изключения отъ общото ударение, каквито ще ги има насигуръ по Шуменско.

Покрай *умо̀* привежда се и примѣръ *умýт:* имаха *умýт* за друго да вършат (103); види се, Милетичъ погрѣшно е схваналъ турската дума *умут* за членна форма от *ум!*

Обикновената генерална форма у сѫществителнитѣ ж. р. изглаша въ Шуменско на *ъ: водъ̀, овцъ̀, метлъ̀;* тъй е и въ Съртскитѣ села, обаче за с. *Кривна* Милетичъ казва (105), че сѫщата форма изглаша на чисто *а: вода̀, овца̀, метла̀.* За тая очебийна разлика въ изговора на една и сѫща форма Милетичъ не дава никакво обяснение, а привежда само нѣкои паралели отъ балкански говори, дѣто владѣе сѫща двойна форма. Споредъ мене втората яснозвучна форма у сѫщ. ж. р. е отъ *юженъ произходъ,* ала прѣнесена въ по̀-ново врѣме, та за право не би трѣбало да спада къмъ формалнитѣ рупцизми, за които бѣ дума на стр. . . и които считамъ като по̀-отдавнашни влияния. Хубаво щѣше да бѫде, ако Милетичъ бѣ обърналъ по̀-голѣмо внимание върху говора на старитѣ жени въ Кюлевча, които споредъ него (105) правѣли още разлика между *правъ* и *косвенъ* падежъ у *обикновени сѫществителни*

[1]) Забѣлѣжително е, че въ Родопитѣ се срѣщатъ говори, дѣто суфиксната гласна въ примѣри като горнитѣ изчезва, кога имъ се прибави членъ: *овно́йт, орло́йт, курмо́йт* и пр.; ала тия говори едва ли биха послужили нѣкому да доказва чрѣзъ тѣхъ, че членъ *а* (ъ) произлиза отъ род. падежъ, защото у тѣхъ излиза хубаво на явѣ сѫщи членъ *ът* подъ акцентуванъ изговоръ *ойт*.

отъ ж. родъ (т'а *удà* кара уд'енйцта, та зарад *удътъ* са карат) и бѣ констатиралъ, старо и редовно ли е това правило, или не. Сѫщото струва и за *Риш,* дѣто според Милетича (205) тъй сѫщо имало разлика между правъ и косвенъ падежъ у сѫщ. ж. родъ.

Любопитно е, че въ Шуменско има доста случаи отъ множ. ч. м. р. на *-к'и* намѣсто *-ци;* освѣнъ извѣстнитѣ *рак'и, мустак'и* (ами *орехи?*) има още и: *празник'и, чардак'и, башибозук'и, прос'ак'и, калпак'и, јазик'и.* Милетичъ обяснява това съ *аналогия* по *прилагателнитѣ* имена, дѣто не става мѣнидба на гърленитѣ: *малък — малки,* слѣдов. прѣдполага, че *явление то* е *ново;* щомъ е тъй нѣма защо да го обясняваме непрѣмѣнно съ прилагателнитѣ, когато аналогията може да си се основе върху самитѣ сѫществителни, за които е дума: щомъ напр. се казва въ ед. ч. *прòс'а***ка**, *пròса'***ка**, *прòс'а***ку**, *прос'а***ко**, може лесно крайното *к* да се прѣнесе и въ множ. число безъ промѣна: *прос'аки.* Но ако явлението е старо, както сѫ стари извѣстнитѣ и въ другитѣ бълг. говори случаи: *раки, орехи, мустаки,* тогава ще трѣба тия форми да сматряме като *стари винителни падежи.* — Тълкували ги тъй или инакъ, струва ми се, че и тука се отразява *южнобългарско влияние,* защото въ другитѣ *о*-говори извънъ Шуменско ги *нѣма* и защото подобни форми срѣщаме и въ езика на *банатскитѣ българи* (срв. *камък'и,* Мсб. XVI—XVII, 423).

Отъ дума *глист* Милетичъ навежда мн. ч. *глистиà;* тази форма е за мене твърдѣ интересна, защото потвърдява прѣдположението ми, че думитѣ *глистиà, змиà, мравиà, свиниà,* схващани сега въ Ловечъ като *единствени числа,* но изговаряни съ ясно *а,* сѫ наистина нѣкогашни *множествени форми* (вж. Мсб. IV., 506); желателно би било само да се знае, дали и другитѣ три думи *(змиà, мравиà, свиниà)* пазятъ още въ Шуменско плуралното си значение. Срв. *свиньата ѣдат* гнилите круши, отъ Г.-Джумая, Мсб. V., 206.

Въ изречението отъ *Вардунъ: дòдва* ут долу *турска войскà,* формата *войска* не се схваща като множ. число, както твърди М. (108), а като *събирателно,* което изисква *глаголъ* въ множ. число; т. е. схваща се тъй, както друго едно подобно сѫществително въ западна България: *дружина: дружината* му го *чакаха.* Срв. още: дружина ми са *присмъаха* отъ Котелъ, Мсб. II, 143. Ако бѣше се схващало *войска* като *множ. число,* щѣше и *прилагателното* до него да бѫде въ *множ. число,* а то е въ единствено: *турска войска;* да не би М. да прѣдполага и тука старобългарско образование на мн. ч. у прилагателнитѣ, както по̀-долу (111) *турска гробишта!*

Правилно тълкува М. формитѣ: *нив'à, къдън'à, жен'à* като аналогии по *волов'à, циган'à* и пр., а тѣ отъ *волове, цигане* схванати като събирателни, ала трѣбаше както отъ женскитѣ, тъй и отъ мѫжкитѣ имена да отлѫчи ония отъ тѣхъ, у които крайното *'а* е *неударено;* тъй че *волов'à, циган'à, българ'à, дуген'à, турч'à, урч'à* (108) спадатъ наистина тука, ала: *конòп'а, дувàр'а, кòн'а, сарàн'а* сѫ си правилни множествени форми съ широко редуцирано *е,* което М. схваналъ криво за чисто *'а.* Сѫщо

тъй сж схванати и: *кѫшт'а* (покрай къщт'а̀), *дъштир'а̥, га̀шт'а̥* (109); тия форми сж, както казахме и по̀-горѣ, *южнобългарски*.

Множествената форма у прилагателни съ гърлена основа: *малки, благи, плахи* Милетичъ тълкува отъ *родит. падежъ множ. число:* **благыхъ тѣхъ**, т. е. тъй, както и по-горѣ простата членна форма у сѫществителнитѣ (*стол-а*) привежда въ връзка съ *род. пад. ед. число*. Това обяснение ми се вижда съвсѣмъ неприемливо̀, защото се противи на общия принципъ, по който се води изобщо *аналогията* въ езика. Родителенъ падежъ мн. ч. у прилагателнитѣ (и освѣнъ това съ членъ!) се не употрѣбява по-често отъ другитѣ падежни форми, отколкото напр. *винителенъ;* слѣдователно, ако допуснемъ, че въ тоя случай е наддѣлѣлъ нѣкой падежъ и се е наложилъ като генераленъ, то съ по-голѣмо право бихме считали за такъвъ винителния. Но азъ не мисля тъй; азъ си мисля, че аналогията е влияла не отъ единъ едничъкъ падежъ, а отъ сички форми, дѣто гърлената основа е *непромѣнена;* а тия форми сж наистина много повече, отколкото формитѣ съ промѣнена (асибилирана) основа. Смѣтката е твърдѣ ясна: отъ 90 падежни форми прѣзъ простото и сложното склонение на прилагателни като *благ* имаме само 10 съ промѣнена основа, докато въ сички други гърлената съгласна си остава; защо тогава трѣба аналогията да се осланя само о единъ и то доста рѣдкоупотрѣбителенъ падежъ, когато може да се ослони о *сичкитѣ* 80 падежни форми, дѣто гърлената съгласна остава безъ промѣна? Азъ прѣдполагамъ, че още прѣди да изчезнатъ разнитѣ падежни форми е имало вече подобни аналогии, та се казвало напр. бла*гой* намѣсто блаѕѣй, па и *благѣ* намѣсто *блаѕѣ* (срв. Смок свири на̀-бре*ги*, намѣсто на̀-бре*ѕѣ*, Чолак. 279), па тъй сжщо и *благи* намѣсто *блаѕи*.

Турска гробишта (111) не е стара прилагателна форма за мн. ч. при сжщ. ср. р., а си е обикновена сингуларна форма при *гробища*, схванато като ж. родъ. Затова стои при това съединение глаголъ въ ед. число: *туй ѥ* турска гробища, а не туй *са* турска гробища. И *коѝ села* не бива да се схваща инакъ, освѣнъ като обикновено мн. ч., защото въ Шуменско мѣстоимение *коѝа* означава напросто *кои;* вж. стр. 124: der Plural für die drei Genera lautet *koji* und *kojà: kojà* очи си дал?" *Коѝ* въ тая смисъль не е отъ *коѩ*, както прѣдполага М. (124), а е сжщо такова мн. число, каквото се срѣща и при сжществителни: *кондѝп'а, кѫшт'а* — само че акцентувано.

Хубави и обилни примѣри навежда М. за остатъци отъ *старъ, род. пад.* ед. ч., ала между тѣхъ има доста и такива, които азъ не бихъ зелъ за сжщински генетивни форми; тъй напр. *стрика̀* (срѣшнаф ба̀тӧ Ка̀лчӧ — на̀шиӧ *стрика̀*, стр. 112) не е никакъвъ *род. пад.*, защото именителниятъ му не е *стрик* нито *стрико*, както навѣрно прѣдполага М., а си е пакъ *стрика̀* — тъй както и: *вуйка̀, бацта̀, деда̀*. Тъй сжщо и *крака̀* не трѣба да се схваща като род. пад., а като *двойно* число безъ членъ: ката вечер *крака̀* миѥ. Много отъ примѣритѣ прилѣгатъ да се зематъ и като *членни форми*, особено които сж отъ такива мѣста

дѣто се борятъ двата члена за м. р. *а* и *о;* затова примѣри като: на *зет'е,* със *кон'е,* из *дора* не сѫ никакъ сигурни генетивни форми. Съвсѣмъ необикновени и даже невѣроятни за източна България ми се виждатъ примѣри: на поп *Славчета* (отъ Търново) и *Петкоте* (отъ Алагюнъ). Такива генетивни форми бѣха ми извѣстни досега само отъ западни бълг. говори. Къмъ остатъцитѣ отъ *дателенъ* падежъ мн. ч., отъ които М. не дава никакви примѣри, биха могли да се наведатъ: *мишим* ду кул'ану, *заїум* ду закула, *жабим* ду рамуту, изъ една коледна благословия отъ *Добричко,* Мсб. X., 5 — макаръ че говорътъ ми се струва *юженъ,* сѫдейки по изговора на *ѣ.*

Шуменското нарѣчие *от зор'ў* или *у зор'ў* Милетичъ нарича само „*чудна падежна форма*", безъ да я изтълкува. Азъ загатнахъ по-горѣ, какъ си мисля произходътъ ѝ и ми се струва, че не съмъ погрѣшилъ. Другата адвербиална форма съ сѫщо значение *зд̀рна, от зорнàта* М. произвежда отъ нарѣчие *за-рана,* което каже, се схваща сега като сѫществително (114); това тълкуване едва ли е вѣрно, защото нѣма какъ да се обясни *о*-то отъ акцентувано *а!* По-вѣроятно е, че и тукъ имаме *аналогия* по *ўтрина* или *утринà,* тъй че бихъ прѣдполагалъ по-прѣдишна форма *здрина* или *зоринà,* отдѣто звукъ *и* изчезва тъкмо тъй, както въ други подобни думи: *бо̀рна, М'ърна* намѣсто *бо̀рина, Марѝна;* ако пъкъ излизаме отъ *зарана,* ще трѣба прѣди сичко да прѣдположимъ ударение *зàрана* и послѣ подъ влияние на нарѣчие *здре* образувана контаминационна форма *зорна.*

Мѣстоименнитѣ форми сѫ разгледани твърдѣ хубаво. Милетичъ забѣлѣжилъ разлика въ изговора на мѣстоимение **сѧ,** и то споредъ положението му прѣдъ *твърди* и *меки* срички: прѣдъ твърди *са,* прѣдъ меки *се.* Струва ми се, че и тука разликата, ако я наистина има, не е толкова фонетична, колкото диалектична, т. е. първата форма си е горнобългарска, а втората е донесена отъ югъ.

Правилно тълкува М. третоличното мѣстоимение *т'а* отъ *тиѝа,* а то по аналогия отъ *сиѝа,* обаче съставътъ на това мѣстоимение не е отъ *си* + „деиктична частица *ѝа*", (117), а *си* + показателното мѣстоимение *ѝа,* тъй че въ сѫщность тука имаме двѣ мѣстоимения: *си* + *ѝа.* Тая композиция се потвърдява отъ *мѫжки* родъ *той* = *тъ* + *и* и срѣденъ родъ *туй* = *то* + *ѝе.* Деиктична частица съглеждамъ само въ *множ.* число у мѣстоименията: *тиѝа, онѝѝа, вѝѝа, нѝѝа,* защото тъй гласятъ и въ западнобългарски говори. Затова не бихъ одобрилъ тълкуването на Милетича, че въ *тиѝа* се криела ужъ стара акузативна форма за мн. число **тыѩ** (119).

Въпросителната частица *чевà* не стои въ никаква връзка съ род. пад. *чесо,* както прѣдполага М. (124). По-скоро би се произвеждала отъ *че-вà,* защото сѫщото значение се изказва въ Софийско съ *тавà:* Ако съм црн, *тава* не съм циганин! А прибавеното *ва* е отъ *евà* = *ето,* срв. Ostbulg. 156. На както имаме *ва* отъ *евà,* тъй имаме и частица *ве,* отъ *евè* употрѣбителна въ Родопско: по-мал'кит'е брат'е *ве* си хме било л'осну, Мсб. XVI—XVII, 335, та *че-ве* не знае, какво да хи каже, ibid. 336,

и *ве* не може да фан'е гал'ем дивеч, ibid. 340. *евс* се употрѣбява и въ З. България, а въ *Шуменско* имаме *евъ* и *евà* (146). Сжща частица *евъ,* съ сжщо значение има и въ *Котелъ,* която навежда и самъ М. (178): *чевъ* тъй? А срѣщу нея въ ближната Жеравна казватъ *давъ* (*давъ* тъй?), отдѣто се вижда явно, че имаме съединение отъ сьюзъ *да* и *ва* или *ве* отъ *сва* или *свс* — и двѣтѣ еднозначни показателни частици; срв. още: *давè* не сме скоро поробени — отъ Етрополе, Псп. XIII. 149. Сжща е, може би, и частица *ва,* що я често употрѣбятъ *еркечани* (оти, *ва?* ела, *ва!*) и зарадъ което околнитѣ селяни ги наричатъ *вайковци* (Ostbulg. 151).

Н'акос (125) не е отъ *н'акоѥ-зи,* а отъ *н'акоѥ-си,* както се вижда ясно отъ примѣра: имàло *н'àкос* вр'äме.

Неточно е обяснена форма *нàшуф* намѣсто *нàшио* (125); *нашуф* не произлиза направо отъ *нàшиу,* а чрѣзъ посрѣдната асимилирана форма *нàшуу* — *нàшуў* — *нàшув* — *нашуф.*

Любопитна е мѣстоименната форма *симсъма* отъ Марковча (126): *симсъма* кàзахмё; тя се доближава до книжовната *синца,* но едвали я може обясни, особено пъкъ ако се излиза отъ **съ снимь вьсѣмь,** както прѣдполага М. Дали не е тая форма идентична съ *синцъма,* що я навежда М. отъ с. Салманово (143) и която си е пакъ извѣстна *синца* съ прибавка *ма,* както и *сичкима* отъ Алагюнъ (ibid.)? Срв. още: *млогома, малкома* ibid.

Необикновени и като че не народни ми се виждатъ прилагателнитѣ форми *чесний* кръс, *царский* син, *свинский* кебап, *божий, светий* (126). Навѣрно сж по книжовенъ изговоръ и прим'ѣритѣ у Гжбева отъ Търново: *първий, вторий, третий, секий,* Мсб. XIII. 469.

Примѣрътъ за остатъкъ отъ пълно окончание ж. р. *батинàња* не е сгоденъ, защото *батинаѩ* се не схваща вече като прилагателно, а е напълно субстантивирано тъй, както и *уйчинàња.*

Глаголнитѣ форми въ шуменския говоръ сж разгледани у Милетича доста нашироко и съ много примѣри отъ сичкитѣ спрежения.

Говорейки за личнитѣ окончания у глаголитѣ М. навежда една твърдѣ чудна форма за 1. л. мн. ч. сег. *нèсöма, плèтöма* отъ с. Кривна. М. се спира само върху окончанието й *ма,* за което не се рѣшава да каже, дали е отъ **мъ** или отъ **мы,** но формата е загатна и зарадъ оново *ö* прѣдъ *ма,* па и зарадъ *ударението си.* Окончанието *а* ми се струва, че е затвърдѣло *'ę* - *'ä* слѣдъ *м.*

дий, употрѣбително въ смисъль на „каза" (нев'арна жена ти, *дий*), не е отъ **дѣѥтъ,** както мисли М., (130), а е турското *деди, диди* (= каза) съ елидирано *д.* Тая мисъль бѣ ми хрумнала прѣди още да стигна до стр. 204, дѣто М. допуща и самъ, че *дий* може да бжде турско.

Твърдѣ необикновено ми се вижда ударението въ контрахирани глаголи като *копàм, копàш, копà* (131); тукъ бихъ очаквалъ, както е въ другитѣ говори, отметнато ударение: *кòпам;* но види се, че контракцията е отъ ново врѣме, слѣдъ като акцентниятъ принципъ *„неударена дължина"* е билъ вече безсиленъ.

Мекото глаголно окончание *'ę* (мо̀л'ę, мо̀л'ęт) Милетичъ изкарва, както се вижда, отъ по́-прѣдишно *'ъ*, защото казва на стр. 132: „сички глаголи по IV спреж. окончаватъ на *'ъ* въ 1 л. ед. и 3 л. мн. ч., което *се прѣгласяя* въ *'ę*, както става обикновено въ шуменския говоръ“. Мисля, че за стария шуменски говоръ нѣма нужда непрѣмѣнно да се минува прѣзъ *'ъ*, защото изгласътъ на такива глаголни форми е такъвъ, че отговаря на старото **ѧ**, сиречъ такъвъ напр., какъвто е въ сѫщ. срѣд. р. на **ѧ**: *им'ę*, който звукъ сигурно не е миналъ прѣзъ *'ъ*. Сѫщото струва и за сѫществителнитѣ женски родъ мека основа: *дйн'ę, вдлę* и пр., за които у Милетича нищо не се казва. И тамъ може твърдѣ хубаво да служи за право изходище срѣднобългарската винителна форма на **ѧ**, безъ да се прѣдполага нѣкоя срѣдна на *'ъ* — освѣнъ ако не искаме да прилагаме срѣднобългарската юсова замѣна за Шуменско.

Въ частицата *р'ä* или *р'а* (ела̀ *р'а!* къдѐ *р'ä?*) употрѣбителна въ Карнобатско и Ямболско (намѣсто *бре!*) Милетичъ вижда остатъкъ отъ стария аористъ *рѣхъ;* тая си смѣла етимология М. изказа и въ „Старото население“, стр. 178, говорейки за село *Щърклево* (Русенско), дѣто тъй сѫщо *„р'акат“*, но вѣрно е само, що казва, че тая частица е *отъ Южна България*, ала нѣма нищо общо съ *рѣхъ*. *Р'а, ре, бре,* както *море* и *мари* сѫ сѐ отъ гръцки произходъ и стоятъ навѣрно въ връзка съ μωρὸς. Частица *ре* употрѣбяватъ по *Серско* и *Драмско* както българи, тъй и гърци, споредъ това не вѣрвамъ да е славянско потекло.

При аориста М. пропусналъ да разграничи *двойнитѣ форми* у глаголи на *ѣ:* умр'а̀ и умрѐ, гор'а́ и горѐ, търп'а и търпѐ. Нѣщо такова споменува само за имперфекта, че се чуватъ тукъ-тамъ форми: *бѐхме, седѐхме* (133), ала пакъ безъ подробни указания, *дѣ* и въ кои форми се срѣща тоя двоенъ изговоръ на *ѣ*. Въпросътъ е важенъ и би трѣбало да се разглежда заедно съ цѣлия въпросъ за изговора на *ѣ*, понеже и въ *нарѣчията*, па и *дуалнитѣ форми* се срѣща такъвъ двоенъ изговоръ; срв. *добрѐ* и *добр'а̀, зле* и *зл'а, две* и *дв'а, рънѐ* и *ръц'а̀* и пр. Азъ виждамъ и тука смѣсъ отъ *сѣверно* и *южно* влияние и считамъ изговора на *ѣ* като *а'* въ края за нѣщо *ново* въ Шуменско насрѣщу старията изговоръ, какъвто го намираме въ дакийско-български: *обрѐ* намѣсто **обрѣ-**, *горѐ*-намѣсто **горѣ-** и пр. Изобщо забѣлѣзвамъ, че М. малко внимание обръща на такива отклонки въ шуменския говоръ, които не отиватъ въ съгласие съ неговото любимо прѣдположение, че само изговоръ *'ä* за *ѣ* е старъ по Шуменско. Затова и говорейки за повелителнитѣ форми (136), навежда примѣри само съ *непрѣгласено ѣ: плет'äте, гор'äте, гас'äте, пишäте,* а за прѣгласенитѣ — много по́-употрѣбителни въ *о*- нарѣчие *(плетѐте, горѐте, гасѐте, пишѐте)* нищо и не споменува.

Криво е изтълкувана тъй сѫщо думата *„кума“* или *„кома!“* Тя не значи само *„ghe“!* а замѣстя и нарѣчия: *скоро! веднага! ха-сега!* Затова и неправилно я извежда Милетичъ отъ нѣмското *komme* = *ела,* защото кога се каже нѣкому *„кума!“*, обикновено се провожда нѣкждѣ, значи не се посрѣща съ нѣмското значение на *komme*. Думата не иде

отъ нѣмски, а отъ *румънски,* и то отъ *асити — сега, веднага!* Думата е общоупотрѣбителна по сѣверна и южна България. Срв. *тж кумжте* татък горьж! отъ с. Св. Никола, Бургаско, Мсб. XVI—XVII, 13.

Напротивъ, съвсѣмъ правилно е обяснена повелителната форма *елàсте* намѣсто *елате* въ Лѣсковецъ, като произлѣзла отъ *ела-си + те.*

Напълно съмъ съгласенъ съ Милетича, че глаголни форми като *познàт* (да ю *познàт,* че...), не го ю *чут, вид'àт,* отдавна извѣстни въ нашата диалектология, па дори и обикновени литературни форми, сж стари инфинитиви, или пó-добрѣ *супини* въ инфинитивна служба. Па ако е срѣщналъ и форми *познати, узнати, знати,* както ги цитира отъ с. *Кюлевча* (139), ще бжде негова заслуга, че е избродилъ тая старина тъй непокжтната въ източна България. Но Милетичъ търсейки стари инфинитивни форми, отива много далечъ, та ги вижда и тамъ, дѣто ги нѣма въ сжщность. Той приима, че *пити, мити, крити, спати, клати* въ фрази като: вода *за пити,* сапун *за мити,* нещо *за крити,* агне *за клати,* м'асто *за спати,* сж тъй сжщо стари инфинитивни форми. Не, това не може доказа Милетичъ, колкото и да се мжчи. Защото нито въ старобългарски има подобна конструкция за пити, нито пъкъ хърватската употрѣба на прѣдлогъ *за* прѣдъ инфинитивъ *(za piti)* е славянско свойство. Най-естествено и вѣрно тълкуване на реченитѣ форми е да си се схващатъ, каквито сж наистина, именно като *сжществителни срѣдень родъ на* ние изговорени по източнобългарски. Защото ако бѣха стари инфинитиви, тѣ щѣха да бждатъ запазени и у други глаголи, а не само у такива, у които глаголнитѣ сжществителни свършатъ на тие; щѣхме да имаме и примѣри като: ѭбълки зя *брати,* дрехи за *прати,* агне за *драти,* стока за *продавати* и пр. Наистина Милетичъ навежда и два такива примѣри: *спати, клати,* но тѣ сж навѣрно аналогии намѣсто *спане, клане,* както се вижда веднага на слѣдната страница, дѣто се навежда наистина: *клат'е, клат'ето* зафана — отъ с. Садина, само че М. не знамъ, защо го пише тука съ *е* намѣсто съ *и!* Такива аналогии ще има и повече, понеже въ Шуменско, споредъ Милетича, се срѣщатъ често причастия на *-т* намѣсто на *ен: ископàт, прибрàт, купит, изм'àрит* и пр. Затова и *кълнати* (не ю за *кълнати*) не е тъй сжщо никакъвъ инфинитивъ, а сигурно замѣстя пó-старо *клетие.*

Причастията на *лъ* въ мн. ч. окончаватъ, казва Милетичъ, на *è,* ако иматъ крайно ударение, а на *и,* ако окончанието имъ е безъ ударение; по изключение се срѣща и ударено *ѝ: можлѝ.* И тукъ трѣбаше Милетичъ да даде пó-точно разграничение, дѣ и дѣ се чува *-è,* а дѣ *-ѝ* въ тая форма, защото и едната, и другата е употрѣбителна почти наравно въ Шуменско, както се вижда отъ материалитѣ на Милетича. А колкото за произхода на едната и другата, казахъ, че първата на *è* е пó-стара въ Шуменско, а втората (на *ѝ*) е пó-нова и отъ югъ прѣнесена.

Глаголнитѣ сжществителни пише Милетичъ съ чисто *'е: хòден'е, ѝден'е;* може въ Съртскитѣ села да се чува ясно това *е,* но доколкото познавамъ другитѣ *о*-говори, па и шуменския градски говоръ, тия сжще-

ствителни не изглашатъ на чисто *е,* а на *и.* И тукъ, значи, трѣбаше да разграничи двата изговора. Освѣнъ това, ударение *постилáн'е, причестáн'е* (може би причестѐн'е?) ми се вижда твърдѣ необикновено; да ли се срѣща често такова ударение въ Шуменско?

Между indeclinabilia Милетичъ навежда нѣкои любопитни форми, които трѣбаше да наведе между старитѣ падежни остатъци. Тъй напр. *толце* (143) е много хубавъ примѣръ за *мѣстенъ падежъ* покрай *зорѣ;* тъй сжщо *срѣщти* (144); *кришума, мълкума* сж навѣрно стари творителни падажи въ двойствено число, каквито сж **къхъма, полъма, тъкъма** и пр.

Въ края на книгата си Милетичъ приложилъ седемъ парчета приказки и разкази по шуменски говоръ, които му сж, както се увѣрихъ, главенъ изворъ за тоя говоръ, защото други извори, колкото малко и да ги има, не цитира, види се, защото ги не счита за достовѣрни. Това леко отнасяне къмъ другитѣ извори, както и къмъ другитѣ говори отъ *о*-нарѣчие дало едностранчивъ характеръ на студията му; защото докато заглавието ѝ е о- *нарѣчие* — Nordostdialekt — говори се въ нея само за шуменски говоръ, та и той се не разгледва цѣлъ, а само часть отъ него — именно говорътъ на Съртскитѣ села, който не може да репрезентира цѣлото *о*-нарѣчие, не само защото е малка часть отъ него, ами и защото е *силно* повлияно отъ югъ, както видѣхме.

За да означи диалектичнитѣ особености на шуменския говоръ Милетичъ употрѣбилъ, както и трѣбаше, повече писмени знакове, отколкото се употрѣбяватъ обикновено въ нашитѣ фолклорни сборници; въ стремежа си да улови сичкитѣ говорни тънкости не пести съ знаковетѣ и, можемъ каза, откъмъ тая страна стига и надминува покойнаго Облака. Но дали защото е гонилъ голѣма точность, писменитѣ му означения сж тъй разнообразни, или печатницата му е сбъркала разнитѣ знакове, та въ приложенитѣ говорни материали отъ Шуменско се срѣщатъ доста непослѣдователности.

Тъй напр. Милетичъ прѣдвижда три вида ъ-звукъ: два за *ударени* срички *ъ* и ѣ и два за неударени — *ъ* и *а̥.* Първитѣ два знака се отличаватъ хубаво, та наистина има нужда отъ тѣхъ. Но да различаваме *ъ* и *а̥* въ шуменския говоръ за неударено *ъ* и *а,* струва ми се, нѣма нужда; защото, както навредъ по сѣвероизточна България (освѣнъ срѣдногорскитѣ говори, тъй и въ Шуменско, изговорътъ на *ъ* (отъ *ж, ъ* и *ь*) се слива съ изговора на *а* въ неударени срички въ единъ и сжщи тъменъ звукъ, който най-добрѣ би могълъ да се означи съ *ъ* — или най-сетнѣ и съ *а̥* — ако искаме да избѣгнемъ употрѣбата на *ъ* въ краесловие. Но тогава навредъ би трѣбало намѣсто неударено *ъ* и *а* да се пише сѐ *а̥.* Туй го признава и самъ Милетичъ на стр. 68, дѣто казва, че *а̥* се *„не различава винаги* отъ *ъ* и даже у едно и сжщо лице", а защо ги различава той, не знамъ. Въ примѣритѣ и материалитѣ си Милетичъ се води по етимологията и пише *ъ* само за неударено *ъ* (сѐ едно, да ли е отъ **ж, ъ** или **ь**), а пъкъ *а̥* пише за неударено *а.* Отъ туй етимоложко правило Милетичъ изключилъ само имперфектното и аористно окончание

-хж, което пише съ *а̥* Но при еднакъвъ изговоръ на *а* и *ъ* въ неударени срички леснопонятни ще бѫдатъ и грѣшкитѣ; затова срѣщамъ у Милетича покрай обикновеното означение: *гла̥вътъ, пòртътъ* — още и: *вра̀нцата̥, Руси̇́ја̥, меџи̇́ја̥,* покрай *изгънът — махна̥, зема̥т, истр'а̀ба̥т* и пр.

Много сѫ грѣшкитѣ и въ означението на *ѣ*. Прѣди сичко трѣба да изтъкна едно явно противурѣчие между правилото за *ѣ*, що го дава Милетичъ на стр. 79, и между означението му въ приложенитѣ образци. Докато правилото му гласи, че неударено *ѣ* се изговаря като *ӓ̥*, което и подкрѣпя съ доста примѣри: *сѐтн'ӓ̥, нин'ӓ̥, гор'ӓ̥, очит'ӓ̥, козит'ӓ̥* и пр., то въ приказкитѣ сѫщото неударено *ѣ* се бѣлѣжи *постоянно* съ *ӓ*, т. е. тъй, както и ударено: *сѐтн'ӓ, гор'ӓ, посл'ӓ, парит'ӓ, напр'ӓд'ӓ* му, *пудир'ӓ* и пр. сè съ *ӓ*, а не съ *ӓ̥* — като че нѣма разлика между ударено и неударено *ѣ*. Освѣнъ това неударено *ѣ* срѣщамъ често забѣлѣзано и съ *'е̥*: *т'ѐрд'е̥, пр'е̥ка̀рва, пра̀в'е̥ха, пр'е̥ва̀рили, вѝд'е̥л, пòвн'е̥ше, дòд'е̥ше, пр'е̥ди, д'е̥ца̀та, кра̀д'е̥ха, пра̀'е̥ха, за̀пов'е̥т, събл'е̥чѐ, пр'е̥с, на св'е̥тò, нòс'е̥ше, в'е̥нча̀йме уц'е̥нѝ, в'е̥кува̥т* и пр. Членната форма за мн. ч., за която Милетичъ казва, че се изговаря *т'ӓ* и *т'е*, както я и пише въ примѣрите си, въ приложенитѣ текстове тая форма има и *трето* означение, за което нийдѣ се не споменува въ студията; пише се именно освѣнъ *т'ӓ* и *т'е* — още и *т'е̥*: *сѝнкит'е̥, гòчувет'е̥, ръчѝчкит'е̥*. Има непослѣдователность дори и въ прѣдаването на *ударено ѣ;* защото покрай обикновеното му означение съ *'ӓ*, и *'а* срѣщаме го често и съ чисто *ѐ*: *прѐмежди, човѐшкътъ, нѐдѐл'е, вр'ѐме,* (а пó-горѣ: *вр'а̀ме*) *д'ѐте, дожѐнѐте, не мòжѐли, дѐто, неувѐрено* (а пъкъ: *наув'а̀р'а̀хме*), *зам'ѐр'а̥, съ'ѐм,* у *сѐтв'а̥, срѐшитъ, срѐнно* (а пó-долу: *ср'ӓдни!*) *сред* и *ср'ад, дѐвчки* а *дв'ӓст'ӓ, мѐдсна, дрѐв'е̥на, дѐ-ј* и *д'ӓ-ј, мерџѐни, лежѐн'е, влѐзли* и веднага: *да вл'ӓзе, стражѐри,* не *можѐли* и пр. Отъ тия волни или неволни грѣшки въ означението на *ѣ* за мене прозира единъ сѫщински сѣверо-източенъ изговоръ на тая гласна, изговоръ, който Милетичъ е чувалъ навѣрно въ повече случаи — особено въ Шуменъ, ала му не е далъ ухо, за да не разклатва самъ теорията си за старината на шуменското *ӓ* намѣсто *ѣ*.

Ала най-голѣма непослѣдователность срѣщамъ въ означението на *е* (неударено). Извѣстно е че тоя звукъ гласи въ източнитѣ говори, кога е безъ ударение, ту като *и*, ту като *'ъ;* тъй е донѣкѫдѣ и въ Шуменско, ала подъ влияние на южнитѣ говори случаитѣ съ *е* = *и* сѫ много по-малко, отколкото случаитѣ съ *е* = *'ъ;* затова и Милетичъ измислилъ единъ комоденъ знакъ (ё) за означение на безакцентно *е*, който знакъ му е и *'ъ* и *и*, както самъ казва (80—81), но който именно за това не означава точно сѫщинскиятъ изговоръ на *е*, та затова откъмъ тая страна владѣе голѣма неуправия въ записанитѣ отъ Милетича материали. Тъй неударено *е* се бѣлѣжи на три-четири начина:

1) съ *ё* — най-често: *ги'ёдар, рѐкъл, м'асёц, бъдё, вика̥мё, сторихмё, ста̀нё, идёш, ёчѝ, некръстено, завёдѐ, прёдѐм, ёлёци, ённò, мòмчё, вѐк'ё, спра̀стритё, дёбёлинъ.*

2) съ 'е: с'еди, мън'е, дрӱгије, пр'ебраштаме (?), сѐд'ем, дѐс'ет, ште и пр.

3) съ чисто е безъ никакъвъ знакъ: вѐчер, чӱје, сед'ӓли, женъ си, грòз'е, д'ӓте, мòмче, двӓјсте, ѝме, дуг'ѐн'е, нам'ӓрите, дадѐт'е, задимѝт'е, ӓште, черкѐзи, хӱбавсл'ко, наредит, завед'ӓте ма, Шумен, нештѐш ли, убл'ӓчени, чумбѐре, мѐне, четрис-дънешно д'ӓте, в'земѝтъ, чѐтирисе дънс лежӓ и пр.

4) съ чисто и — много рѣдко: Најдинӓк, чил'ӓк, чѐшиш, прѐмежди, чи, кл'ӱчуи.

Доколкото можахъ да схвана нѣкое правило въ това пъстро означение, излиза, че въ повече случаи ѐ означава онова неударено е, което въ другитѣ сѣвероизточни говори се редуцира въ и, а пъкъ 'е и е означаватъ широко редуцирано, или по-добрѣ по южнобългарски изговаряно безакцентно е, каквото въ другитѣ сѣвероизточни говори е твърдѣ ограничено. Тая разлика не е изтъкната въ отдѣла за е (80), дѣто изобщо свойствата на тая гласна сѫ минати съвсѣмъ накратко. Тамъ напр. се и не споменува, че е гласи нѣкой пѫть като 'е, а пъкъ въ диалектичнитѣ материали отъ Шуменъ наведнашъ изпѫква и тоя знакъ за е.

X.

Слѣдъ о-нарѣчие, или по-добрѣ слѣдъ шуменския говоръ, Милетичъ разгледва ът-нарѣчие, което раздѣля на двѣ: балкански и рупски говори. Балкански говори му сѫ: 1) Еркечки, 2) Тетевенски, 3) Панагюрски, 4) Пирдопски, 5) Котелъ-Елена-Дрѣновски, 6) Ловечъ-Троянъ-Габровски, 7) Сливенски, 8) Драгижевски, 9) Върбишки, 10) Бебровски и 11) Ченгенски. Рупски говори му сѫ пъкъ: 1) Загорски, 2) Малко-Търновски, 3) Ахърчелебийски, 4) Рупчоски, 5) Чепински, 6) Павликянски, 7) Разложки, 8) Дарж-дерски, 9) Солунски (Сухò). Това пъстро разпрѣдѣление на говоритѣ отъ ът-нарѣчие пада веднага въ очи и може да възбуди двойна мисъль: или че въ о-нарѣчие нѣма такива говори, за които би заслужвало да се говори наособено, или пъкъ че Милетичъ не е обърналъ на тѣхъ такова внимание, както на южнитѣ говори. Второто е по-вѣрно; защото едва ли би отказалъ и самъ Милетичъ, че между говора въ Съртскитѣ села и въ Разградско, между говора въ Шуменъ и Свищовъ има много по-голѣма разлика, отколкото между Панагюрище и Пирдопъ, между Драгижево и Врѣбица, или между Ахърчелеби и Дарж-дере. Затова трѣбаше сѣверната говорна область да бѫде изпъстрена тъкмо тъй съ говорни разграничения, както и южната.

Несгодната Милетичева дѣлидба на източнитѣ говори, както и цѣлата негова злополучна теория за старината на „широко" ӓ за ѣ въ сѣвероизточната область, изпѫква и тукъ на лице при общата характеристика на балканскитѣ говори, що я дава М. на стр. 145—146, дѣто казва:

„Главната разлика, по която балканскитѣ говори се отличаватъ отъ сѣвернитѣ о-говори състои освѣнъ въ членната форма ът, още и въ

отсѫтствието на оня широкъ изговоръ на ударено *ѣ* прѣдъ меки срички“. Отъ тия думи излиза, като че въ цѣлата сѣверна область владѣе непрѣгласенъ „шуменски“ изговоръ за *ѣ* и като че вредъ по балканската область владѣе *ът*-членъ; а то въ сѫщность нито едното, нито другото е вѣрно. Да оставимъ на страна сичко друго, що говорихме за *ѣ*, да приемемъ, че „широко“, непрѣгласено *ѣ* е общо свойство на сичкитѣ сѣверни *о*-говори, то какъ ще обясни Милетичъ туй „отсѫтствие на широко *ä*“ въ балканскитѣ говори, когато споредъ него тѣ биха се намирали тъкмо посрѣдъ два пояса говори съ непрѣгласено „широко“ *ä* за *ѣ?* Такава непостепенность би била твърдѣ неестествена: отъ сѣверъ *о*-говори съ непрѣгласено *ѣ,* отъ югъ пакъ такива говори, а помежду имъ балканскитѣ съ прѣгласено *ѣ!* А какъ лесно се избѣгва това противурѣчие, щомъ се приеме, както си е самата истина, че балканскитѣ говори съставятъ откъмъ *ѣ* едно цѣло съ другитѣ сѣвероизточни говори, именно съставятъ говори съ прѣгласено *ѣ,* а пъкъ непрѣгласениятъ изговоръ на *ѣ* помежду имъ (въ Шуменско и пр.) смѣтаме като чужди елементъ!

Къмъ общата характеристика на балканскитѣ говори М. смѣта и особенъ изговоръ на неударено *ѣ,* именно прѣдъ твърди срички като *'ъ*, а прѣдъ меки — като *и*. На страна, че такава редукция на *ѣ* има и въ сѣвернитѣ *о*-говори, тая характеристика нито е вѣрна, а нито струва за сичкитѣ балкански говори. Истина, въ повечето балкански говори неударено *ѣ* се редуцира въ *'ъ* или въ *и,* ала тая редукция не стои въ зависимость отъ слѣдната сричка, а се води по други правила, които струватъ за сѣки говоръ отдѣлно. Освѣнъ това въ много балкански говори, именно въ ония, що сѫ близу до границата за *ѣ,* не става никаква редукция — ако можемъ тъй да кажемъ — защото у тѣхъ наместо неударено *ѣ* се слуша чисто *е:* тъй е въ *Тетевенския* говоръ, тъй е въ *Пирдопския,* тъй е и въ *Панагюрския,* тъй е въ *западнитѣ Ловчански села.* За тия сѫщитѣ говори не струва и втората характеристика, що я дава Милетичъ като общо свойство на сичкитѣ балкански говори, именно редукцията на *е* въ *'ъ* — сѐ едно отъ какъвъ произходъ е, защото у тѣхъ неударено *е* си се изговаря ясно пакъ като *е*.

Сѫщо тъй не сички балкански говори „безъ изключение“ редуциратъ неударено *о,* защото изброенитѣ горѣ надлъжъ по *ѣ*-товата граница говори задържатъ ясния гласежъ на *о* и въ неударени срички.

Слѣдъ като дава прѣгледъ на обнародванитѣ материали и студии по балканскитѣ говори, прѣгледъ, който би могълъ да бѫде пó-пъленъ,[1]) Милетичъ разглежда единъ по единъ изброенитѣ горѣ говори, като се спира дѣ повече, дѣ пó-малко, ала не винаги върху важни особености, а често и върху дреболии, които си нѣматъ мѣсто въ такива кратки

[1]) Г-нъ Милетичъ не споменува напр. материалитѣ отъ *Етрополе:* четири пѣсни, 5 припѣвки, 2 приказки и 22 гатанки въ Псп. XIV, 309; отъ *Котелъ* — въ „Трудъ“ I, 335 и „Искра“ II, 247; отъ *Върбица* — въ „Искра“ II, 245; отъ *Панагюрище* — въ Псп. II, 162, „Трудъ“ I, 1133, 1265; отъ *Трѣвна* — въ „Трудъ“ II, 295; отъ *Златица* и *Мирково* — въ „Искра“ III, 629 и IV, 368. Не споменува и единственитѣ бѣлѣжки по *тетевенския говоръ* отъ *Т. Василиевъ,* Псп. VI. 118—150, и по *котленския* отъ *Ив. Кравкова,* Мсб. VI, крит. 19—26.

диалектни описания. Намѣсто да се спре върху най-характерното и да го изчерпи всестранно, Милетичъ като че ли фърка надъ балканскитѣ говори и описва онова, що му се мѣрне отдалеко. Затова говорнитѣ му описания — съ изключение на шуменския и рупчоския говоръ — сѫ *неравномѣрни* и *недостатъчни*. Покрай важното и характерното се прѣплитатъ и незначителни свойства, общи на много други ближни и далечни говори, които не даватъ никаква характеристика на описвания говоръ. Може би и сѣки други би изпадналъ въ сѫща грѣшка, ако би се заловилъ като Милетича да описва наведнъжъ толкова множество говори, но грѣшката си е грѣшка и трѣба да се изтъкне.

Отъ балканскитѣ говори на първо мѣсто се описва интересниятъ говоръ на двѣтѣ прочути колонизаторски села, *Еркечъ* и *Гулица,* двѣ села между Бургасъ и Варна, чийто говоръ се отличава съ особенъ изговоръ на ъ-звукъ — както въ Тетевене. Още прѣди 10 години даде кратка бѣлѣжка за тоя говоръ Г. Димитровъ въ книгата си *Княжество България,* ч. I, стр. 7—8. Освѣнъ Еркечъ и Гулица той споменува и третьо едно ближно село съ подобенъ говоръ — *Паницово* — и ги счита сичкитѣ за прѣселенци отъ *Рупчосъ.* Любопитно е, че Димитровъ схваща изговора на ъ въ тия села нѐ като тетевенско *ѐ* или *ä,* а като просто *а,* та бѣлѣжи: *парво, сварши, воздаша, тарси, далги* и пр. Споредъ Милетича, въ еркечкия говоръ имало и *квантитетъ.* Тоя квантитетъ обаче не стои въ никаква врѫзка съ оня стария квантитетъ, който е тъй хубаво запазенъ въ сръбско-хърватски, а състои само въ *провлѣченъ изговоръ на ударенитѣ гласни* — значи, е нѣщо *ново, вторично.* Сѐ едно Милетичу се пада заслуга, че прослѣди тъй потънко населението, що говори тоя любопитенъ говоръ, въ сичкитѣ му пръснати колонии по сѣвероизточна България. Както въ книгата си „Старото население“, тъй и тука Милетичъ изброява сичкитѣ села, заселени отъ еркечани и гуличани като указва и кога именно сѫ заселени. Самиятъ еркечки говоръ обаче е описанъ у Милетича доста сбито — както сѫ описани и другитѣ балкански говори — та не можахъ да си прѣдставя ясно положението му къмъ другитѣ говори. Съ тетевенския го свързва да кажемъ *изговорътъ* на ъ като ä, както го бѣлѣжи Милетичъ, ала и тамъ се различава; защото докато въ Тетевене **ръ** и **лъ** запазватъ общобългарския си изговоръ *ър-ъл* или *ръ-лъ* — въ Еркечъ и Гулица **ръ** гласи пакъ *äр* и *рä,* (свäрщѫт, врäх) както и **лъ** гласи *äл* и *лä* (сäлбъ, Вäлчу). Покрай това много други свойщини го отдалечаватъ отъ тетевенския говоръ и го доближаватъ къмъ рупскитѣ говори: 1) непрѣгласено *ѣ,* което Милетичъ бѣлѣжи съ ё, за да означи неговия широкъ изговоръ: *п'ёсни, д'ёвер, сед'ёли;* 2) ударено *а* гласи като å — т. е. тъй, както се изговаря ъ-звукъ въ Ахърчелеби: *кравъ, кåлно, стåнал* — разбира се *дълго* по общото правило; 3) *о* и *е* се редициратъ въ *у* и *и;* 4) членъ *ът,* но каже М., че се срѣща и ъ (ạ); 5) аористната форма у глаголитѣ по I спр. гласи на *ъх: пѐкъх, падъх* и пр; 6) и ударението му, ако и да не говори М. за него, е *рупско,* както се вижда отъ примѣра: *зàпали*

свситата (157), макаръ подобно ударение да има и въ Тетевенъ. Както и да е еркечкиятъ говоръ е интересно явление въ българската диалектология, както и самитѣ еркечани сѫ любопитенъ прѣдметъ за българската етнография.

Тетевенскиятъ говоръ, който слѣдва на редъ слѣдъ еркечкия, се сподобилъ съ твърдѣ скромна честь — да бѫде разгледанъ само на двѣ странички. И отъ това малко, що казва Милетичъ за тоя говоръ, излиза, че той го не е схваналъ, както си е, защото говори постоянно за нѣкакви си редукции на *ѣ*, на *е* и на *о*, а пъкъ, доколкото го познавамъ, тоя говоръ съ изключение на особената си фонетична замѣна за ударено ъ си е чисто *централенъ*, т. е. *яснозвученъ* говоръ, каквито сѫ ближнитѣ нему говори на западъ *Орханийски, Етрополски* и на югъ — *Пирдопски*. Тъй че не е вѣрно, че ъ гласи безъ ударение като ъ, нито пъкъ че *ѣ*, *е* и *о* се редуциратъ, а напротивъ неударено ъ се изяснява въ *а*, а пъкъ *ѣ* безъ ударение гласи като чисто *е* — както и сѣко *е* (отъ **є**, **ѧ** или **ь**), па най-сѣтнѣ и неударено *о* пази чистия си гласежъ — съ изключение на сѫщитѣ случаи, дѣто и въ срѣдногорскитѣ говори потъмнява въ *у* (*гул'ам, куго, утидух* и пр). Ако имаше *редукция* въ тетевенския говоръ, нѣмаше причастната форма да запази своето ясно *ле* въ множ. число: *ходйле, несйле*, за която самъ Милетичъ споменува (159). На не само тая форма, ами и сичкитѣ суфиксни сѫществителни м. р. иматъ тъй сѫщо чисто *е* въ мн. ч.: *сѐл'ане, кравѝе, овчаре, българе* и пр.

Примѣрътъ *предъ-нас* (158), въ който Милетичъ съглежда изговоръ на стария **ъ**, ми се вижда много съмнителенъ за тетевенския говоръ, който не би търпѣлъ акцентувано ъ, безъ да го промѣни въ ä (= ê).

Милетичъ вижда въ тетевенското ударение *рупщина;* а то е сѫщо онова ударение, което е свойствено и на другитѣ централни говори, като захванемъ отъ Орханийско и свършимъ съ Кюстендилско. То се спосрѣща, истина, съ рупското, ала не можемъ каза, че иде отъ тамъ, понеже има много по̀-ближни говори съ сѫщо ударение, които сѫ могли по̀-скоро да повлияятъ върху тетевенския.

Пирдопскиятъ говоръ се разгледва заедно съ *етрополския*. Истина, тия два говора иматъ много общо помежду си, но пакъ не бива да се смѣсватъ вече за това защото единиятъ е *източенъ*, а другиятъ — западенъ. Освѣнъ това има и други разлики, които М. не изтъква:

1) Докато въ пирдопския говоръ неударено ъ гласи пакъ като ъ, въ етрополския говоръ е *изяснено* въ *а*, както и подъ ударение. Милетичъ бѣлѣжи погрѣшни примѣритѣ отъ Етрополе съ ъ: *петък, ръцете, вържето, идът* — намѣсто: *петак, рацете, важето, идат*.

2) Въ пирдопския говоръ има прѣгласъ на *а* (слѣдъ *ч* и *j*: овчере, єгне), докато въ етрополския говоръ нѣма.

3) Въ Пирдопъ старитѣ **ръ** и **лъ** пазятъ своя старобългарски изговоръ: *ѳрьба, слъзи*, докато въ Етрополе положението на ъ е прѣдъ *р* и *л*: *ѳърба, сълзи, кърчма, сълнце*. Милетичъ говори само за **ръ-лъ** въ Пирдопъ, а за етрополската замѣна за **ръ-лъ** нищо не казва.

4) Въ Пирдопъ нѣма нови *ќ-ѓ*, а въ Етрополе ги има: *браќа, треќи, паќ* (пжть); *войсќа, девойќа* — Псп. XIII, 142—147.

5) Въ Пирдопъ личното мѣстоимение за 1 л. ед. ч. гласи *аз,* а въ Етрополе — *ѣа.*

6) Въ Пирдопъ казватъ *ма, та, са,* а въ Етрополе — *ме, те, се.*

Пирдопско-етрополското *а* намѣсто ъ Милетичъ си мисли произлѣзло отъ нѣкогашно *ä;* т. е. прѣди да настане днешното *а,* въ Пирдопъ и Етрополе изговаряли ъ по тетевенски; тъй поне разбирамъ думитѣ му на стр. 161: „И въ двата говора, каже, неударено ъ се изговаря глухо като ъ или *а̥,* а пъкъ ударено ъ гласи като чисто *а.* Това правило ни показва ясно, че въ по-първо врѣме и въ пирдопския говоръ ударено ъ гласѣло като *ă,* както въ Тетевенъ и Еркечъ, което полека-лека се развило въ пълно *а,* докато въ Тетевенъ и Еркечъ си останало на прѣдишното стжпало“. Първо и първо премиситѣ на Милетичевото заключение сж невѣрни, защото въ изговора на неударено ъ нѣма това общо въ тритѣ говори, що го прѣдполага Милетичъ; само въ Пирдопъ неударено ъ се изговаря тъмно, ала въ Етрополе и въ Тетевенъ — нѐ. Па освѣнъ това, какво общо може да се търси между изговора на неударено ъ като ъ и на *ударено* — като *ă* или *а?* Милетичъ има право да нарече тетевенскиятъ изговоръ *ă прѣходенъ* отъ ъ къмъ *а,* както е прѣходно и ахърчелебийското *å* намѣсто ъ, ала да се смѣта и пирдопското и етрополското *а* произлѣзло отъ нѣкогашно *ă* е погрѣшно; защото на сжщо основание би трѣбало да приемемъ, че изобщо изяснението на ъ въ *а,* както го намираме прокарано въ толкова говори отъ *Орхание* до *Битоля,* ще е минало сѐ прѣзъ тетевенско *ă!* Не зная, какъ би могълъ да докаже това г. Милетичъ.

Въ Пирдопския говоръ не сѣко *'а* се прѣглася въ *е,* както твърди Милетичъ, а само *а* слѣдъ *ч* и *j;* тъй че имаме *овчѐре, чѐши,* Стоѐне, *Деѐне,* ѐре — ала: шапки, жаби, жалби, мерџане и пр. Вж. М. Ивановъ, Псп. XLV., 561—562.

Милетичъ пропусналъ да отбѣлѣжи и нѣкои случаи отъ непрѣгласено *ѣ* — (*гул́ами, вид́але, търп́але* и пр.), които се срѣщатъ въ копришкия говоръ и които сж толкозъ по-характерни, че се срѣщатъ и въ *Кулско* и *Зайчаръ.*

Въ отдѣла за *панагюрския* говоръ (163—167) отбѣлѣзвамъ слѣднитѣ неточности:

1) За неударено ъ се казва, че гласи „слабо-тъмно“ (schwachdumpf); отъ това се не разбира, дали гласи пакъ като ъ, или като слаботъмно *â,* както го бѣлѣжи М. Ивановъ (Псп. XLV., 406). Сждейки по примѣритѣ, излиза, че М. разбира ъ, защото пише: лъжъ, исъхнъ, лозътъ, земътъ, шѐпнът. Струва ми се, че М. Ивановъ, а прѣди него и Дриновъ, (Бр. Псп. XI—XII., 147) иматъ повече право бѣлѣжейки панагюрското неударено ъ съ *â,* та и Милетичъ щѣше да бжде по-точенъ, ако бѣше употрѣбилъ за тоя звукъ знакъ *а̥,* или даже просто *а.*

2) Неударено *а,* казва М., се редуцира въ *ạ,* а пъкъ неударено *о* и *е* — въ *ŏ* и *ĕ*. И това не е вѣрно. Въ панагюрския говоръ *нѣма* редукция на високитѣ гласни *а-о-е;* това се вижда както отъ статията на М. Ивановъ, тъй и отъ сичкитѣ умотворения, обнародвани отъ тамъ. Па даже и у самъ Милетича тази редукция не излиза вредомъ на лице, защото пише: седнѣ, д́аца, бẹгàла, негде се (?) запрехме, лйде, ѝадоф, откà и пр.

3) По въпроса за *ръ-лъ* въ панагюрския говоръ Милетичъ се произнася противъ Дринова, който твърди (Бр. Псп., 148), че въ Панагюрище има сонантно *р* и *л,* ала самъ не изказва опрѣдѣлено мнѣние по тоя въпросъ, и както се види, не е забѣлѣзалъ нѣщо особено откъмъ тая страна, защото пише: вървѣ, гърмѣт, бръкнѣ, кръстòсале — по общото правило. М. Ивановъ би написалъ тия думи тъй: *варбѣ, гармѣт, баркнѣ, карстòсали,* понеже споредъ него въ Панагюрище имало двоенъ изговоръ за *ръ-лъ: ър-ъл,* кога пада ударение върху имъ, *ар-ал* кога сѫ *безъ ударение,* ала и въ двата случая положението на гласната е сѐ едно, и то *прѣдъ р* и *л*. Съ правилото на Иванова се посрѣщатъ и обнародванитѣ отъ Панагюрище умотворения въ Мсб. I., II., III. и XVI—XVII. Срв. *кърпи, сълзи,* I., 48, *малчй, таргнѣ, срèбарна, далбòка, дaржй, дарвò, сълнце, върх, сърмен, първо* — III., 64—68, *таргòвец, таргнѣла, пърстен, дървник,* XVI—XVII., 209—12, *префъркна,* III., 66, *обърснем,* II., 74. Въ запискитѣ пъкъ на *„Петаръ Пондω* или *Пондовичъ* ѿ *Панагюрище“,* що ги обнародва *Черновѣждъ,* Мсб. VI. (Нѣколко записки отъ сегашния вѣкъ) срѣщаме чудно означение на *ръ* и на звукъ *ъ* изобщо — чрѣзъ *ї,* и то въ повече случаи *слѣдъ р*-то: *срїбете, крїфта, крїстат са, врїбница, трїговци, сврїши, вїрнал, кїрџалие.* При такива несъгласия колко цѣнно щѣше да бѫде мнѣнието на Милетича, ако бѣше обърналъ по-сериозно внимание върху въпроснитѣ звукове.

4) Аористнитѣ форми *остàх* и *порàстох* не сѫ свойствени само на панагюрския говоръ; тѣхъ ги има и въ много други източни говори.

5) *откà* не е отъ *от-когà,* а отъ *от-как* и се срѣща тъй сѫщо въ много други говори.

6) Тъй сѫщо *старото ударение* у прилагателнитѣ не е заварденo само въ панагюрския говоръ, а и въ сичкитѣ срѣдногорски, па и въ повечето балкански говори. Но понеже въ сичкитѣ речени говори не сѫ запазени сѐ едни и сѫщи прилагателни съ старо ударение, интересно щѣше да бѫде, ако Милетичъ бѣ изброилъ *сичкитѣ* прилагателни, които въ Панагюрище иматъ краесрично ударение.

Слѣдъ панагюрския говоръ идатъ наредъ у Милетича три говора заедно: *котленски, еленски* и *дрѣновски,* понеже и тритѣ иматъ едно общо фонетично свойство, което ги сближава, именно особениятъ небногърленъ изговоръ на меки *д́* и *т́* — като *ѓ* и *ќ;* освѣнъ това тия три говора стоятъ и географично доста близу единъ къмъ други, та оправдаватъ още повече такова сливане.

Характерното свойство на тия говори да прѣвръщатъ омекчени дентали въ гърлени е прѣдставено у Милетича твърдѣ хубаво съ обилни примѣри и отъ тритѣ речени говори. Ще забѣлѣжа само, че между примѣритѣ нѣкои не би трѣбало да фигуриратъ като такива, понеже противурѣчатъ на едно правило въ тия говори, което, както се вижда, не е схваналъ Милетичъ, затова го и не е споменува, именно, че *ѣ само тогава промѣнява д* и *т* на *ѓ* и *ќ, когато има изговоръ на ́а* или *́ъ;* инакъ — щомъ *ѣ* гласи *е* или *и* не влияе върху зѫбнитѣ съгласни. Споредъ това примѣри *ѓевер* (169), *ѓèти, къѓè, къѓèтŏ, ѓèна* (171) сѫ погрѣшни. Тѣ биха били вѣрни, ако имъ се промѣни изговорътъ тъй, че да се получи *́а* или *́ъ* за *ѣ,* напримѣръ да се каже: *ѓъвир-мù, ѓътè, къѓà, къѓàту, ѓън̀ъ.* Нали и самъ Милетичъ казва, че въ Котелъ изговарятъ: *вътè, видè, вътèхме, видèхте,* а не: *въќè* и пр. То е затова, защото въ горнитѣ аористни форми *ѣ* по изключение гласи *е,* а не *́а.* Погрѣшни сѫ тъй сѫщо и примѣритѣ: *уѓèнцъ, мèѓèник;* тѣ би трѣбало да бѫдатъ написани: *уѓънца, мèѓънùк,* защото инакъ не е оправдано *ѓ* прѣдъ *е* у тѣхъ.

Покрай *ќ-ѓ* Милетичъ трѣбаше да прослѣди съ пó-голѣмо внимание изговора на *ѣ* по тия говори, защото откъмъ тая страна има помежду имъ и прилики и разлики. Тъй напр. общо свойство и на тритѣ говора е да прѣгласятъ крайно *ѣ* въ *е: кдè, добрè, умрè, вървè. живè.* Това общо свойство изтъква и Милетичъ въ особена точка на стр. 172[1]), но за неударено *ѣ* казва само обикновеното правило, че се изговаря като широко *́е* или *́ę.* А тъкмо тука трѣбаше Милетичъ да изтъкне разликата между тритѣ говора, защото правилото му не струва за сички, понеже въ Котелъ неударено *ѣ* въ срички *слѣдъ ударение* не гласи като *́ъ,* а като *и: гòри, ỳтри, лèти, зùми* и пр. На това правило се подчинява даже и онова безакцентно *е,* което въ другитѣ сѣвероизточни говори се редуцира широко — въ *́ъ,* та споредъ това въ Котелъ нѣма да кажатъ *дèв́ър,* а *дèвир,* нè *пèп́ъл,* а *пèпил,* нè *пес́ън́* а *пèсин́,* не *Кот́ъл* или *коќъл,* а *Котил;* тъй сѫщо: *чèрвий, сùпий, цùрий, ỳлий, кỳндил́, хрòмил́, срèдил́, възил, штъркил, прòстин, прèшлин, вèчир, дòнир* — даже и: *мèни, тèби, сèби* намѣсто *мèне, тèбе, сèбе.* Споредъ това и прилагателнитѣ на **ьнъ**, както и причастията страдателни въ Котелъ не гласятъ па *-́ęн* (вѐр́ęн, готвęн), както казва Милетичъ (173), а на *ин: вèрин, гòтвин, засрамин* и пр.

Двата примѣра отъ носовъ изговоръ, що ги навежда Милетичъ като свойствени на тия говори, не сѫ на мѣсто; първиятъ *„зъмбъ“,* макаръ да го има въ Костурско и Солунско, не струва, защото не иде отъ **зѫбъ**, както си мисли Милетичъ, а е напросто *турска* дума, затова и правото

[1]) Само не знамъ, защо пъкъ на стр. 170 се мѫчи да изтълкува изговоръ *видè, вървè* като *аналогии* по аористнитѣ форми *плèте, даде!* Тукъ не може да става и дума за аналогия, защото правилото за изговора на крайно *ѣ* е *фонетично* и засѣга *сѣко* крайно *ѣ,* независимо въ каква форма стои. Па освѣнъ това реченитѣ форми *видè, вървè* се не изговарятъ тъй само като *аористи,* а и като *инфинитиви: видè-штим,* ни мòiш-*вървè!* Тукъ имаме старъ изговоръ на крайно *ѣ* като *е,* свойственъ на много сѣвероизточни говори, та и на дакийско-български!

й ударение е *зъмб*, а не *зъмб*. Вториятъ примѣръ пакъ съ погрѣшно ударение *пъндар*, що го срѣщналъ Милетичъ въ една дрѣновска колония въ Разградско, струва нѐ за Дрѣновско, а за Разградско, отдѣто е сигурно заета думата.

Останалитѣ точки (24) до края на отдѣла съ изключение на: 6, 16, 19, 20, 21, третиратъ сѐ общи сѣвероизточни свойщини, та не придаватъ никаква характеристика на разгледванитѣ говори. Тъй напр. никаква специална особеность не е, че прилагателнитѣ въ ж. родъ се изговарятъ на *à*, нито че въ „*кърговеˮ* имало прѣметнато *р* (само въ тая ли дума?), че се казвало *нàкъде* намѣсто *нам-къде, дърци* (само тая ли дума?) *нòхчи, чер* намѣсто **урь**, *чòти* (че-оти), *нъйнò* (наедно), *кото* намѣсто *какво̀то, Маринца, Драганца, кучетта, мумчѐтта* и пр. Важна е точка 19, че ни обажда за особена мѣстоименна форма *г'ъ* намѣсто *ѭ* (**ѭ**) въ Дрѣново, форма, която се срѣща още въ югоизточни (рупски) говори, както и въ нѣкои сѣверозападни (Орханийско, Раховско, Ломско). Важно е тъй сѫщо, че въ Дрѣново се употрѣбявала и форма *них* намѣсто *тѣхъ*.

Къмъ *онò години* — вѣроятно мѣсто *оной години* — (177) умѣстно щѣше да бѫде, ако бѣше се казало нѣщо и за остатъци отъ *пълни прилагателни* ж. родъ, каквито се срѣщатъ още въ Котелъ, сравни: *Гурулювницѫ неннѫѭ!* Мсб. XV. 183.

Характеристично за Котелъ е показ. мѣстоимение срѣд. родъ *този* намѣсто *това* или *туй* (точка 20), което Милетичъ трѣбаше да спомене и за *Коприщица* на своето мѣсто. Въ Котелъ употрѣбяватъ и *пода* (точка 21), ала, както забѣлѣзва г. Г. Кировъ, Мсб. I, 69, само за *бѫдно врѣме (шъ пода)* и повелително: хайди да *подим!* Забѣлѣжително, че и двѣтѣ думи, *този* и *пода* сѫ свойствени и на *рупски говори*.

Право схваналъ Милетичъ употрѣбата на *синца* — само за 1. и 2. л. мн. число. Такова е значението на тая дума и въ другитѣ сѣвероизточни говори, а не както погрѣшно я употрѣбяватъ нѣкои писатели и за 3. лице намѣсто *сички*.

Много чудно ми се видѣ за Дрѣново форма *вишлѐ* намѣсто *видѐли:* отишлѐ та са ни *вишлѐ* (стр. 178); тая форма ми бѣ позната до сега само отъ западни говори.

Форма *би* криво тълкува Милетичъ като старобълг. аор. **бы**: мазѣтъ ни *би* пълна с дрѐхи (Дрѣново); *би* тука стои намѣсто *бѣ* (= *бѣше*), както се разбира и отъ самия примѣръ.

Къмъ котленско-дрѣновския говоръ Милетичъ трѣбаше да причисли и други източни говори, дѣто сѫщо тъй *д'* и *т'* минува въ *г'-к'*. Тъй напр. на граница между източнитѣ и западнитѣ говори има нѣколко ловчански села съ такова свойство *(Рàд'овене, Угърчѝн, Каленѝк, Ъглен)*, а пъкъ задъ тая граница такива говори има доста по Орханийско, Луковитско и Орѣховско. Откъмъ тая страна и *чепинскиятъ* говоръ, както и нѣкои рупчоски и *мървашки* говори правятъ сѐ едно диалектно цѣло, та би интересно било да се разгледатъ заедно, безъ да се гледа въ коя половина биха паднали споредъ изговора на *ѣ*.

Слѣдъ котленско — еленско — дрѣновския говоръ иде на редъ единъ доста голѣмъ обсегъ говори, които Милетичъ съединилъ пакъ въ едно — *Ловечъ — Троянъ — Габрово.* Прѣди да начене да говори за отдѣлнитѣ свойства на тия говори, Милетичъ имъ дава обща характеристика и разпрѣдѣление. Той отдѣля, както е право, *Троянъ* и *Габрово* отъ *Ловечъ* и *Севлиево* възъ основа на консонантизма, само че на сѫщо основание би трѣбало да отдѣли и *Свищовъ* отъ *Ловечъ.* Но азъ бихъ направилъ друго разпрѣдѣление. Понеже неударенитѣ гласни въ много села на западъ отъ Ловечъ се изговарятъ ясно, безъ редукция, азъ бихъ ги отдѣлилъ както отъ „ловчанския“ говоръ, тъй и отъ цѣлата диалектна група *Ловечъ — Троянъ — Габрово.* Защото почти цѣлата *западна половина* отъ *Ловчанска околия,* източнитѣ села отъ *Луковитска* (съ изговоръ *'а* за *ѣ*), както и сичкитѣ села отъ *Тетевенска* съ общобългарски изговоръ за *ъ* (ако другитѣ — съ изговоръ *ӑ* или *ȇ* за *ъ* разгледваме отдѣлно), съставятъ единъ обсегъ говори, които бихме нарекли *яснозвучни,* или говори *безъ редукция.* Въ студията си прѣди 14 години за източнобългарския вокализъмъ (Мсб. III и IV.), когато свѣдѣнията ми за източнитѣ говори и тѣхното разпрѣдѣление бѣха твърдѣ скудни, та се държахъ само о ловчанския градски говоръ, не можехъ и да зная тая разлика. Но днесъ бихъ различавалъ не само разни говори отъ Ловечъ до границата за *ѣ,* ами и въ самата Ловчанска околия, та и въ самия градъ Ловечъ. За мене е важна говорна отлика изговорътъ на безакцентнитѣ гласни, та не бихъ смѣсилъ два говора, ако въ единъ отъ тѣхъ *има,* а въ други *нѣма* редукция.

Имайки това прѣдъ видъ, нѣмаше тъй сумарно да кажемъ, че неударено *е* гласи въ тия говори като *и,* а по изключение и като *'e̥,* както казва Милетичъ (183), а щѣхме да различаваме *три пояса* говори съ троенъ изговоръ на *е (неударено):* въ първия поясъ *западенъ* ще имаме *е безъ редукция: жѐнен, пѐлен, ѓѐден'е* (или даже: *ѓаден'е*), *пѐпел, грѐбен;* въ *срѣдния* поясъ ще имаме *и* и *рѣдко 'ъ: жѐнин, пѐлин, ѓѐдини, пеп'ъл, греб'ън;* въ *източния поясъ* пъкъ ще имаме пó-често *'ъ,* а пó-рѣдко *и: жѐнъ'н, пъл'ън, ѓѐдъни, пеп'ъл, греб'ън.*

Но изобщо погледнато тая говорна група — *Ловечъ — Троянъ — Габрово* — е прѣдставена сравнително пó-добрѣ, отколкото другитѣ балкански говори; само че е обърнато повече внимание върху тритѣ главни точки — *Ловечъ — Троянъ — Габрово* — а другитѣ градове отъ сѫщата говорна група (Севлиево, Свищовъ, Сопотъ, Карлово, Калоферъ, Казанлъкъ) се споменуватъ само рѣдко-рѣдко.

Хубаво сѫ досѣща Милетичъ да изтъкне, че въ тая група говори има смѣсъ и отъ *старото о*-нарѣчие, а чудно, какъ не е съзрѣлъ сѫщото и въ *Шуменското нарѣчие,* дѣто смѣсьта е пó-очевидна.

Милетичъ е съгласенъ съ мене, че ловчанското *'ъ* намѣсто неударено *е* иде отъ *„дълго, широко е“,* ала не аресва означението му *съ 'ъ,* а каже, че пó-прилѣга за него знакъ *'e̥.* Не зная, каква фонетична разлика намира Мелетичъ между знакъ *'ъ* и *'e̥,* но ако е въпросъ, да се означи

оня звукъ, що се чува напр. слѣдъ *л* въ думи *ўлей* и *стъкленица,* азъ пакъ твърдя, че най-прилѣга за него знакъ *'ъ* за ловчанския, *па* и за повечето сѣвероизточни говори, защото именно той излиза наявѣ, ако ударението чрѣзъ отметъ падне върху него, безъ да го изясни: *стъклени̂ца, водени̂ца,* съкратени и изговорени по ловчански, не можешъ инакъ написа, освѣнъ: *стъкл'ѣниць, уд'ѣниць*. Но при това пакъ забѣлѣзвамъ, че пишейки *'ъ* за *'е̥* не искамъ да кажа, че *'ъ* се изговаря дълбоко и тъмно както сжщо *ъ,* а тъй, както сѣко омекчено *'ъ,* което вече губи близостьта си съ *ъ* и *а,* а се приближава къмъ *е,* защото мекотата му го прави такова; щомъ изчезне мекотата, излиза на лице пакъ *ъ*- звукъ, както казва и самъ Милетичъ: *съдѝ* (**сѫдить**), *гръдѝ* (**грѫдѫ**) — стр. 183.

Криво ме е разбралъ Милетичъ, ако мисли, че излизамъ отъ нѣкогашно *дълго е,* за да обясня звукъ *'ъ* въ *членната форма (кон'ът)* и въ *мекитѣ женски основи (дин'ъ),* защото азъ тамъ ясно различавамъ едно *фонетично ъ,* произлѣзло наистина отъ нѣкогашно дълго ē, както доказва и сравнението на българското съ сръбско ударение и *едно друго* — да го речемъ — *морфологично 'ъ,* произлѣзло, казвамъ, пакъ отъ нѣкогашно *е* (ала нѐ непрѣмѣнно дълго!) подъ влияние на форми, у които срѣщу *'ъ*-звукъ стои *ъ* като етимологиченъ; тъй че *кон'ът* е произлѣзло отъ нѣкогашно *конет* безъ никакъвъ квантитетенъ примѣсъ, а подъ влияние на *твърдитѣ* основи *(кол-ът, вол-ът),* които сж наложили и тѣмъ обща членна форма *ът: кон'-ът* (Мсб. IV. 314); тъй сжщо и *дин'ъ* отъ нѣкогашно *дине* подъ влиянието на твърдитѣ основи *(рибъ)* — *дин'ъ* (Мсб. III. 320—3); па тъй сжщо у глаголитѣ въ ония говори, дѣто е запазено окончание *'ъ: мол'ъ* отъ по̂-напрѣжно *моле* подъ влияние на твърдитѣ основи *(плетъ).* За членнитѣ форми стоя твърдо и сега на мнѣнието си, но за *глаголнитѣ* и *женскитѣ* форми допущамъ, че може да има въ нѣкои говори (като въ Търново, Шуменъ) и историческо наслонение върху срѣднобългарскитѣ форми на **ѧ**: **молѧ**, **волѧ** (вин. пад.), ако прѣдположимъ, че звукъ **ѧ** се е изговарялъ въ тия говори като 'ъ, 'ę или *'ä.* Ала това не доказва пакъ, че нѣкогашниятъ изговоръ на *ѣ* е билъ широко *ä,* както чудно заключава Милетичъ (184), защото не виждамъ тука никаква връзка между тия два звука (**ѧ** и **ѣ**).

Както по̂-прѣди, и тука М. твърди, че *би* (ни *би* ра̀дус, ни *би* чуду, Ловечъ), репрезентира старобълг. аор. **бы**, а не иде отъ **бѣ** изговорено *бе* и послѣ *би.* Милетичъ и тука нѣма други доводъ, освѣнъ оня твърдѣ неубѣдителенъ примѣръ отъ с. *Батембергъ, Разградско:* мазъта̥ ни *би* пълна със дрехи. Но село Батембергъ е населено съ *дрѣновци,* а въ Дрѣново изговарятъ *ѣ* въ аор. като *е: вървѐ, умрѐ,* та е твърдѣ вѣроятно, че и тукъ *би* стои намѣсто *бе* — толкозъ повече, че самиятъ смисълъ на фразата изисква наистина *бѣ,* а не *бы.*

Въ примѣра „*свентѝ* като слънцё“ отъ Трѣвна не трѣба да търсимъ неорганиченъ назалъ намѣсто *ѣ,* защото *свенти* стои намѣсто *свендѝ,* дѣто *ен* е сжщинско **ѧ** отъ: **свѧнѫти**, кор. **свѧд**; срв. и въ Ловечъ: *нъсвиндѝ* ръженът! *нъсвиндену* жил'äзу, Мсб. III. 307. Сжщиятъ примѣръ

имамъ забѣлѣзанъ и отъ Габрово: вънцити му *свинт'ът,* пъ му никнът зъби. Вѣроятно глаголътъ е полученъ по контаминация отъ кор. **скѫт-** и **скад-**. Къмъ примѣритѣ съ назално ѫ спада и *скрѐнѕа* отъ *Габрово,* който много хубаво се посрѣща съ руската дума *скряга* и по етимология и по значение; срв. и *скрънѕа* отъ *Брацигово.*

Не въ цѣлата група *Ловечъ-Троянъ-Габрово* изговарятъ сѫществителнитѣ родствени като *женà, сестрà, снъхà* и пр. еднакво. Правилото, що го дава М. на стр. 187, струва само за *Габрово* и *Троянъ,* но въ *Ловечъ* се употрѣбява акузативната форма (женѣ, сестрѣ и пр.), *само* кога е придружена съ едно отъ притежателнитѣ мѣстоимения *ми, ти, си, му* и пр. (ут жинѣ му, зъ снъхѣ си, дувѐл систрѣ си). Инакъ реченитѣ сѫществителни изглашатъ на ясно *а,* макаръ да сѫ и въ косвена употрѣба: той води младà *жинà,* има дубрà *систрà;* със *снъхàта* съ ни згуварът, ут *дъштир'à* дубро ни видàх и пр. Въ Габрово дори и *прилагателнитѣ* въ ж. р. ед. ч. се изговарятъ съ тъмно *ъ: бужъ* лижбъ, Мсб. XII. 180.

Къмъ контрахиранитѣ форми отъ Трѣвна, що ги навежда М. на стр. 187, трѣбаше да спомене и за подобни отъ Троянъ, дѣто ги има *много повече,* отколкото въ Трѣвна или другадѣ; тъй напр. ще се каже по троянски: *т'а̄н* намѣсто *тъхен, Ивано̄* майка (Иванова), *кво̄* туй? намѣсто: *какво-е* туй; *дубро̄* да си ѝмът *(добро-е),* чут *го̄* чà тук, намѣсто чут *го е* и пр.

Не само въ *Карлово, Калоферъ* и *Казанлъкъ* казватъ чорбаџѝът ханџията и пр.; тая членна форма е свойствена и на другитѣ говори отъ сѫщата група.

Интересна е формата *неги* отъ Габрово намѣсто *тѣх:* аз ходих у *неги* (192); тая форма до сега ми не бѣше позната отъ никѫдѣ.

Мѣстоименната форма *г'ъ* намѣсто *ѫ* въ Свищовско (192) е навѣрно прѣнесена отъ Рѣховско и Врачанско, дѣто е обикновена.

Новата гробишта (192, отъ Казанлъкъ) не е никакъвъ остатъкъ отъ множ. ср. родъ, както М. и по́-горѣ (стр. 111) твърдѣше, а е напросто нумерална или родова замѣна споредъ това, дали се излиза отъ *новите гробишта,* или отъ — *новото гробище;* та и формата **нокаꙗ гробнща би** била твърдѣ необикновена за старобългарски!

Интересно е да се знае, дали формата *„царигъ-грат"* отъ Трѣвна (192) се държи непосрѣдствено за **царн градъ,** или е нѣщо отпослешно; а че не е *никаква генетивна* форма (намѣсто *цар'а-града*), както твърди М. (193), то е сигурно. По́-старинска ми се вижда подобна форма отъ *Демиръ-Хисарско: цьри* бе *града* обишъл, Мсб. IV. 36.

Милетичъ навежда и сложни форми: *едние, двугине* (193), безъ да казва, отдѣ сѫ, а само ги придружава съ думитѣ: „твърдѣ обикновени" въ балканскитѣ говори; доколкото зная, тия форми не сѫ тъй обикновени и би желателно било да се знае, въ кой балкански говоръ се употрѣбяватъ. — Не само въ *Троянъ,* а почти въ цѣлата говорна група (освѣнъ Габрово, Казанлъкъ, Трѣвна) прилагателнитѣ иматъ *старо краесловно*

ударение: старà, младà и пр. Въ Троянъ даже и *нарѣчията,* наново образувани отъ прилагателни, иматъ крайно ударение: *жалнѐ, милнѐ, грузнѐ, страшнѐ.*

И тукъ намира случай М. да говори за инфинитивни остатъци отъ *Габрово* въ примѣри: за *пити,* за *мити,* за *шити,* за *крити,* за *трити,* за *бити.* Много бихъ желалъ да ми покажеше М. тия примѣри отъ нѣкой *яснозвученъ бълг. говоръ;* тогава щѣхъ да се увѣря, че наистина тия форми сѫ стари инфинитиви. Срв. впрочемъ: *удъ* зъ *питѐ,* отъ Търново, Мсб. XIII. 466.

Тукъ би прилѣгало да се наведе необикновената употрѣба на глаголъ *рача* съ *инфинитивъ* отъ Габрово: рачиш ли *води* иврсікья, Мсб. XV. 27.

Сливенскиятъ говоръ е разгледанъ доста накратко, макаръ и обсегътъ му да не е пó-малъкъ отъ говорната група Ловечъ—Троянъ—Габрово, защото М. брои къмъ сливенския говоръ още и *старозагорския* и *ямболския.* Впрочемъ специално за сливенския говоръ имаме вече една доста спретната студийка отъ П. Панайотовъ (Мсб. XVIII. 607—523) заедно съ образци отъ него, та М. би трѣбало да обърне внимание повече върху другитѣ говори, що причислява къмъ сѫщата група. За особенъ *Auslautgesetz* на сливенското нарѣчие поради изясненото *ж* въ ж. р. и 1. л. ед. ч. сег. не може да се говори, защото не обима сичкитѣ случаи: *ъ* се търпи още не само въ членната форма за ж. р. *кръфтъ, сувтъ* и пр., ами и въ членната форма за м. родъ: *крькъ, вълкъ,* значи „законътъ“ не струва за сички случаи.

ръ освѣнъ въ *едносложни думи* запазва своето старо положение по сливенския говоръ и въ тия четири думи сѐ *прѣдъ ж:* да *връжй, дръжà, пръжа, стръжа.* Това не е забѣлѣзаль и Панайотовъ, макаръ да дава въ статията си доста подробни правила за **ръ-лъ.**

Трѣбаше да се изтъкне пó-хубаво сливенското правило за неударено *ѣ,* споредъ което *ѣ прѣдъ* ударение се редуцира въ *и,* а *слѣдъ* ударение въ *'ъ;* както е казано у Милетича (199), излиза че *ѣ* се редуцира редовно въ 'ę, а само по изключение въ *и.*

Тъй сѫщо и правилото за редукцията на *е* не е добрѣ изказано ни у Милетича, ни у Панайотова, защото не сѫ изтъкнати *условията* отъ които зависи редукцията му въ *и* или въ *'ъ.* Правилото за редукцията на *е* въ сливенския говоръ би се изказало тъй: неударено *е* въ *отворена* сричка гласи *и,* а въ *затворена* — *'ъ;* отъ това правило има твърдѣ малко изключения, които биха се и лесно обяснили възъ основа на сѫщия принципъ или чрѣзъ аналогия.

Къмъ това сѫщо правило може хубаво да се подведе и редукцията или пó-добрѣ *разширението* на *и* въ *'ъ,* което става тъй сѫщо само въ *затворени срички,* та не знамъ дори, дали да говоримъ за *понижба* на *е* или за *подижба* на *и* въ сливенския говоръ. Защото, ако по сливенски еднакво ще се каже и отъ *тъмен* — *тъм'ън* и отъ *мамин* — *мам'ън,* имаме доста основание да излизаме отъ пó-старо сливенско тъм*ин,* — което наравно съ мам*ин* дава еднаквъ резултатъ — *тъм'ън, мам'ън.* Инакъ не

зная, какъ бихме си обяснили толкова случаи съ *ъ* отъ *и*, дѣто никаква аналогия не може се приложи; срв. *кóшнък, хóдъх, хóдъл, испъ́т, маргаръ́т* и пр. намѣсто: *кошник, ходих, ходил, испит, маргарит* и пр.

Горното правило ще ни обясни още и защо въ Сливенъ казватъ *Пенкъни дрехи,* а пъкъ: утидъх у *Пенкини;* защото *пенкъни* като прилагателно се насланя о формата за м. р. *пенкин,* която по правилото ще гласи *пенкън,* отъ тамъ и мн. ч. *пенкъни,* а пъкъ *Пенкини* като сѫществително си е дадено тъй и нѣма какъ да се промѣни у него *и* на *ъ*, понеже е въ *отворена сричка.*

Въ аор. форми *дáдъх, рéкъх* ъ-ътъ не е фонетична замѣна за *о*, както казва Милетичъ на стр. 200, па и пó-горѣ (стр. 82), а е *аналогия* по аористи на *ах (глéдах, пúсах, вúдъх,* па даже и: *кýпъх, мдлъх* и пр.); освѣнъ това звукъ *ъ* намѣсто *о* не е само въ 1. л. ед. число, както прѣдполага М. (200), а и въ *сичкитѣ* лица на множ. число: *дáдъхме, дáдъхте, дáдъхъ.*

Дума *грúнда* за **грѧда** не е достовѣренъ примѣръ за носовъ изговоръ на **ѧ**, понеже се срѣща съ тая форма и ударение въ *румънски,* па и въ самъ Сливенъ си употрѣбяватъ и обикновената дума *гридá.* Дума *гринда* е общоупотрѣбителна по източна България въ смисълъ на *голѣма гредá.*

Едно твърдѣ характерно свойство на сливенския говоръ не е изтъкнато, именно че начално *х* се не изпуща, както въ другитѣ севѣро-източни говори, а се изговаря: *хрумна ми, хленча, Христу, хрупам* и пр.

XI.

Слѣдъ сливенския говоръ Милетичъ дава кратки бѣлѣжки за нѣкои незначителни говори *(Драгижево, Беброво, Върбица* и *Ченге)* и прѣминува къмъ *рупското нарѣчие.*

Милетичъ дѣли рупскитѣ говори само на двѣ групи: *източни* и *западни;* източни му сѫ говоритѣ по *източна Тракия* отъ *Черно море до Родопитѣ,* а *западни* му сѫ *останалитѣ,* и то заедно съ Чепинско, Разложко, Неврокопско, Серско и източно Солунско. Азъ не бихъ ги дѣлилъ тъй. Ако за балканскитѣ говори, дѣто има пó-голѣма еднаквость, приимаме толкова дребни гнѣзда говори, то рупскитѣ говори съ такъвъ широкъ обсегъ и съ такова разнообразие сигурно изискватъ и по разклонена дѣлба, отколкото дѣлба само на двѣ. Та и въ сѫщность това, що ни прѣдлага Милетичъ, не е никаква дѣлидба, защото първата му група — „източно-рупски говори“ въ пó-голѣмия си обемъ падатъ *извънъ крѫга* на рупско-родопскитѣ говори, та не би трѣбало и да влизатъ въ една обща класификация. Азъ бихъ отдѣлилъ прѣди сичко тия говори като особена група *югоизточни говори,* на които нѣма да дамъ име „рупски“, защото много се съмнѣвамъ, дали сѫ наистина такива: съ тѣхната членна форма *о,* съ тѣхното *ќе* намѣсто *ште* и *ир* намѣсто **ѹрь**

както и съ тѣхния *рѣчникъ*[1]) тѣ приличатъ да сѫ прѣнесени отъ западни краища. Най-сетнѣ и да ги приемемъ за рупски, ще трѣба да ги сматряме като *западно-рупски* говори, а не източни; но и тогава ще сме принудени да различаваме пакъ повече отъ двѣ групи рупски говори, понеже както на изтокъ, тъй и на западъ, па тъй сѫщо и на югъ и сѣверъ отъ централнитѣ Родопи има говори, които приличатъ сѐ на родопскитѣ, ала не сѫ такива, понеже имъ липсува главната особеность, по която се отличаватъ сѫщинскитѣ *родопски* говори, именно особниятъ изговоръ на *тъмнитѣ гласни* **ъ, ь, ѫ** и **ѧ**. И тогава бихме имали като центъръ на *рупско-родопскитѣ говори срѣднитѣ родопски планини*, около които се редятъ другитѣ рупски говори. Централнитѣ рупски говори ще нареча *родопски*, а пъкъ околнитѣ ще нареча споредъ положенисто имъ: *източни, западни, сѣверни* и *южни рупски говори*. Източнитѣ рупски говори ще обиматъ, да кажемъ, сѫщитѣ прѣдѣли, които приима и Милетичъ, западнитѣ ще бѫдатъ инакъ нареченитѣ *мървашки* говори по *Мелнишко, Неврокопско, Демиръ-Хисарско* и *Сѣрско*, сѣвернитѣ ще се простиратъ по *Пазарджишко* и *Пловдивско (Пещера, Батакъ, Станимака, Хаџи-Ейлесъ)* и биха се нарекли наистина *павликянски* говори, както ги нарича и Милетичъ, ала да се не разбира подъ това име само *католишкото* население, а изобщо цѣлата область на сѣверо-западъ отъ централнитѣ Родопи; и най-сетнѣ южни рупски говори ще бѫдатъ говоритѣ по *Драмско, Скечанско* и *Гюмюрджинско*. *Чепино* и *Разлогъ* биха съставяли отдѣлни групи говори, както що сѫ говоритѣ съ членъ *о* по източна Тракия. Особено разложкиятъ говоръ трѣба непрѣмѣнно да се отдѣли отъ другитѣ рупски говори, защото съ тѣхъ има само едно общо свойство — непрѣгласено *ѣ* — докато по сичко друго се отличава отъ тѣхъ: **ѫ**=*а*; **ъ**=*о* и *а*; **ь**=*е* и *а*; **ѵръ**=*ѵръ*; **ръ**=*ръ*, **лъ**=*ъ*, **щ**=*шч*, **жд**=*ж* (Банско); *а* и *е* се *не редуциратъ*; 3. л. мн. ч. у глаголитѣ сег. вр. *нѣма т*, членъ за м. р. *о* и пр.

За произхода на характерния звукъ o^a, присѫщъ на родопскитѣ говори, Милетичъ прѣдполага пó-прѣдишна *ударена дължина* (215). Не отричамъ, че сега има донѣкѫдѣ стремежъ у родопскитѣ говори да провличатъ ударени гласни, ала да е билъ тоя стремежъ и причина да прѣгласятъ *ъ* въ o^a, не ми се струва тъй вѣроятно; защото тая ударена дължина трѣбаше да прѣиначи и другитѣ гласни, а не само *тъмнитѣ*. Сѫщинско слѣдствие отъ *ударена дължина* (разбира се, *нова*) съглеждамъ въ нѣкои *помашки говори* по Доспатъ, дѣто намѣсто сѣко *о* се чува *уо*, намѣсто *а* — *ъа*, намѣсто *е* — *ье*, т. е. като че прибавятъ прѣдъ високата гласна съотвѣтна *най-низка*; срв. Мсб. VI, 27—29: *удште, ръàссечи, свьѐта, бръàдва, удгн'а, пъàдна, девудùче, дуòйда, връàну кудн'е*; може би на сѫща причина се дължи и онова *еі* и *и* намѣсто *е* въ *източно-рупски*

---

[1]) Въ тия говори се употрѣбятъ думи, каквито обикновено нѣма въ източнобългарски; тъй напр. съмъ си забѣлѣзалъ отъ Лозенградско и Малко-Търновско: *брига, ручок, сѕа, бенга*, (луничка), *харно, слога, скрина* (крина), *сърт* (било, Bergrücken), *скóкут* (гъделъ), *тронка* (малко), *уштѐл'е* (каменисто мѣсто), *чоха* (сукно), *ѕвиска, нѐрез, бизае* (суче), *нити* (нищелки), па даже и: *кук'а, врейк'а, хуг'е!*

и *павликянски* говори, за което споменува М. на стр. 208. Ср. още: *гудрка, груом, вуол, пулъа'на, дъан'а* (дъне) и пр. от. с. *Ситово,* Рупчосъ, Мсб. XXI. 260; срв. подобно нѣщо въ чехо-словашки и въ нѣкои *словенски* и *чакавски* говори: *gȍura, vȍada, žȅana, sȅastra,* Rad, 77, 40 и *juaje, duan, kuoža, puol,* Rad, 121 стр. 100, 102, срв. и Zbornik za nar. živ. i obič. I, 45. А понеже това нѣщо още нѣма въ родопскитѣ обикновени говори, защото у тѣхъ само *тъмнитѣ* гласни сѫ прѣиначили изговоръ, близу до ума е да се заключи, че тая фонетична промѣна има за основа не квантитета, а само *квалитета* на звукъ *ъ;* зарадъ това азъ си обяснявамъ родопското $о^а$ намѣсто *ъ* като стремежъ *къмъ по̀-ясенъ изговоръ*: говорътъ иска да се оттърве отъ тъмния звукъ *ъ* и приима като прѣходъ звукъ $о^а$, който съединява въ себе си двата ясни звука *о* и *а* — обикновенитѣ замѣнници на *ъ* въ *яснозвучнитѣ* български говори. Отъ тоя срѣденъ звукъ $о^а$ лесно ще бѫде на родопскитѣ говори да минатъ или къмъ чисто *о,* или къмъ чисто *а* — било по вѫтрѣшни звуко-физиолошки причини (артикулационна основа), било по външно влияние отъ други говори. И наистина срѣщаме едното и другото въ самитѣ Родопи: въ *Чепино* и *Широка-лѫка* е вече постигнатъ ясенъ звукъ *о* намѣсто *ъ,* а въ *Рупчосъ* срѣщаме и *а* намѣсто *ъ*: *сан, тàвна, магла, рака, кадри* (кѫдри), *кашта, окацала* (окѫсала), моми *поскапнали;* даже и *фаркнахме, парво!* Мсб. II, 40—42.

За неударено *ъ* Милетичъ прѣдполага въ сички родопски и рупски говори сѐ тъмно *а̥*: той като че не вѣрва на записанитѣ материали отъ Родопитѣ, дѣто неударено *ъ* е прѣдадено вредомъ чрѣзъ *а,* та го прѣправя на *а̥* (218). Азъ бихъ рекълъ пъкъ, че *а* прѣдава по̀-точно изговора на родопското неударено *ъ,* та приимамъ дори покрай другото и тоя признакъ за тѣхна отлика прѣдъ сѣвероизточнитѣ говори. Въ югоизточнитѣ говори, а особено въ *родопскитѣ,* неударено *а* се не редуцира въ *ъ,* (нито даже въ *а̥*), както въ сѣвероизточнитѣ, а пъкъ неударено *ъ* се дори изяснява въ *а;* затова и *оган, гладан, болан, дребан* изразяватъ по̀-добрѣ сѫщинския родопски изговоръ, отколкото *огън, болън, дребън* и пр., както би се искало Милетичу (218).

Родопското изравнение на **ѫ** съ **ѧ** и **ъ** съ **ь** Милетичъ търси въ нѣкакво си *ударено дълго ӓ* та приима дори че и **ь** „*трѣбало да е било дълго въ ударени срички*", за да произлѣзе отъ него *'ъ*. За такова „дълго и широко" *ӓ* Милетичъ разправя на дълго и широко въ статията си за езика на *банатскитѣ българи* (Мсб. XVI—XVII. 407—416), безъ да има потрѣба да се прѣдполагатъ толкова работи, за да се обясни едно явление въ сѫщность много просто. И наистина, безъ да прибѣгвамъ къмъ дълги и широки *ӓ*-звукове, азъ си мисля родопскитѣ говори като едно старо диалектно цѣло, дѣто още открай-врѣме тия четири тъмни гласни сѫ били сродни по звукъ, защото и четиртѣхъ сѫ имали единъ и сѫщи основенъ гласежъ *ъ,* а сѫ се различавали по *назалность* и *палаталность.* Най-старото положение, значи, е било, както си го мисля, тъй: **ѫ** = $ъ_н$, **ѧ** = $'ъ_н$; **ъ** = *ъ*, **ь** = *'ъ;* слѣдъ изчезването на старитѣ

носовки отъ четиритѣхъ звука неминуемо се получаватъ само два: ъ и ′ъ; ъ репрезентира старитѣ *твърди* тъмни гласни **ѫ** и **ъ**, а ′ъ крие въ себе си старитѣ *меки* тъмни гласни **ѧ** и **ь**. Въ противоположность на другитѣ източнобългарски нарѣчия родопскитѣ говори захващатъ изяснението на тъмнитѣ гласни първо, *по-късно* и второ, *наопаки*, т. е. отъ *неударени срички*: докато вокализацията на **ъ** и **ь**, по другитѣ български говори е отдавна свършена, и то като се захванала отъ ударени срички, родопскитѣ едвамъ завършили вокализацията на тия гласни въ безакцентни срички и захващатъ сега съ акцентуванитѣ. Затова навредъ по тия говори неударено **ъ** гласи като изяснено ъ или, речи, като чисто *а*, както и **ь** (неударено) получило разширенъ гласежъ *е* или *ʼа*. А въ ударени срички не се вокализиратъ вече въ *о* и *е*, както би слѣдвало, ако родопскитѣ говори бѣха тръгнали по сѫщи пѫть, както и другитѣ български говори, а се вокализиратъ *различно*, ала сѐ *успоредно*, понеже основниятъ имъ гласежъ е сѐ единъ и сѫщи — ъ. Съ старобългарската, а можемъ каза, съ общобългарската замѣна *о* за **ъ** родопскитѣ говори нѣматъ никаква връзка, та затова въ тѣхъ нѣма и диря отъ *о* за **ъ**;[1]) а дѣто пъкъ има, то е ново нѣщо и винаги въ връзка съ другитѣ тъмни гласни (**ѫ**, **ь** и **ѧ**). Защото чудно сродство има въ родопскитѣ говори между четиртѣхъ тъмни звука **ъ**, **ь**, **ѫ** и **ѧ**, та каквото става съ **ъ**, това става и съ **ѫ**, каквото — съ **ь**, това и съ **ѧ**, та и кога се изясняватъ въ ударени срички, получаватъ и четиритѣхъ винаги еднаква замѣна, съ разлика само че **ъ** и **ѫ** сѫ *твърди*, а **ь** и **ѧ** *палатални*.

Споредъ това най-старото положение ще търсимъ тамъ, дѣто е запазенъ изговоръ ъ и ′ъ за четиритѣхъ гласни, а такъвъ изговоръ намираме въ *сѣвернитѣ рупски* говори (Батакъ) и донѣкѫдѣ въ езика на католишкитѣ българи въ Пловдивско и Банатъ, па тъй сѫщо и въ *Търново-Сейменско*: **ѫ** и **ъ** = ъ, **ѧ** и **ь** = ′ъ; както *мъка, бъз* — тъй и *м′ъко* (**мѧгько**), *л′ъко* (**льгъко**)[2]); *прѣходно* ще е въ ония говори, дѣто не сѫ още напълно изяснени реченитѣ гласни, та се чуватъ малко-много срѣдни звукове $о^а$, $а^о$ или $ъ^а$: *м$о^а$ка, б$о^а$з, м′$о^а$ко, л′$о^а$ко* (Срѣдни Родопи); а пъкъ *завършенъ* или *изясненъ* изговоръ (пълна вокализация) ще намѣриме въ *Чепино* и тукъ-тамъ по *Рупчосъ*, дѣто е прокарана ясна замѣна *о* за ударени **ѫ**, **ъ**, **ѧ** и **ь**: *мока, боз, м′око, л′око*. Въ другитѣ пó-отдалечени отъ центъра говори

---

[1]) За това право има да се съмнѣва Милетичъ (236), че ще се намѣри въ сѫщитѣ родопски говори членъ *от*.

[2]) Тоя *сѣвернорупски говоръ* се вижда най-хубаво въ букваря на *Бусилинъ* или *Бушлинъ*, печатанъ въ Москва на 1844. година (*Бѫлгарски букварь* на иждивеніе московскаго купца, Ангели Николаевичъ Хаджоолѹ изъ града Русчук. Да ся раздаде в дар учащимся юношам. Москва, в университетскѫтѫ печатнѭ). Въ тоя букварь, написанъ съ фонетиченъ правописъ — безъ ъ и безъ ѣ — излиза на лице единъ общъ изговоръ ′ъ за **ѧ** и **ь**, който изговоръ авторътъ (родомъ отъ Батакъ) бѣлѣжи съ **ѭ**: *тѭгалят, глѭдат, мѭсо, мѭко, клѭтва, лѭща, рѭд, тѭшко, трѭска, клѭти коне, посрѭщаме, мѭ, тѭ, чѭсто, чѭдо, жѭтва, шѭта, стрѭшне, язик; лѭко, лѭн, лѭнище, тѭнко*, кога ся *принѭне, пѭшкам, лѭсно, блѭстят, блѭскателни* дрехи. Любопитенъ е цѣлиятъ фонетиченъ и морфологиченъ строй на езика въ тоя букварь, който езикъ се допира и съ централнитѣ родопски говори и съ говоритѣ по Търново-Сейменско, Казълъ-Агачко и Одринско, но въ сѫщо врѣме има толкози общи черти и съ шуменския (съртски) говоръ, че бихъ могълъ само съ тоя букварь на рѫка да подкрѣпя твърдението си за южния произходъ на съртскитѣ села, ако бѣхъ го изброродилъ по-прѣди.

нѣма такава послѣдователность, защото сѫ повлияни, види се, отъ други нарѣчия. И тъй, за да обяснимъ павликянскитѣ *гл'ъдам, чъдо, прийъл, зъл* (**възалъ**), *зък'* (**зать**) и пр. нѣма защо да минуваме прѣзъ *дълго* и *широко ӑ*, а трѣба въ реченитѣ случаи да гледаме запазенъ старъ изговоръ на **ѧ** като *'ъ*, който звукъ подъ влияние на прѣдната съгласна може и да изгуби своята прѣдишна палаталность, та да се получатъ тогава: *зък', зъл, гуръщу,* да *съдна,* да *посъгна, жъден, шъгувам са* и пр. Колкото за *въжа* намѣсто **вѫжѫ** и *тъшко, тъгл'а* (намѣсто **тѧжько, тѧглити**) ще трѣба да имаме прѣдъ видъ, че сѫ могли да влиятъ върху имъ думи отъ сѫщи коренъ обаче съ коренна гласна **ѫ**; тъй насрѣщу *въжа* имаме *въже* (**ѫже**), срв. и *възà* = вързалка, пращилд, Конопчии, Мсб. XIV. 213; насрѣщу *тъшко* стои *тъжно*, **тѫга**, срв. и *болест притажна* = тежка болесть, Ахч. Мсб. II. 79; а насрѣщу *тъгл'а* имаме пакъ **тѫга**, срв. и р. *туго-натянутый;* срв. още: *стъга* = въже за рога, пороже, с. Негованъ (Солунско), Мсб. VII, 477, *растъг* у Маринова, *Градиво,* 28, намѣсто *растег*, както е обикновено.

Споредъ това тъй наречената срѣднобългарска юсова замѣна бихъ обяснилъ нѐ чрѣзъ органическо развитие на едно и сѫщо българско нарѣчие, а чрѣзъ диалектично влияние на родопскитѣ или тѣмъ подобни говори върху книжовниятъ езикъ на второто българско царство: **жѫдьнъ, шѫпа, шѫтати, жѫтва, ѩзыкъ** не сѫ историческо развитие на съотвѣтнитѣ старобългарски **жадьнъ, шапа** и пр., а сѫ си били открайврѣме въ народна употрѣба, само че едва слѣдъ XII. вѣкъ се удостояватъ да влѣзатъ и въ тогавашния книжовенъ езикъ, види се, слѣдъ като сѫ получили по едни или по други причини пó-голѣмо разширение. Който би искалъ да задържи историческото право на старобългарското нарѣчие и за срѣднобългарски, ще трѣба да приеме, че и въ старобългарски езикъ е билъ възможенъ сѫщо такъвъ изговоръ на **ѧ** (= *'ъ*$_н$), какъвто прѣдполагамъ за родопскитѣ говори, и който подиръ XII. вѣкъ слѣдъ палатали *ж, ш, жд, щ, ц* и *ј* затвърдява и се получава отъ **жѧ-шѧ** = *ж'ъ*$_н$*-ш'ъ*$_н$ — *жъ*$_н$*-шъ*$_н$. Това би се подкрѣпяло отъ голѣмото днесъ разпространение на изговоръ *жътва, шъпа* — не само въ родопскитѣ, но и въ *централнитѣ,* па и въ много сѣвероизточни и сѣверозападни говори. Но отъ друга страна тъкмо ония говори, които бихме имали право да считаме за изходище на старобългарски езикъ — *Костурско-Солунски* и *Шуменско-Прѣславски* — *не зиматъ участие* въ срѣднобългарската *юсова замѣна;* тамъ и днесъ още се пази изговоръ *ше-же* за **шѧ-жѧ**, та сме принудени да ги считаме, заедно съ езика на седмиградскитѣ българи, *за репрезентанти на старобългарския периодъ* откъмъ тая страна. Ето защо съмъ пó-наклоненъ да считамъ срѣднобългарската юсова замѣна слѣдъ *ж-ш за диалектна особеность,* а не за историческо развитие на старобългарската фонетика въ тая посока.

Въпросътъ за тъмнитѣ гласни **ъ, ь, ѫ** и **ѧ**, който съставя ядката на вокализма у рупскитѣ говори, е прѣдставенъ непълно и нѣкакъ си разпокѫсано у Милетича. Той казва, че **ѫ** и **ъ** се изговарятъ по общобъл-

гарски като ѣ *само въ източнитѣ рупски говори,* а то и въ *западнитѣ* (мървашки), въ *сѣвернитѣ,* както и въ *южнитѣ* рупски говори е пакъ ѣ обикновена замѣна за ъ и ѫ. Освѣнъ това Милетичъ нищо не споменува за *разложкото а* за ѫ (и ъ), макаръ че инакъ причислява и тая область къмъ рупско-родопскитѣ говори, а пъкъ замѣна *о* за ѣ приписва само на *Рупчосъ* и *Чепино,* когато сѫща замѣна се срѣща и въ *Неврокопско,* именно въ села: *Корнѝца, Брѐзница, Лажнѝца, Осѝково, Гостѝн, Новачовица, Лѐщен* и *Осеново;* вж. Мсб. XVI, 185, 188. Откъмъ тая страна липсува правилно разпрѣдѣление, а пъкъ и сичкитѣ замѣни за тъмнитѣ гласни въ сѫщитѣ *родопски* говори не сѫ споменати. Не срѣщамъ нищо за *назални остатъци* въ тия говори, не срѣщамъ тъй сѫщо и много случаи, дѣто ѫ е замѣнено съ *у.* Примѣри отъ назални остатъци, ако не броимъ ония, що се срѣщатъ по Солунско, има въ рупско-родопскитѣ говори сравнително малко. Азъ сѫмъ си забѣлѣжилъ такива само въ двѣ географски названия: *Уанчмица,* рѣка въ Родопитѣ, името на която навѣрно стои въ етимологична връзка съ **ѧѹьмы**, послѣ *юндол,* име на едно равнище на С.-З. отъ с. *Лжжане.* Чепино, което иде сигурно отъ стб. **ѩдолъ,** изговаряно **ѭдолъ** = *ѣндол* и отпослѣ приведено въ връзка съ **юнъ** — *млад,* отдѣто произлѣзло *ѣун-дол.* Ако бихме искали да си обяснимъ този изговоръ като фонетично произлѣзълъ отъ **ѩдолъ,** бихме имали сѫщи примѣръ, както и при названието на рѣка *Тунџа,* срѣщу което стои отъ една страна старото название *Tonsus,* а отъ друга — *Тжжа* — име на единъ Тунжинъ притокъ — навѣрно пакъ отъ сѫщото старо име *Tonsus,* само въ друго звуково развитие. Вж. Иречекъ, Бълг. княж. II, 373. — Срв. и *зумбо̀,* Срѣднород. овч. 86, Мсб. XIX, обаче тукъ имаме не стб. **зѫбъ** или подобно, а турско-арапска дума *зъмба̀.* За ѧ = *ен* имаме примѣръ отъ *М.-Търново: бенга* намѣсто *пенга* — срв. ср. *пега* и *енза,* Мсб. IX, 150. А неорганически назалъ срѣщамъ въ едно твърдѣ загатно родопско *вѣрую,* обнародвано въ Сол. Книж. 216—217: *зарандѝ* нас, *зарандѝ* вас, *зарандѝ* нашеату какашлиеа (?).

Но друга една замѣна за ѫ въ Родопитѣ е много по-честа, за това и по̀-достойна за отбѣлѣзване, именно замѣна *у.* Доколкото можемъ да се основемъ на записанитѣ материали отъ Родопитѣ, ето въ кои думи се срѣща *у* намѣсто ѫ: *су̀шти, суштото* беашеа̀, Ахч. Мсб. VI, 176; *у̀кус* = понуда, закуска, Ахч. Мсб. VII, 37; *ору̀жеа, кус, скуивам, кути*-шта Ахч. III, 54; *гуз* = безъ опашка, М. Търн. Псп. XV, 447 — може би отъ тамъ — *гузен! бубреци,* Срѣднород. овч. 75, *рукобол* = възнаграждение на овчари извънъ заплатата имъ, ibid. 56; тая дума има и въ *Габрово — ръкобол* и значи: *„облага"; сива голубице,* Рупч. Род. Напр. I, 372. Ако пъкъ земемъ и *Разложкия* говоръ подъ внимание, ще имаме още повече примѣри за ѫ = *у:* тъй освѣнъ обикновенитѣ и познати вечъ отъ другитѣ източни говори примѣри като: *лукав, чубрица,* да *пукна, нужда, гусла, понуда, трудна, утроба, феруглица* (**хорѫгы**), *штукна̀ ми,* въ Разложко се срѣщатъ още: *суд, судник, оскуден, груби* (лице *груби*), *гужва, ружам, трусам* — споредъ както ми ги съобщи г. Молеровъ, родомъ отъ с. Банско.

По въпроса за **ръ-лъ** Милетичъ дава общото еуфонично правило, което може да струва само за рупскитѣ, ала не и за *родопскитѣ* говори, дѣто владѣе неизмѣнно правило, щото гласната да стои *винаги прѣдъ р* и *л: коᵃрст, поᵃрст'сн, гоᵃлчка, моᵃлкна.* Примѣритѣ у него: *троᵃси, кроᵃп, крапандѐл* (220) не доказватъ противното, защото и не е имъ мѣсто тамъ, понеже въ тѣхъ *роᵃ* и *ра* стоятъ намѣсто стб. **рѫ**; сравни и въ централнитѣ говори (дѣто **ѫ** дава *а*): *трасим, крап.*

И тука очаквахъ пó-подробно разпрѣдѣление на рупско-родопскитѣ говори, защото откъмъ **ръ-лъ** тия говори прѣдставятъ пó-голѣмо разнообразие, отколкото сѣвероизточнитѣ.

длег, длего намѣсто **длъгъ** прѣдполага пó-старо **длѧгъ**, защото се срѣща *дл'оᵃг, дл'ого;* срв. *длъшо* въ Костурско-Солунско. Тука е може би нѣкоя стара аналогия (или влияние отъ рум. *de lîngă?).*

Споредъ замѣната за *ѣ* Милетичъ различава *три* групи рупски говори (221), ала на това мѣсто говори само за двѣ; ако приемемъ, че третя група му е Разлогъ съ изговоръ *ё* за *ѣ,* за който говори на стр. 223, то пакъ не сѫ изчерпени сичкитѣ замѣни за *ѣ,* свойствени на родопскитѣ говори, защото имаме и една, тъй да кажемъ, *западнобългарска замѣна* за *ѣ — е (Чепино* и *Широка-лѫка),* която тъй сѫщо трѣбаше да се спомене заедно съ другитѣ. Милетичъ като че иска да припише на Чепинско сѫщи изговоръ за *ѣ,* какъвто е въ Банско (224), за това и не говори на особено за *ѣ = е.*

Въпросътъ за *ѣ* въ рупскитѣ и родопскитѣ говори е прѣдставенъ у Милетича нѣкакъ-си разфърляно, та и не е обърнато внимание на сички диалектни особености откъмъ тая страна. Тъй напр. не срѣщнахъ да се споменува за изключителенъ изговоръ на *ѣ* като *е* и въ самитѣ родопски говори, дѣто крайно *ѣ* има гласежъ на чисто *е,* щомъ е подъ ударение: *дѐ, кадѐ, дѐту, дѐну, дѐсу, дубрѐ, злѐ, блаѕѐ, среадѐ, двѐ, бѐ* (бѣ); послѣдната форма тъй е редуцирала своето крайно *ѣ,* че въ нѣкои мѣста се получава намѣсто него *'оᵃ* — като да е **ѫ** или **ѧ**: мой бабайку ни *бьоа* кеатѝпин, Мсб. I, 131. Срв. още: *бьоах, бьоаше* (бѣх, бѣше) въ Ахч. Мсб., IX. 38., па тъй сѫщо и въ букваря на Бусилина: *бѫх, бѫше, бѫхме,* но и: *рѫтка* нам. *рѣдка,* стр. 87. У Милетича не срѣщаме правилно и строго разпрѣдѣление на родопскитѣ говори споредъ *ѣ,* което би внесло малко повечко свѣтлина въ тоя хаосъ, който владѣе въ досега записанитѣ материали отъ тия краища. И слѣдъ неговата хубава студия върху родопскитѣ говори науката не ще знае, какъ да гледа на тия (разни означения за *ѣ, еа, ᵉа, ьа, ia, е)* въ Мсб., що се срѣщатъ сè отъ една родопска область — да речемъ отъ Рупчосъ. Ако Милетичъ се не уповава на досегашнитѣ записвачи, както казва, длъжность му бѣше да поправи грѣшкитѣ имъ, та да направи пó-достовѣрни досегашнитѣ материали отъ Родопско, па и да упѫти на пó-добрѣ бѫднитѣ записвачи на диалектиченъ материалъ отъ тия прѣинтересни краища.

Къмъ лабиализиранитѣ случаи (228) М. трѣбаше да прибави твърдѣ обикновената дума *ѵуме* намѣсто *име* — тъй позната и отъ дакобългар-

скитѣ молитви; пъкъ *у*-то въ *нув́ăста* не е лабиализация, а старинско *о* намѣсто *е,* и тогава формата е интересна заради етимологията на думата. Ако бѣше лабиализация, щѣхме да имаме *н́ув́ăста;* срв. и *нувѐста* отъ Рупчосъ, Мсб. II, 55.

Въ отдѣла за съгласнитѣ не е изтъкнато характерното свойство на родопскитѣ говори, да запазватъ сѣко *х* на своето мѣсто. Къмъ тая консервативность на тия говори, къмъ *х* прилѣгаше да се прибавятъ нѣколкото случаи, дѣто *ј* дава *х: хи, нехи, н́хин, хим* намѣсто *ји, нeји, нeјин, јим, змех* намѣсто *змей, хми* намѣсто *јми,* па може би и *ках* намѣсто *кај* отъ *каде,* Мсб. V., 80. Замѣната на *х* съ *ј,* за която навежда М. примѣри на стр. 233: *знајме, дадојме,* не е свойствена на родопскитѣ говори — па и примѣритѣ сѫ отъ *Хасковско.*

По въпроса за члена очаквахъ отъ Милетича повече свѣдѣния, именно очаквахъ да ни опрѣдѣли областьта на *тройния членъ,* защото не̂ сички рупски говори го употрѣбяватъ; послѣ можеше да ни каже и обсега на ония говори, които употрѣбяватъ различна членна форма отъ срѣднородопската. Милетичъ отказва членъ *-о* на рупскитѣ говори; но той би ималъ право само тогава, ако подъ *„рупски говори“* разбира само тѣснородопскитѣ говори, дѣто наистина членъ *о* не е допустимъ вечь по самото фонетично свойство на тия говори — да не вокализиратъ ъ въ *о.* Обаче щомъ подъ понятие „рупски говори“ вмѣстимъ сичкитѣ „югоизточни“ говори съ непрѣгласено *ѣ,* както приемамъ азъ и както е право, тогава ще трѣба да допуснемъ, че у много отъ тѣхъ членъ *о* си е тъй домашенъ, както и у много сѣвероизточни говори. Тъй напр. голѣма часть отъ *източнитѣ рупски* говори, които и инакъ иматъ западнобългарски свойства, употрѣбяватъ членъ *-о;* членъ *о* е свойственъ и на нѣкои *солунски говори (Сухо, Зарево, Висока, Киреч-кюй),* а пъкъ по *цѣлъ Разлогъ* друга членна форма освѣнъ *о* и нѣма. Тукъ и не говоря за *Чепино,* дѣто по извѣстната звукова замѣна *(ж, ъ = о)* ще се получи *подъ ударение* членъ *ȯт* или *ȯ.* — Интересно щѣше да бѫде тъй сѫщо, ако знаехме, въ кои рупски говори владѣе *цѣла* членна форма *ът, от, ат,* и въ кои — *скратена* — *ъ, а, о.*

Въ връзка съ членната форма въ самитѣ родопски говори М. трѣбаше да отбѣлѣжи една твърдѣ характерна особеность, която даже би подкрѣпяла неговото мнѣние за произхода на членъ *а,* ако би се срѣщала въ говори съ такава членна форма. Думата ми е за членни форми като *старцат, дгн'ат, в'атрат* въ Рупчосъ (Мсб. XI., 73), дѣто членъ *ат* се прибавя къмъ *скратената основа старц-, вътр-* а не къмъ цѣлата, както бива обикновено въ другитѣ български говори. Споредъ Ст. *Шишкова* (Род. Напрѣдъкъ I., 202) тая особеность се срѣща въ область *Ропката* (Рупчосъ), дѣто суфиксно *ъ* и *е* си изпада правилно въ членната форма: *пеатлъ^{а}т, урлъ^{а}т, увнъ^{а}т, бусилкъ^{а}т, курмъ^{а}т* и пр.

За *членуванитѣ прилагателни* М. казва твърдѣ малко на стр. 239, та би помислилъ човѣкъ, че откъмъ тая страна владѣе пълно еднообразие

по рупскитѣ говори. Но въ сѫщность разнообразието и тукъ е голѣмо, както и у сѫществителнитѣ; защото нѣмаме само *дубриіат, дубриіас, дубриіан,* както бѣлѣжи М. (240), а имаме още: *гулемеж, третеж* — въ *Радне-Махала* (Старо-загорско, рупски говоръ), Мсб. X., 153, имаме: *белйе, благйе, гульамис* — въ с. *Либяхово* (Неврокопско), тъй сѫщо рупски говоръ, Мсб. XV., 53, крит., имаме: *пъарват, другат, третат, четвъартат, петат* и пр. въ с. Орѣхово, Ахч., Мсб. XI., 139, което се потвърдява и отъ Ст. *Шишкова,* Род. Напр. I., 205: *сѐлцкъ^{a}т, високъ^{a}т, царскъ^{a}т.* Срв. още: *Длибокат-дол, Пашуван-пужар, Белат-дол, Високан-камен* — географски названия отъ Рупчосъ, Род. Напр. I., 95. Значи, имаме *пълно изравнение* между сѫществителни и прилагателни въ употрѣбата на члена.

Къмъ дуалнитѣ остатъци (246) хубаво прилѣга и *глезна* отъ *Разлогъ,* Мсб. VII., 109: коси скубе, та им *глезна* вие.

хми не ще е метатеза намѣсто *хим* (228), а е по-добрѣ творителенъ падежъ **ими**, употрѣбенъ намѣсто дателенъ, както и *ними* въ югозападнитѣ говори изпълнява сѫща служба. А може да е и *контаминация* отъ *хим* + *хи* — както е ломско-врачанската форма *имги, мги.* А самото *хи,* както и общобълг. *ги* не е отъ **ихъ**, както приима М. (251), а е отъ *дуалната форма* за ж. и ср. родъ **и**, употрѣбителна още отъ XIV. вѣкъ за мн. число; срв. *Троянска прича:* **цѣнтѣше и Аѩксъ** — думата е за *кораби.*

Между генетивнитѣ форми на стр. 240 има и такива, които не би трѣбало да се навеждатъ, защото самото имъ синтактично употрѣбение ги туря извънъ крѫга на стария род. падежъ. Не е доста само едно окончание *а* у сѫщ. м. р., за да ги земемъ веднага за остатъци отъ старъ генетивъ, а трѣба да сме увѣрени, че формата, що я навеждаме за такъвъ падежъ, наистина стои въ непосрѣдствена *морфологична* и *синтактична* връзка съ него. Споредъ това примѣръ: познах та *по гласа* е за мене съвсѣмъ обикновена членна форма, дѣто *а* замѣстя — сѐ едно дали фонетично или графично — звукъ *ъ*, ала не е *никакъвъ генетивенъ остатъкъ,* защото подобна синтактична ставка **по гласа** старобългарски не е оправдана. Тъй сѫщо не е род. падежъ и примѣръ: от *турската цар'а,* както показва и самиятъ членъ. Такива неправилно схванати форми сѫ още: че ште бъдеш *млада зет'а,* той си държи *кървава ханџара,* за *дене* по десет пъти. Къмъ примѣра: немаш *п^{о}ат'е* срв. още: *докупа* нема, Рупч. Мсб. IV, 53; сляпа баба дету удари *ляка* нема — отъ М. Търновско, Псп. XV., 446; Ут съ^{a}ньа *свъата* н^{е}а види — отъ Рупчосъ, Род. Напр. I., 35, а къмъ прѣдложнитѣ генетиви много хубавъ примѣръ е *съ стрън* (gen. pl.), що го навежда самъ М. въ Стар. Нас. 124 отъ *Одринско.*

Дателнитѣ форми: *татковем кòн'ът, Петковем къщата* не сѫ образувани по *нашем(у), твоем(у),* както прѣдполага Милетичъ (242), а сѫ сѫщински дателни падежи за *множ. число* отъ субстантивиранитѣ прилагателни *таткови, Петкови.* Това се вижда явно и отъ подобни

форми при сжщ. отъ ж. родъ, що ги навежда М. на слѣдната страница: *зех майчинем* хурката, у *Иванкинем* къштата, *Ванкинем* кучето.

Къмъ остатъцитѣ отъ *творителенъ* падежъ спада и *греахум:* то еа *греахум* стàналу (Ахч. Мсб. VI., 199) и значи: *по погрѣшка.*

А за *прѣдложенъ падежъ* нѣма приведени у Милетича никакви примѣри, докато има толкова много *нарѣчия* на ѣ: *нице, среаде, праве, криве,* както и сичкитѣ числителни на *-сте: дванадесте, тринадесте* и пр.

Родопскитѣ форми за множ. число у сжщ. м. и ж. родъ, не е изтъкналъ доволно Милетичъ. Той споменува само пжтемъ форми като бързи *кòн'а, моıа рàтаıа, пилце* — безъ да имъ придава нѣкое значение, а за подобни форми отъ ж. родъ и не споменува, освѣнъ общата — *овце.* Въ родопскитѣ говори обаче владѣе правило, споредъ което сичкитѣ сжществителни *мжжки* и *женски* родъ *мека основа* окончаватъ въ множ. число на *е* или *'а* — споредъ както се изговаря неударено *е,* тъй че имаме не само *пилце, рàтаıа,* кòн'а и пр., но и: *душè, кò^а^шт'а, крỳш'а* и пр. Срв. *телцѐте,* отъ Чепино Мсб. XV., 40, *конце, Неврокопско,* Мсб. XV., 23; колку са *концеа,* толкува *момцеа,* Мсб. VI., 189, *турце, папуце,* Дем. Хис. VII., 99, *свѐште,* Ахч. XII., 31, *пашѐ,* VI, 180, *беалè* (белѝ), VI., 198, *ıудаıѐ, парчè* (ж. родъ!) ibid. 139, 142. Тая множествена форма е прѣнесена и на сѣверъ по Шуменско, Русенско, та я има дори и въ Свищовъ: *свитцè, пилцè, свиштè* — та и *коıè,* намѣсто *кои.*

Щомъ М. се не спира върху тъй разширена форма за мн. ч., каквато е формата на *е,* разбира се, че не е останало мѣсто за други порѣдкоупотрѣбителни форми за мн. ч. ж. р., каквито се срѣщать по Солунско *(жѐнъ)* и по Серско *(жèну);* вж. Псп. XVII., 322, XIX.—XX., 258, и LVI., 574.

Частицата *ин,* употрѣбителна въ Хасковско намѣсто *най* (т'ва-ј *ин*-мъчно), е отъ турската суперлативна частица *хем, ем, ен.*

Покрай третьо личното мѣстоимение за ж. р. *т'а* въ Родопитѣ е употрѣбително, и даже по-обикновено и *та.*

Мѣстоимение *будин, буднò* Милетичъ тълкува съвсѣмъ криво — отъ нѣкакъвъ-си императивъ **боудн** (?) + **инъ** (257); не, тука имаме съединение отъ частица **бо и єдинъ** и съставътъ на тая дума е сжщи, какъвто е и на словенското *boden* — съ сжщо значение. Вж. у мене Мсб. XVIII., 358.

Въ отдѣла за спреженията на глаголитѣ М. трѣбаше да изтъкне едно важно отличително свойство на родопскитѣ, па и рупски говори, споредъ което глаголитѣ на *увам* пазятъ старото сп *о,* разбира се, когато е подъ ударение, та имаме: *цардвам,* да *уминдва,* да са *излеакдва* (Мсб. V., 139), да гу *жеалеатдват* — *,пилатуват'* = убиятъ — Мсб. II., 277.

Окончание *-м* у глаголитѣ по I и II спр. не ще е дошло отъ западно-български въ рупскитѣ говори, защото нѣматъ допиръ съ такива

говори, отдѣто биха могли да го зематъ; то си е самородно тамъ и тепърва сега се поражда, та и не е прокарано още врѣдъ.

н'ато въ изречение: *н'ато го туз* (264) не ще е отъ **нѣстъ**, а е криво написано въ Род. Ст., кн. 3., отдѣто го зима Милетичъ; трѣбало би да бѫде: *н'а того ту!* Старинска е формата *ним'аше:* Мсб. I., 27, **не нимѣаше**, па тъй сѫщо и *им'аше:* сичко си Сту'ан *им'аше,* моаску си д'ате *ним'аше* — отъ основа **нимѣ-**, докато въ другитѣ говори е обикновена по-новата основа *има-*.

И тукъ повтаря Милетичъ да твърди, че въ частица *рӓ* или *р'а,* що я чулъ въ Сакаръ-планина, се крие старобълг. аор. **рѣхъ** (265). Както *р'а,* тъй и *бише,* па тъй сѫщо и *„свършивши“,* що ги навежда на стр. 266, не сѫ никакви старини; *бише,* както се вижда отъ фразата: „е, тој *бише* веќе, таꙗ работа се сврши“ е може би контаминация отъ *бы* и *бѣше* подъ влияние на турската фраза: о *битти! — сврши се,* а пъкъ *„свършивши“* не вѣрвамъ да е народна форма.

Аористната форма *бјо* — да не бјо хо̀дил, да не *бјо* галил, Мсб. I, 32, е отъ обикновената аор. форма *б'е, б'а,* вокализирана тъй като да бѣше *б'ъ*. Такова *'о*ª или *'о* отъ *ѣ* се срѣща и въ имперфектната форма на сѫщия глаголъ: ни *бьдха* пугармеавали, Ахч. Мсб. VI, 176, както и въ двѣ-три други думи, дѣто се прѣдполага *ѣ: рьдпеай,* Ахч. Мсб. VI, 192, *міоªхчина,* Рупч. „Слав. Гори“, II, 54, *ньоªнни* ми *ньоªнни!* Ахч., „Род. Напр.“ I, 233, намѣсто *нѣнни! л'отву* = на шега, срв. **лѣтьѭ**. Тия замѣни на *ѣ* съ *'ъ* като че сѫ общородопски, както се вижда и отъ букваря на Бусилина. — Къмъ сѫщата глаг. форма **бѣхъ** нека забѣлѣжа още, че въ *Рупчосъ* се срѣща и изговоръ *бах* — както въ *Тетевенъ* и *Пирдопъ* (ловил *бав,* Псп. XLV—VI, 591): аку *бах* знала, аку *бах* нагорея варвеала, аку *бах* по̀гулеама — „Род. Напр.“ I, 107.

Една твърдѣ интересна форма за 2 и 3. лице имперф. е пропусналъ да спомене Милетичъ, форма свойствена на нѣкои *Рупчоски* говори: *дума'а, варъв'а'а* — намѣсто *думаше, вар'в'аше,* Слав. Гори VII, 45. Азъ мислѣхъ най-напрѣдъ, че тия форми сѫ погрѣшно прѣдадени; но щомъ ги срѣщнахъ на много мѣста въ списание „Родопски Напрѣдъкъ“, отнесохъ се писмено къмъ самия му редакторъ, г. Шишкова, и той потвърди, че наистина така се изговарятъ реченитѣ форми въ нѣкои села отъ Рупчосъ. Отпослѣ въ една своя студийка върху *„Рупския говоръ“* (Род. Напр. кн. V—VIII) изрично споменува за тая форма, че се употрѣбява „въ села *Орѣхово, Малево* и др.“ стр. 246.

На стр. 269—70 Милетичъ обяснява разнитѣ частици *за бѫдно врѣме* въ рупскитѣ и родопски говори на сѫщи начинъ, както и въ Мсб. II, 221, XVI—XVII, 430—431. Само за *за* дава сега и друго прѣдположение, че може да е отъ *зам-да,* а то отъ *зем̑-да — зема-да,* което обаче не е по̀-приемливо отъ първото. За частица *са* казва, че не е доволно обяснена. И наистина отъ сичкитѣ разнобразни частици за образуване бѫдно врѣме по българскитѣ говори най-голѣма мѫка за обяснение даватъ *за* и *са*. И азъ съмъ мислилъ върху тѣхъ и струва ми се

нито *за-да* нито *зам-да* нито пъкъ **къза** ще ги обясни. Менъ ми се струва, че и тукъ ще трѣба да прибѣгнемъ къмъ чуждо влияние, както често въ балканскитѣ езици, за да обяснимъ нашето *са* (па и *за*), именно къмъ *новогръцката частица* θὰ (отъ θέλω), която служи тъкмо за сжща служба: θὰ λύω, θὰ λύσω. Основа за прѣдположението си намирамъ първо въ звуковата прилика на двѣтѣ частици и второ въ това обстоятелство, че *са* (както и *за*) се употрѣбява, или поне иде, отъ нашитѣ южни говори, непосрѣдствени съсѣди на гръцко население.

„Рѣдкитѣ случаи“ съ инфинитивъ слѣдъ *ште* въ Родопитѣ: ѩ ти шта *каза*, ѩ та шта *на̀* и пр. не сж обикновени футурни форми, както ги схваща Милетичъ, а сж форми за II бждно врѣме — *бждно неопрѣдѣлено,* само съ тази разлика, че помощниятъ глаголъ стои *прѣдъ,* а не *слѣдъ* инфинитива, както въ общобългарски. Впрочемъ такова положение се срѣща и въ други български говори: *ний-штем му каза,* значи сжщо, каквото и *каза щемъ му*. Обаче примѣритѣ у Милетича (272): же ти *до̀не,* за ти *за̀не,* за му *одне* ми се виждатъ твърдѣ необикновени и по форма и по ударение, та не бихъ ги считалъ за II бждно врѣме, а за обикновени футурни форми, дѣто *до̀не, за̀не, одне* замѣстятъ 1. л. сег. вр. намѣсто *доднем, за̀нем, однем*. Сжщо тъй не е инфинитивъ и *лъ̀га:* не мога да *лъга* (272), макаръ и да съвпада съ него по форма; *лъга* тукъ стои намѣсто *лъжа,* както и да *раздрега* намѣсто *разрежа* (161) и *одр'ъгъм* наместо *одрежа* (262). Съмнителенъ ми се струва инфинитивътъ и въ *додне:* търчи ми *доне* мотиката; вѣроятно е тука скратенъ *императивъ: доднес*. Подобенъ императивъ имамъ забѣлѣжанъ отъ *Т.-Сейменъ:* търчи ми *додни* вода! — Залисанъ въ тия съмнителни инфинитиви, Милетичъ не обърналъ внимание върху по́-интересната употрѣба на *инфинитивъ* съ глаголъ *шт'ах* безъ съюзъ *да,* както не е обикновено въ другитѣ български говори:

Да бѐше кѝтка в градѝнка
Фльагна штеах, ушкоди̇ца та *штеах,*
На глава *та штеах закѝчи*
Л'у кадѐ ход'ам, девоіку,
Сас тебе да са растоажвам;
Да беше зимна 'абалка
Фоарли штеах, удбруси та штеах,
Та та *штеах тури,* девойку,
Фаф дѐсна моѩ па̀зушка.

Ахч. Мсб. XII, 28.

Къмъ причастията на *-л -ла -ло* Милетичъ трѣбаше да спомене любопитнитѣ *удвоения* въ нѣколко такива форми: *билѝли, дошлѝли, отишлѝли,* твърдѣ характерни за родопскитѣ говори и произлѣзли само у причастия *съ ударение на крайната* сричка; и, види се, за да се избѣгне това краесрично ударение у причастията, удвоява се крайния слогъ.

Нѣма нужда и да споменувамъ, че форма *„свършѝвши“,* що я чулъ Милетичъ въ с. *Кетенлѝк* (Хасковско), не е народна. Ако я пъкъ наистина има, тя не може да се нарече единствена, както я нарича Милетичъ

(274); азъ познавамъ една много хубава и несъмнѣно старонародна причастна форма за минало врѣме, употрѣбителна въ източна България (Ловечъ и другадѣ), именно: *непитàш:* ти ходиш на лози *непитàш,* ама ште видиш! Макаръ и тъй окърнена, тая форма е сигуренъ архаизмъ намѣсто **не пытавъше**. У южнорускитѣ българи се употрѣбява едно дѣепричастие на *ав,* което стои още по́-близу до дѣйствителното причастие за минало врѣме: *ненаjздав* и значи: безъ да видишъ, безъ да знаешъ, безъ да си увѣренъ, неволно; вж. Этногр. Обозр. год. X. кн. 4, 119. Па и общобългарското нарѣчие *скришом* крие въ себе си като че ли старо причастие **съкрывъше**, както хубаво се досѣща Дриновъ, рецензирайки книгата на Калина (Псп. XL, 668.). Може би и нарѣчие *скокниш,* що се употрѣбява въ Тетевенъ, е тъй сѫщо такова причастие: чизми, да ги обуеш от тавана — *скокнѝш!* И прилагателно *мълчашна (малчеашна* вода, Род. Напр. I, 226) прилича да крие въ себе си причастие **млъчавъше**, ала може да се произвежда и отъ дѣепричастие *мълчашки* или *мълчешки.*

Тукъ трѣбаше Милетичъ да каже нѣщо и за *дѣепричастията* въ родопскитѣ говори, които сѫ несъмнѣно по́-жизнени, отколкото старитѣ причастия, па сѫ и запазили такава форма, която би могла да ни служи за образецъ, кога творимъ подобни форми въ нашия книжовенъ езикъ; срв. *ходеаштѝм, идеаштѝм, викаштѝм, припускаштѝм,* Мсб. V, 139, *свирештим* дукарал вудата, XI, 146, спуснал са *таркалештѝм*, Чеп. XII, 218, *куцаштѝм* флеазе, *рукаштѝм* гу фиратъ Ахч., XV, 150, 151, *викашту̀м,* Драмско, Мсб. VIII, 279, *носештѝм,* Мсб. XIX, Срѣднород. овч. 40.

Между indeclinabilia M. навежда купъ любопитни нарѣчия и прѣдлози, употрѣбителни въ Родопитѣ, ала нѣкои доста обикновени и характерни за тия говори липсуватъ. Тъй напр. нѣма *ʻаце* (има само *гако*), *висдцеа, опацʻа* (на опаки), Род. напрѣдъкъ, I, 158, 248, *длибоцʻа* (Кой ти извади укоту? — Брат ми. — ʹА са пак чуда оти ʻа *длибоцʻа,* Ахчелеб., Мсб. VI, 188.), *дʻолцеа* (нѣйдѣ), *шʹолъцеа* (нѣщо), *шовдеа* (сѫщо), Род. Старини III, 58—59; *кривʻа: кривʻа* воʻрви, *правʻа* флиза, Ахч. Мсб. VI. 186, *лʹотву:* тебʻа шта *лʹотву* да коʻлнам, Ахч. Мсб. VII, 42, *одавʻа* = прѣди малко, Ахч. Мсб. IV. 181; *одавʼа* обяснява хубаво и сѣвероизточното нарѣчие *одѐве* съ сѫщо значение, въ което *е* намѣсто *а* ще е асимилация по слѣдното *е;* срв. р. *да̀вича,* сѫщо значение; *гʹом, гʹоа, гʹоі* = ужъ, употрѣбително въ Родопитѣ нѐ по-малко отколкото въ Шуменско (144); *сетнук* намѣсто *сетне,* Чепино, Мсб. XII, 215, *насиъдѐ, настука* = насам, *Търн.-Сейменско; наска̀ = нататък* ibid; *среадѐ:* Апостул Павеал флеазе ф *среадѐ* льудьетеа, Мсб. II. 277; *тей* намѣсто *тъй* (Мсб. VIII. 141, отъ Рупчосъ), употрѣбително въ тая форма и у павликянитѣ; *кут* = при, види се *„код“: кут* него вечерай, *кут* него прѝлегни, Разлогъ, Мсб. VII, 111. Изпуснато е въ той отдѣлъ и нарѣчие *фрит, фрʹут* (вред), употрѣбително и за мѣстоимение: *сички;* споменува се само дѣто е дума за звукъ ѫ, а думицата е твърдѣ характерна за родопското нарѣчие. Не

по́-малко характерна е и друга една частица съ исто значение: *ката,* позната и въ другитѣ български говори, ала само кога се изказва врѣме: *ката* неделя, *ката* ден, *ката* година; въ Родопитѣ обаче тая частица има по́-разширена употрѣба и почти замѣстя мѣстоимение *секи: ката* хаир и *ката* хубаву ѥ ут господа; *ката* н°ашту сл°адиш ли гу млогу, станва кату за́кун, Ахч. Мсб. I, 152; 154; Ние штим млогу да иштим: на *ката* братче и конче, старехи маіци два коне, Мсб. IX, 47. Липсува и мѣстното нарѣчие: *ту́ва, туф* и *ту́зи* = тука, Мсб. I. 150; един ут *туф,* друк ут там, Мсб. IX. 148. Не е споменато и любопитното нарѣчие: *удупур°ан = срѣщу, насрѣща, отсрѣща,* Ахч. VII, 38. Тъй сѫщо и *каквѐ: каквѐ да хи тро°сим,* Мсб. I, 141., съ значение на *какво, как;* отъ тука е навѣрно и *павликянското как'ѐ* намѣсто *как.* Повечето отъ тия нарѣчия сѫ и хубави примѣри за старъ *мѣстенъ падежъ: пра̀ве, криве, іаце, длибоце, сра́дѐ, ода̀ве,* па тъй схващамъ и *каквѐ.* Частица *л́у* (или *л́ух*) е тъй сѫщо твърдѣ характерна за родопскитѣ говори, но отъ единствения примѣръ у Милетича не излиза на явѣ значението ѝ; а тя значи: 1) сѫщо, каквото и софийското *„етѐ“;* 2) *„туку“, „щомъ“;* 3) *„олеле!“* Въ това послѣдно значение се употрѣбава и въ другитѣ южни говори (Старозагорско и Сливенско), па и въ Шуменско: *ул́ул́у!* (Ostbulg. 284); *тек* значи *са̀мо: тек* да ни і°а гладну, Устово, Мсб. I, 120; *на кама̀ра* значи *наедно:* ше урем *на кама̀ра* (срв. ч. *dohromady),* Чепино, Мсб. III, 202; *сичкаде* въ значение на *сичко* и *сѣкждѣ*: *сичкаде* та сам прувадал, *сичкаде* ми си св°аршувал, Устово, Мсб. II, 133. Тая думица е навѣрно произлѣзла по аналогия на *вред, фру́т; дру̀гуш* или *другаш* не значи *други пѫть,* а *„едно врѣме“: другаш,* егà врагоа̀т ходел като челѐк по земьоà-са. Мсб. I. 101; *другуш,* га бил свети Гьорги чилеак на зеамьо-са, Мсб. I, 118; *на̀хлуп* = по очи: леага *на̀хлуп* Ахч. Мсб. II, 170.

Къмъ *прѣдлозитѣ* струва да се прибави необикновеното употрѣбение на *о́сту, дену, десу* въ смисъль на *при:* госпут' та °а дувел *десу* нас; соаднал *дену* негу, Ахч. Мсб. VI, 174, 177. Срв. и въ Шуменско: царя ги пувелъ и завелъ *дѣту* хуркитѣ писани, Сборн. Бончевъ, 75.

XII.

За по́-пълна характеристика на родопскитѣ говори Милетичъ трѣбаше да спомене още и слѣднитѣ особености на тия говори:

1) Особената форма за умалителни имена м. родъ на *ек,* твърдѣ често употрѣбителна, докато въ другитѣ източни говори е съвсѣмъ рѣдка: *чеахчеак* (отъ *час),* Ахч, Мсб. I, 130, *ста̀рчеак,* I, 149, *коажеалчеак* (кѫжелче), III, 75, *петелчеак, бусилчак,* IV, 26, 125, *зьотьчеак,* V, 32, *лишеаньчеак* (нишанче), VI, 173, *камеанчеак* (камънче), VI, 176, *синьчьоак,* IX, 146, *кореаньчеак, гробчеак,* XI, 163.

2) Характерна е тъй сѫщо и умалителната форма за сѫществителни женски родъ на *инка: главѝнка, рачѝнка, дечѝнки, корѝнки,* Дем.-Хис.

Мсб. VII. 101. *Бабинко* стара! *улйнка* (отъ улйна, ульоа̀), *Рупч. Слав. Гори*, IV, 41—42. Па както сѫществителни, тъй и *прилагателни* приимать сѫща форма за умаление: *алеанку* и *шеалиеанку*, *моранку* и *куприннеанку*, Ахч., Мсб. XVI—XVII, 386. Тъй сѫщо се умалявать и *страдателни причастия:* деавойко мари хубава, меахнат (мѣзатъ) ти буски *хапанки*, меахна ти снашка *свиванка*, мᵉахнат ти іочи *л̓убенки*, Мсб. V, 33.

3) За забѣлѣзване е честата употрѣба на суфиксъ *иште* за произвеждане увеличителни имена *безъ разлика на родъ: кд̀ниште, главѝште, д̀ганиште, коаштиште, чу̀диште, гу̀глиште, арàпиште, дᵉàвулиште* — Ахч. Мсб. IX, 146—7; *забишта* като *иглишта*, пак *неактишта* като чеангелеа, Мсб. VIII, 215.

4) Съвършено отсѫтствие или рѣдко употрѣбение на притежателното мѣстоимение *си*, което се замѣстя съ съотвѣтното *лично* мѣстоимение: ага още ходеаше госпуть сас свеатата *му* майка бугуродица; *та* (тя) отиде на дума *хи;* то ᵉацᵉа галило майка *му* = много обичало майка си, Ахч. Мсб. V, 239.

5) Липса на прѣдлогъ *на* въ нѣкои случаи, когато по другитѣ източни говори се употрѣбява: да та прудадем на *мума меасту,* Мсб. II, 136; *сестра меасту,* Ахч. Мсб. IV. 148; на *борна меасту* свеатеаше, Мсб. III, 78; миноа *удвоадна страна;* Ахч. Мсб. VI, 176; нашоал са *удвоадна страна;* Ами сам, майчо, загалил *утвоадна страна бел Дунав,* болгарско малко момиче. Рупч. Мсб. IV, 26; меасат (мѣзатъ) *развалена хавоа,* Ахч. Мсб. I, 155.

6) Най-накрай родопското нарѣчие се отличава отъ другитѣ български говори и по *своя рѣчникъ,* та би трѣбало за пълна характеристика да се обърне внимание и на това негово прѣдимство. Истина, сичкитѣ наши говори криятъ по нѣщо отъ старото словно богатство, сички наши говори сѫ и прибавили по нѣщо къмъ него, ала струва ми се, Родопитѣ ще зематъ пакъ първо мѣсто по своитѣ хубави, старински и характерни думи. Азъ съмъ събралъ доста родопски думи и мѣркамъ да напиша особена студийка върху тѣхъ, а тукъ само за да потвърдя, що казахъ, че и рѣчникътъ на родопскитѣ говори може да бѫде важна тѣхна характеристика, ще наведа нѣкои думи отъ моята сбирка; тъй на примѣръ има много думи, които по съставъ и значение стоятъ по-близу до старобългарски: *воᵃгал̓* по сравнение съ **жгль** изглежда по̀-старинска дума, отколкото е общобълг. *въглен;* тъй сѫщо и *коᵃкал̓* — **кѫкль** — насрѣщу *къклица*, или даже и *кукдл*, както се срѣща въ зап.; *гл̓ума,* зашто са *гл̓умиш?* — стб. **глоумл**; *нагъчѝ* го взем̓а̀, Дем.-Хис. = *натъпка го;* думата е интересна зарадъ прѣдпоставено *г* намѣсто *в,* както е въ Тетевенъ: какво са *въчиш* = какво са *тъпчеш;* срв. още: *въсеница* и *гъсеница, въже* и *гъжва,* ни *вък* ни *гък, въгъреѝц* и *гъгрица.* Дума *въча* и *гъча* стои въ етимологична връзка съ коренъ **жт** (срв. **жтлъ** *издълбан* и **жтръ** *вътор*) и е измѣнена тъкмо тъй, както и *тъпча* намѣсто *тъпт̓а.*

да са *гоабне:* ниту оку му са ни *гоабнува,* Ахч. Мсб. VI, 179, два мѫсеца на душек *изгиба,* Ostbulg. 131; *адночни* **юдинокъ,** но малко съ друго значение — „еднакъвъ“: многу моми врут *адночни,* три чорни *адночни* зайци Ахч. VI, 175, 6; *десни* = челюсти, забѣлѣжилъ Ц. Гинчевъ у *Шиковцитѣ* въ Силистренско, които сѫ тъй сѫщо отъ рупски краища, „Трудъ“ III, 105; *истувни* = истински, Ахч. II, 132; **жежѫ** — товар ᵉа борна *ижѐгла,* Рупч, Слав. Гори, VII, 45; *иждегал* му укоту, Ахч. I, 102, любопитенъ примѣръ зарадъ *жд* отъ *жж,* какъвто навежда и Милетичъ на своето мѣсто, Ostbulg. 233; срв. още: *сдждежи* ма прахъ и пепел, Неврок. IX, 155; адин *сджеажи* дрӯгеах пòсипи! Ахч. VI, 204. Къмъ руската д. *жабры* (ако прѣдполага **жабры**), срв.: какоаф си са *ражжоᵃбриѕ* (развикал)! Ахч. VI. 189; *жьорди* и *жоарди* = върлини и тѣсни дъски **жрѣдь** — думата я има и въ Шуменско — *жерт́; женихли* = сгледници, *каблица* = вѣдрица — **кѫблъ,** *крагӯй, кузнеа* = ковачница, *кл́ет, купьо* = стока, руба, *крилца* = скутове, срв. **въскрилие,** *л́убов́е* = либе: Петкано първо л́убове — срв. Тр. Прича: **прѣвое любве**; *л́уб́а* въ смисъль „цалувам“: десна му роᵃка *л́убеха,* Ахч. III, 74, *убл́убили* са ф устá, III, 216; *нàкас* = наказание, Ахч. VI, 181, *анта* = нечиста жена, въ другитѣ говори *вонта;* думата би била интересна, ако иде отъ старини съ тоя си изговоръ, понеже бихме имали случай съ начално **ѫ** безъ прѣдпоставено *в; отруче, пльана,* старинска форма намѣсто *пелена, приказаѕ са* — появилъ се, **побыти** въ смисъль *минува* се: *пубилу* оштᵉа маличку, Ахч. IX,[1]) 147, *прапур* (прѣпорецъ), *пласи* — пласа, руски *полоса,* тука значи „дълги кѫсове сплескано месо“ — пастърма; *прѐгарщта* и *пригоᵃрщта* = шъпа, *прàмен* = повесмò, *фпᵉатухува* му са = скимнува му нѣщо и го направя, Ахч. VI, 202, като че ли отъ **пѣтоухъ?** **тѫпътати:** с коньᵉа си да гу *стаптѐмеа,* да *стечем* = спечелим, *стоᵃпа* = кутел, има го и въ Шуменско и Котелъ *стъпá: снòбник, деавуснòп* = сгледник, намѣсто **сѫноубьникъ,** да *суна,* да *подсуна* — **соунѫти** — тласкам, помѣстямъ, подхлъзвам, *сее* = бозае, *насѐло са,* набозало се — навѣрно отъ **съсати;** *стоᵃл́би* и *штоᵃлби* = стебла и стълпове, може би и *сол́п* е сѫща дума: два *сол́па* = дебели талпи, Сръднород. овч. 50; *сохи* = подпирачки на плетъ; *спрьожда* — много сгодна дума за *токà* — °**съпражда,** р. *пряжка; стьаг* = свадбарско знаме, хоругвица — **стѣгъ;** *троалище* = църквище — отъ **троути?** *съсᵉак,* Ахч. Мсб. XI, 73, **сѫсѣкъ,** кошъ за брашно; *ненавидила* = мразила, Мсб. IV 125; *скрам* — прѣсолъ, сокъ отъ печено месо, срв. р. *скорòмъ; цап* въ смисъль на *тояга* — **цѣпъ,** Род. Напр. I, 155.

Покрай тия старински думи има много, които сѫ може би отъ пòновъ произходъ, ала ги нѣма въ сѣвероизточнитѣ говори, а се посрѣщатъ съ други пò-далечни български или небългарски говори; такива сѫ напр. *бàйник* = баѩч, магесник, срв. **обаиникъ,** Тикв. ркп. 86ᵇ; *бабӯгери* = крачуни, џамали, маски по коледа; *белчùн,* име на овенъ — има

[1]) Латинскитѣ цифри сами означаватъ томоветѣ на *Мсб.*

и мѣстни названия съ това име; *барбу́н* — бръмбар; *бално* — мѫчно, тежко; *бал'н'ева* — сѫщ. отъ *бално; бат, батлѐ* — кум, *батинѝа* — кума̀; *бенга* — луничка, *барлокат са* — играятъ си въ водата; *бун, бунка* — картичина; *набу́рило* ми се е сърцето; *бубо́ти* — за рѣка, но и за други шумъ: *бубо́тнало* тапанищтето — оттамъ и *бо́бут*, а като нея дума има съставени и доста други — сѐ отъ глаголи, що *изказватъ нѣкой шумъ:* куко́ши *кр'акут,* кучешти *ла́нут,* ко́тешти *м'акут,* чилешти *ру́кут; бла́нав* — послушен: *бла́наво* булче — кротко и послушно; *бриша; бручи́ло* = ручило на гайда; *вазлафка* — възглавница, *ватрал'* и *фатрал'* — раженъ, срѣща се и въ ч-ц нарѣчие, па я има и въ *сръбски* заедно съ основната ѝ дума *ватра;* ако сѫщата дума *ватралъ* се срѣща и въ нѣкои еленски колиби, тя е сигурно тамъ прѣнесена или отъ *западна България,* както казва Иречекъ, Бълг. Кн. II. 894, или пъкъ — отъ *Родопитѣ,* което по́-вѣроятно; *витви,* тънки клони и *гѫжви* отъ тѣхъ; *влак* — даракъ и златарски уредъ; *вр'авим* — говоря — мизлич правьят, *връава връавьат,* Дем.-Хисарско Мсб. VI. 59; *фтлап* ми е — струва ми се; тогава и сѣвероизточната дума *втълпило* ми се е ще трѣба да е намѣсто *втлапи́ло* ми се е; срв. и срб. *тлапити* — съ малко друго значение: *бълнувам; върга, ворга, во^{a}рга* — буца по тѣло и по *дърво, нарастъкъ; вършѝло* — гумно; *вѐстреб* — долапъ за дрехи (Хасково); *га́л'ам* — обичам: то еацеа *галило* майка му; ни *гал'ам* да л^{o}ажам — не обичам да лъжа; *га́л'ници* — любовници; *гаро* — огънь на заговѣзни: да прѣскачаме *гаро,* Разлогъ; *гарму́да* — буца пръсть; *гороломник, горолдмница* — развратникъ, срѣща се и въ балканскитѣ говори; *гордпала* — съвсѣмъ гола: без дрипи, *гордпала; гълки* — буци, страници, гърлоболь; *драговам* — обичамъ; *дрипи* — дрехи; *евра* жена — проклета; *жѐштел'* — дърво ясенъ, срв. срб. *жѐста, жѐстика* у Вука Acer Jataricum и руски *жѐстеръ* — Kreuzdorn; *зной, изнуѝ:* дурде са ни *изнуѝш,* ни са пичали, Род. Напр. I. 189; *за̀зур* — гузность: ьаде гу *за̀зур; знубѝ* и *злубѝ* отъ *узнуби:* Невеста е слана есенья, дету капне сѐ *узнди,* Разлогъ, Мсб. VIII. 60; ша мури, сину, ша *знубѝ,* Род. Напр. I. 114; *зд'алка* — възглавница; *здравдвам са* — здрависвам се; *зурба̀* — тълпа, чета; *ѕънга* — тамбура; *за̀катина* — закѫтано мѣсто; *за̀б'ала* — 1) зазоряване, 2) подправка; *за̀ник* — запад; *заструзи* — ваганки; *ѝзник* — истокъ; *ѝспис* — изписано, зографисано: да си имат кату *ѝспис* син, Ахч. Мсб. I. 118, *ѝочку* — име на мѣсецъ май, види се ѫтько; *клин* — баница, може намѣсто *млин; ко̀тарка* — кочина; *кула̀к* — кравай; *кус* — усойно мѣсто, срв. р. *кустъ; фклуца̀ти* гу — развали го: прави шту прави, *фклуца̀ти гу,* Ахч. Мсб. VI. 202; *закр^{o}а̀жи* — обиколи; *куда* — дружина, оттамъ и *укудили* са — сдружили се: та са упузнали, здравовали, *укудили* и га да си т^{o}арне чильекат . . . Ахч. Мсб. VIII. 216; *летви* — хоризонтални прѣчки; *лом* — шума: лозето фърлило млогу *лом,* Дем.-Хис.; *литѝ* — пада, вали; *льухна ма* — излъга ме; *ло̀^{a}шку* — име на мѣсецъ *априлъ,* срв. срб. *джујак* намѣсто **лъжоуџкъ**; *мата̀н* — сурватка; *мешка* — мѣсто; *мърва* — малко,

употрѣбителна дума у *мърваците*, та може би оттамъ и името имъ; *нàварда — згань: нàварда* льудᵉа, Ахч. V. 141; *нàвуи — навуща; нашчулци* или *наштулци* — кукили, Разлогъ; *нàгуда* — наредба; *навърв́ам* — бързам, Г. Броди; *нèков* — чугунъ (желѣзо), Г. Броди; *нити* — нищелки, М. Търново и Дарж-Дере; *нурка* — самурена или бѣлкина кожа; *òпсек,* опсеци, обсѣчено мѣсто въ гора; *òдᵉар* — булчински дарове; *òдуше* — задушница, М.-Търново; *панжу́рки* — пънчета; *пèтивник, пèт́увничак — мъзимецъ, жàден* (по срѣдногорски); *пèштура* — зарадъ суфиксната гласна *у* намѣсто *е;* срв. още: *веру́га, чету́на*; *плавѝло* — мѣсто за плавене, срв. *бълѝло, топѝло; — плаву́т* — плавотини; *пудèфци* — момци, на сѣвероизтокъ само: *подèвка; пòдзиме* — есень; *пòднехтᵉа* — копита; *пòдник* — яхъръ, отдѣто, види се, въ Шуменско: *пòдница, пòнца; послᵉадак* — „бабино“, Дарж-Дере, Род. Ст. IV. 18; *пòстуя* — почитам: ни *пòстуят* старите зàкуни, ни *пòстуи* бабайка му(си) — Ахч. I. 27; *припᵉавам* — оплаквам, *прѝпᵉаф* — оплакване (мъртъвци); на *прейбус* — на бос крак, срв. Разградско: на *прàвуш; прèло* — прежда; *прѝказен* — приказка; *пр̀длуга* — цѣпнатина, види се намѣсто *пролука; препашалѝ* — пахти; *пръхту* сърце и *плъхту* сърце — плашливо; *пубᵉàда* — бѣда, набѣждане; *пу́фли* леашнички = кухи; *пᵉàшка* — костилка; *реду́шка* — епидемия, Чепино; *ръука* и *рука* — вика; *рукдбол́* — връхплатка; *румони* — дума, *одрумòнᵉа, друмòнᵉа* — отговаря: царᵉан Николу *друмонᵉа,* Слав. Гори, III., 53; *рассурнат* — развлѣканъ; *ру́ян* — име на мѣсецъ *септември; садòвиуа* — сѫдни день, второ пришествие, Ахч. Мсб. II., 279; *збру́уа* — такъмъ; *сел́* — наводнение, порой: гул́ама *сел́* душлà, Г. Броди; *скорн́ам* — будя; *скрам, зàскрами* агнето да не загори, Срѣднород. Овч. 74; *смъхтѝ* = смучи: какò й исъхнала! смъхтàт ю чèтир кучл́àка! Г. Броди; *сòпра* — прѣчка; *спòнда* — понуда; *строг* — суха ела, забита до овч. кошара, Срѣднородопско Овч. 63, види се **стржгл**; *тантè* — тъпче; *татралки* — хлопки; *теклен* хлᵉап — клисавъ; *трапно* — нанадолно; *тронка* — малко, Кızълъ-Агачъ; *тру́пал́* — пънь; *тоарзам* са — дърпамъ се; *у́гудну* — „на сгода“: ни ю *у́гудну* = лошо върви, Ахч. VI., 194; *уздàвам* са — довѣрявамъ се, но и *договъждамъ* се: той са ни *уздавал,* каквò прудумал, та ниту са сьѐтил, чи мечькьетухи дубальньелу, Ахч. VIII., 216; *у́сип — сипей* и *разсип* (на мѣсечина); *у́суда* — върло мѣсто; *ушнички — объцъ; ушдпин* — отворенъ човѣкъ, хитъръ; *фирᵉам* — гоня; *фудулка* — малъкъ пещникъ, самунъ; *хлᵉапᵉа* — клепе, бавно клокочи; *хлᵉапачку* — просякъ, досаденъ човѣкъ; *цицарка* — шише за ракия; *чᵉаплᵉàк* — щъркъ; *чепье* — клоне; *чету́н, чету́на* — бръсть за овце, срв. *четина* у Вука: die Nadeln an Nadelbaümen; *чичка* — могила; *шайки* — малки гвоздеи; *шетам* — искамъ, Драмско, Мсб. VIII., 32, 33; *шѝло* — жило, жало, Г. Броди; *шу́штᵉа* и *суштᵉа* — смѣть: *шуштᵉату* са ни замита нах вратата, ами нах *огнᵉат,* Мсб. XI., 73; има и прилагателно *су́щев* и глагол — *шушти са* = праши се: ако мандрата е *сущева* и запустена, Срѣднород. Овч. 53; покриеното млеко

се не *шущи,* М. Търново, Псп. XV., 446. Тукъ спадатъ и ония думи, що ги наведохъ подъ бѣлѣжка на стр. 77.

Характерни за рупско-родопскитѣ говори сѫ и ония думи, които сѫ отъ сѫщи коренъ — или поне еднакви на гледъ — а се различаватъ по значение отъ подобни думи въ другитѣ източно-български говори. Тъй напр. *брул'а* по източно-български значи, „свалям овошки отъ дървó“, докато въ родопскитѣ говори тая дума значи, *плавам:* Дену са *бруми* бел Дунав, аку ᵉа мума кᵉахᵉаᵉа, чи нище да гу *прибрули,* Ахч Род. Напр. I., 147; види се, думата е приведена въ връзка съ *броди.* Въ другитѣ източни говори *бакрач* значи *мѣдник,* а въ Родопитѣ *бакрач* значи особена кука, забита въ земя до огънь, за да окачатъ на нея мѣдникъ. Различаватъ се по значение и слѣднитѣ думи: *вудач* значи *кобилица; булка* — водно мѣхурче; *вгрзул'* — вързопъ; *гривица* значи лъскаво перо за накитъ: уд нивясти чървена ружѫ, и уд дувици *гриви гривици,* Ил. 208; *грижа* — аба, Драмско; *голак* — спаначено ядене; *диво* = звѣръ: стадото е нападнато отъ *диво,* Срѣднород. овч. 65; *дреп* = *дроб:* изгурᵉа гу ду чьорнеа *дреп,* Ахч. Мсб. VI., 187; *дрън* — буца сирене; *жюни* = орѣхови люспи, Рупч. Мсб. VII., 214; *зар, зарове* — дребни кучета — види се — *загари; згода* = съгласие: прешьну каранᵉа сетна *згода,* Ахч. VI., 196; *ѝзмет́* = мършави, болнави овце; да *испᵒади* = да искара, да свърши: ако *испоади* льутьургиа, Ахч. I., 121; *канàта* — шулец за вино; *кармило* = кърма за добитъкъ; *карчàк* — висока каца; *качамак* — легло, падало; *кадѝ* = пуши, дими, отдѣто и *кàдеш* — дим; дума *дим* нѣма въ Родопитѣ, вж. Мсб. II., 277; *кѝла* вид змиорка риба; *кинижник* — пищепроводъ, Срѣднород. Овч. 76; *кленѕа* — лоша жена; *корместа* жена = трудна; *куч'àн* — рѣпа; *кимничку* и кахърничку, докато *кимен* значи въ Пирдопъ *гарезлия; кешкèк* — месо сготвено съ орисъ; *кòмбал* — топка отъ гипсъ, камъкъ или пръсть, Род. Напрѣдъкъ, I., 195; *кранта* — едъръ човѣкъ, ibid.; *лаéзе се* — усмихва се, Разлогъ, „Новини“, 94 г. бр. 62; да са *изл'авѝ* — да се излъже, Ахч. Род. Напр. I., 379; *ламьа* — *смерчъ,* Драмско, Мсб. VIII., 281; *лелка* — кратунка за вода; *лонгу̀р* = льохман, Разлогъ; *мама* = нѣнка; *мазан* лᵉап = праженъ; *мамник* = нощна пеперуда, Род. Напр. I., 195; *мани* = греди; *манѕари* — ялови кози, Срѣднород. Овч. 62; *мàшак, машка, машко* = малък; *мéшка* = мѣсто, Разлог.; *нàгуда* — уредба; *наруили* гу кучᵉата = нападнали го; *нойци* = ножици; *òдуше* = задушница; *òблак* — прѣденъ лѫкъ на самаръ; *òмес* = прилика; *папучник* = голѣма сухоземна жаба; *пипка се* — насилва се да кашли; *пишпол* намѣсто пиштов; шилетата ги *уплàв'уват* (кѫпятъ), прѣди да ги стрижат; Срѣднород. Овч. 61; *пòпрек* значи *подпрѫгъ; потон* = коридоръ, ходникъ; *пр'àкад* — мирисъ отъ загорѣло млѣко; *прᵉасак* — болесть: найде гу *прᵉасак* — заболѣ го кръстъ, Ахч. II., 170; *распрèла* са (овца) = дава много млѣко, Срѣднород. Овч. 37; *присòйка* — слънчесто мѣсто; *прошка* — първо ядене, закуска; *пу̀шка* — дебело черво; *упушвам* — затулямъ; *саз* — папур; *сᵉара* — коластра, Срѣднород. Овч. 23; *спони* —

къси върви за краката на овце, кога ги стрижатъ, ibid. 27; *старгач* — метла отъ елови клони; *стъргло* — дървено стъргало; *суъаци* — хлѣбарки (буболечки), Род. Напр. I., 224; *усойка* — сѣнчесто мѣсто, Рупч., Слав. Гори, II., 54; *ушмар* — бѣлъ-мъжъ; *шурупки* — пръжки.

Най-сетнѣ има и четвърта група думи въ Родопскитѣ говори, които не сж отъ славянски произходъ, но пакъ старински и навѣрно заети кое отъ гръцки, кое отъ романски; такива сж напр.: *авлина* — нива за овце, *ахел* — *змиорка, бухаре* — сводъ надъ огнище, *бахур* — пълнена бабица, турско-арапска дума, но за чудо, има я и въ *словашки*: *bachorok* = Magenwurst, *блуг* — бродъ; *бумбул* — пламъкъ; *бунило* — вилушка; *вагилар* — бавач; *галгун* — гага, карлюга; *дукат* — ограда за овце, стърга — оттамъ, види се, е и названието на село *Дукат* въ Босилоградско; *дипал, дипла, о* — двоенъ; *дипл'а* — свивамъ ò-двѣ; *зунка* и *зуница* — коланче; *кават* — забунче; *калистирка* — мотика; *капот* — дама (игра); *каматно* — хубаво, мило; *кина* какво, *кулп* — прѣвезло на вѣдрица, на котелъ; *каниска* — покана, гозба за кумъ; *каркома* — стрижба; *копиле* — момъкъ; *карпи* — скали; *корди са* (стадото) — върви на върволица, *каруги* — футии; *кунизма* — икона; *лангар* — проста ракия; *липида* — плочка и ножъ безъ черен, кръонделъ; *ленжупере* — земледѣлци; *лесида* — верига; *миндил* — прѣстилка; *манела* — тояга; *маламо* — злато; *нифица* — невѣста; *описте* — палдъмъ; *паида* — капанъ за птици; *пакул* — вулгия; *п'анер* — кошница; *паплама* — завивка; *параспор* — мандра, съединено стадо отъ нѣколко стопани; *прогима* — обѣдъ; *сакул* — чувалъ; да *скитасам* — да опитамъ; *скураф* — бръсначъ; *страк* — глечь; да *стрексам* — да обѣщая; да *степцам* — да създам, да родя, да направя; *стракина* — паница; *скала* — стълба; *сплина* — далакъ; *тагар* — кошъ; *тикли* — плочи и керамиди; *топика* (трева) — питомна; *тора* — довечера; *трага* — дъхъ; *урда* — отвара; *факел* бѣла чалма; *фике* — чаша за вино; *фола* — фурлина; *фтасувам* — обѣщавамъ; *финик* — пашкул; *чангал*-овца — безъ агне, ялова; *харкома* — котелъ; *харкеле* — халки, гривни, срв. *халхали* въ Сливенъ, *халища* — дрехи; *хайдаму* — *олтарь*, има я впрочемъ и въ Търново: попъ чети ивангелиту ут *айдаму* — навѣрно отъ ἅγιον βῆμα; *цигариди* — пръжки; *цихула* — чесновъ-лукъ.

Туй е само колкото за показъ една частица отъ огромното словно богатство, що се крие въ неизброднитѣ Родопи. Изобщо можемъ каза, че Родопското краище съставя както откъмъ езиковно, тъй и откъмъ народописно и културно гледище нѣщо отдѣлно отъ сѣвероизточнитѣ наши краища, нѣщо старинско, самобитно и като че още непокжтнато нито отъ историческитѣ бури, нито отъ модерната цивилизация, затова и по-цѣнно за науката. Съ диалектни студии като Милетичевата, съ фолклорни и народописни приноси, каквито ни даватъ работници като Ст. Шишкова, нѣдрата на Родопитѣ ще ни се разкриватъ сè повече и повече и ние ще получаме сè по-широкъ погледъ върху цѣлокупния

битъ на българския народъ. Жално само, че по́-голѣмата часть отъ родопскитѣ области сѫ днесь за днесъ недостѫпни за научно изслѣдване, та сме принудени за сега да се ограничимъ само съ тия родопски краища, които сѫ отсамъ границата на княжеството.

За приложената къмъ студията на Милетича карта нѣма да говоря на особено, защото би трѣбало да повторя онова, що казахъ за неправилната Милетичева разпрѣдѣлба на източнитѣ говори.

А Броховата студия върху говоритѣ на югоизточна Сърбия, която смѣтахъ да разгледамъ сега, оставямъ за другъ пѫть.*)

Б. Цоневъ.

*) Статията е четена и приета отъ историко-филологическия клонъ въ заседанието му на 14. IX. 1904 г.